

ISSN 2414-9012
ISSN (Online) 2616-8766

НАУКОВИЙ
ВІСНИК

HISTORY
JOURNAL

ЧЕРНІВЕЦЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ
ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА

OF YURIY FEDKOVYCH
CHERNIVTSI
NATIONAL UNIVERSITY

Рік заснування 1996

Foundation year 1996

№ 2/2019 (50)

№ 2/2019 (50)

ІСТОРИЯ

HISTORY
SCIENCES

Чернівці
Чернівецький національний
університет
2019

Chernivtsi
Chernivtsi National
University
2019

Друкується за ухвалою вченої ради
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
Журнал входить до переліку наукових фахових видань України
Наказ Міністерства освіти і науки України № 515 від 16.05. 2016 р.
Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 21905-11805ПР від 05.02.2016 р.
Журнал індексується науково-метричною базою Index Copernicus
Веб-сайт: <http://hj.chnu.edu.ua>

Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича : Історія. – Чернівці : Чернівецький університет, 2019. – № 2. – 104 с.
ISSN 2414-9012
ISSN (Online) 2616-8766

Тематика наукового вісника охоплює питання історії України, всесвітньої історії, політичної історії, археології, етнології, спеціальних історичних дисциплін та краєзнавства.

У збірнику публікуються дослідницькі роботи та рецензії. Статті друкуються українською, російською, польською, румунською, англійською, німецькою та французькою мовами.

Редколегія випуску:

Олександр Филипчук, канд. іст. наук, наук. редактор (Чернівці, Україна);
Олександр Добржанський, д-р іст. наук, заст. наукового редактора (Чернівці, Україна);
Василь Ботушанський, д-р іст. наук, заступник наукового редактора (Чернівці, Україна);
Богдан Боднарюк, д-р іст. наук (Чернівці, Україна);
Степан Борчук, д-р іст. наук (Івано-Франківськ, Україна);
Юрій Макар, д-р іст. наук (Чернівці, Україна);
Анджей Гіль, д-р іст. наук (Люблін, Польща);
Роман Дрозд, д-р іст. наук (Слупськ, Польща);
Лізавета Дубінка-Гуца, канд. іст. наук (Копенгаген, Данія);
Оксана Каліщук, д-р іст. наук (Луцьк, Україна);
Мирослав Кметь, д-р іст. наук (Банська Бистриця, Словаччина);
Ігор Крючков, д-р іст. наук (Ставрополь, Росія);
Антоній Мойсей, д-р іст. наук (Чернівці, Україна);
Штефан Пурич, д-р іст. наук (Сучава, Румунія);
Олександр Сич, д-р іст. наук (Чернівці, Україна);
Людмила Стрільчук, д-р іст. наук (Луцьк, Україна);
Вікторія Тельвак, канд. іст. наук (Дрогобич, Україна);
Сергій Троян, д-р іст. наук (Київ, Україна);
Володимр Фісанов, д-р іст. наук (Чернівці, Україна);
Михайло Чучко, д-р іст. наук (Чернівці, Україна);
Микола Гуйванюк, канд. іст. наук, відповідальний редактор (Чернівці, Україна).

Адреса редколегії: Україна, 58012, м. Чернівці, вул. Коцюбинського, 2, Чернівецький університет, факультет історії, політології та міжнародних відносин, тел. (0372) 52-19-94,
E-mail: o.dobrzanskiy@chnu.edu.ua

Published by Academic Council
of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

Academic Journal by Ministry of Education and Science of Ukraine

16.05. 2016. № 515

Certificate of registration KB № 21905-11805HP of 05.02.2016

The journal is indexed by scientific-metric base Index Copernicus

Website: <http://hj.chnu.edu.ua>

History Journal of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University. – Chernivtsi:
Ч-49 Chernivtsi University, 2019. – № 2. – 104 p.

ISSN 2414-9012

ISSN (Online) 2616-8766

The Journal keeps readers up-to-date with concise, thoughtful reviews of key topics on all aspects of the History of Ukraine, World History, Political History, Archeology, Ethnology, Anthropology and Regional Studies.

The backbone of the Journal comprises research and reviews. Languages: Ukrainian, Russian, Polish, Romanian, English, German and French.

Editorial Board:

Oleksandr Fylypchuk, PhD in History, Editor-in-Chief (Chernivtsi, Ukraine);
Olexandr Dobrzhanskyi, Doctor of History, Deputy Editor-in-Chief (Chernivtsi, Ukraine);
Vasyl Botushanskyi, Doctor of History, Deputy Editor-in-Chief (Chernivtsi, Ukraine);
Bohdan Bodnariuk, Doctor of History (Chernivtsi, Ukraine);
Stepan Borchuk, Doctor of History (Ivano-Frankivsk, Ukraine);
Yuriy Makar, Doctor of History (Chernivtsi, Ukraine);
Andrzej Gil, Doctor of History (Lublin, Poland);
Roman Drozd, Doctor of History (Slupsk, Poland);
Lizaveta Dubinka-Guscha, PhD in History (Copenhagen, Denmark);
Oksana Kalishchuk, Doctor of History (Lutsk, Ukraine);
Myroslav Kmet', Doctor of History (Banska Bystrica, Slovakia);
Igor Kriuchkov, Doctor of History (Stavropol, Russia);
Anthony Moisey, Doctor of History (Chernivtsi, Ukraine);
Stefan Purich, Doctor of History (Suceava, Romania);
Oleksandr Sych, Doctor of History (Chernivtsi, Ukraine);
Lyudmila Strilchuk, Doctor of History (Lutsk, Ukraine);
Victoria Telvak, PhD in History (Drohobych Ukraine);
Serhiy Troyan, Doctor of History (Kyiv, Ukraine);
Volodymyr Fisanov, Doctor of History (Chernivtsi, Ukraine);
Mychailo Chuchko, Doctor of History (Chernivtsi, Ukraine);
Mykola Guivaniuk, PhD in History, Executive Editor (Chernivtsi, Ukraine).

Editorial Address: 58012, Chernivtsi, Kotsiubynskyi Str. 2, Ukraine, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, College of History, Political Science and International Studies, Tel.(0372) 52-19-94.
Email: o.dobrzhanskiy@chnu.edu.ua

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Добржанський С. РЕФОРМА СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ МІСТ ГАЛИЧИНИ 1889 р. У КОНТЕКСТІ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ АВСТРО-УГОРЩИНИ	6-13
Dobrzhanskyi S. THE REFORM OF THE SYSTEM OF MANAGEMENT OF THE CITIES OF GALICIA IN 1889 IN THE CONTEXT OF REGIONAL POLICY OF THE AUSTRIA-HUNGARY	6-13
Колодій А. УКРАЇНСЬКІ СТУДЕНТСЬКІ ТОВАРИСТВА ТА КОРПОРАЦІЇ В ЧЕРНІВЦЯХ У 70-х РОКАХ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.: ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА ВПЛИВ НА НАЦІОНАЛЬНЕ ВІДРОДЖЕННЯ	14-24
Kolodii A. THE UKRAINIAN STUDENT COMMUNITIES AND CORPORATIONS IN CHERNIVTSI IN THE 70s OF 19th – EARLY 20th CENTURIES: FEATURES OF FUNCTIONING AND INFLUENCE ON NATIONAL REVIVAL	14-24
Паска Г. УЧАСТЬ ЛЕВА БАЧИНСЬКОГО У ДІЯЛЬНОСТІ ЗАГАЛЬНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ РАДИ	25-31
Paska H. LEV BACHYNSKYI'S PARTICIPATION IN THE ACTIVITIES OF THE GENERAL UKRAINIAN COUNCIL	25-31
Руснак О. ТРАНСПОРТНА СИСТЕМА ПІВНІЧНОЇ БУКОВИНИ І ХОТИНЩИНИ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД	32-41
Rusnak O. TRANSPORT SYSTEM OF NORTHERN BUKOVYNA AND KHOTYN REGION IN THE INTERWAR PERIOD	32-41
Паска Б. «ПРОГРАМА УКОМУНІСТІВ» В КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ СЕКРЕТНОЇ СПРАВИ КДБ «БЛОК»	42-47
Paska B. «THE UCOMMUNIST PROGRAM» IN THE CONTEXT OF THE KGB SECRET CASE «BLOCK» REALIZATION	42-47

ІСТОРІОГРАФІЯ

Валявська К. СОЦІАЛЬНІ ПРАКТИКИ СВІТСЬКОГО СТИЛЮ ЖИТТЯ У ПРАЦІ О.МАКОВЕЯ «ЖИТТЄПИС ОСИПА ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА-ГОРДИНСЬКОГО» ..	48-54
Valiavska K. SOCIAL PRACTICES OF THE «HIGH SOCIETY» LIFESTYLE IN THE WORK OF O.MAKOVEI «BIOGRAPHY OF OSYP YURIY FEDKOVYCH-HORDYNSKYI»	48-54
Дубіцька Т. ПІДХОДИ ДО ВИСВІТЛЕННЯ ХОТИНСЬКОГО ПОВСТАННЯ 1919 р. У РАДЯНСЬКІЙ ТА СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ	55-63
Dubitska T. APPROACHES TO THE REVIEW OF THE KHOTYN UPRISING IN 1919 IN SOVIET AND CONTEMPORARY UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY	55-63

ЕТНОЛОГІЯ

Мельничук Г. СУЧАСНІ ФОРМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ НАРОДНИХ ПРОМИСЛІВ (НА ПРИКЛАДІ КОСІВСЬКОГО МУЗЕЮ НАРОДНОГО МИСТЕЦТВА ТА ПОБУТУ ГУЦУЛЬЩИНИ)	64-69
---	-------

Melnychuk H. MODERN FORMS OF HANDICRAFTSMANSHIP PRESERVATION AND PROMOTION (TAKING KOSIV MUSEUM OF HUTSUL FOLK ART AND LIFE AS AN EXAMPLE)	64-69
---	-------

Ганчев О. ДО ПРОБЛЕМИ ПОХОДЖЕННЯ ТА РОЗСЕЛЕННЯ ТУКАНСЬКОЇ ЕТНОГРАФІЧНОЇ ГРУПИ БОЛГАР УКРАЇНИ	70-78
---	-------

Ganchev A. AS FOR AN ISSUE OF THE ORIGINS AND THE RESETTLEMENT OF BULGARIANS' TUQAN ETHNOGRAPHIC GROUP IN UKRAINE	70-78
--	-------

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

Сич О. ВИБІР НАРОДІВ ЧИ ВИБІР ЕЛІТ? (ДО ПИТАННЯ ПРО СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ УСТРІЙ ДЕРЖАВ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ ПІСЛЯ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ)	79-85
--	-------

Sych O. THE CHOICE OF THE PEOPLES OR THE CHOICE OF ELITES? (TO THE QUESTION ABOUT THE SOCIO-POLITICAL SYSTEM OF EAST-CENTRAL EUROPEAN STATES AFTER WWI)	79-85
--	-------

ПУБЛІКАЦІЯ ДОКУМЕНТІВ

Жив'юк А., Алексійчук Л. ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ САНІТАРНИХ ПУНКТІВ УКРАЇНСЬКОГО ЧЕРВОНОГО ХРЕСТА У ВІЙСЬКОВІЙ ОКРУЗІ УПА «ЗАГРАВА» (ДРУГА ПОЛОВИНА 1943 р.)	86-98
---	-------

Zhyviuk A., Aleksiiichuk L. ORGANIZATION AND ACTIVITY OF MEDICAL STATIONS OF THE UKRAINIAN RED CROSS IN THE MILITARY DISTRICT OF UPA «ZAGRAVA» (THE SECOND HALF OF 1943)	86-98
---	-------

РЕЦЕНЗІЇ

Добржанський О. ЦІКАВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ З ІСТОРІЇ РУМУНІЇ МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ. РЕЦЕНЗІЯ НА КНИГУ: ПІДДУБНИЙ ІГОР. ПАРТІЇ, ПАРЛАМЕНТ, КОРОЛЬ ТА УРЯД. РОЗВИТОК І ВЗАЄМОДІЯ ЕЛЕМЕНТІВ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ РУМУНІЇ У 1918-1940 РР. – ЧЕРНІВЦІ: ДРУК АРТ, 2019. – 912 с.	99-102
--	--------

Dobrzhanskyi O. INTERESTING RESEARCH ON ROMANIAN HISTORY OF THE INTERWAR PERIOD. BOOK REVIEW: PIDUBNYI IHOR. PARTIES, PARLIAMENT, KING AND GOVERNMENT. DEVELOPMENT AND INTERACTION OF ELEMENTS OF ROMANIA'S POLITICAL SYSTEM IN 1918-1940. – CHERNIVTSI: PRINT ART, 2019. – 912 p.	99-102
--	--------

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Науковий вісник Чернівецького університету імені
Юрія Федьковича: Історія. – № 2. – 2019. – С. 6–13.
History Journal of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National
University. – № 2. – 2019. – pp. 6–13.
DOI <https://doi.org/10.31861/hj2019.50.6-13>
hj.chnu.edu.ua

УДК 352.075: 908(477)

© Сергій Добржанський* (Чернівці)

РЕФОРМА СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ МІСТ ГАЛИЧИНИ 1889 р. У КОНТЕКСТІ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ АВСТРО-УГОРЩИНИ

У статті проаналізовано особливості функціонування органів самоврядування міст Галичини у другій половині XIX ст. Охарактеризовано закон 1889 р., який сприяв процесу формування виборних органів самоврядування і суттєво розширив самоуправління міст. Особливу увагу зосереджено на функціональних обов'язках міської ради і магістрату. Відстежується функції нагляду повітових органів влади за тим, щоб органи самоврядування не перевищували повноважень і не порушували чинного законодавства.

Ключові слова: міське самоврядування, бургомістр, магістрат, муніципальні підприємства.

Serhii Dobrzhanskyi (Chernivtsi)

THE REFORM OF THE SYSTEM OF MANAGEMENT OF THE CITIES OF GALICIA IN 1889 IN THE CONTEXT OF REGIONAL POLICY OF THE AUSTRIA-HUNGARY

In the article it has been analyzed the specifics of the functioning of self-government bodies of the cities of Galicia in the second half of XIX century. It is proved that the law of 1889 facilitated the formation of elected bodies of self-government. It was indicated that the law of 1889 significantly expanded the rights of urban self-government. Compared to the previous laws (1862 s 1866), which concerned the big cities of Lviv and Krakow, the new law already includes 30 towns. Particular attention has been focused on functional responsibilities of public council and magistrate. They had the regulatory with supervisory and administrative executive functions respectively. A constant value membership of public council was set at 36, regardless of the number of residents. The head of both organization was burgomaster. His credentials included: organize the work of the council, sign documents, disciplinary control and representation of the city before the higher authorities. In return, the regional authorities have supervised that the bodies of self-government have not exceeded powers and has not violated the law. The innovation in 1889 caused by political motives and the need to increase the efficiency of self-governing bodies, elimination of shortcomings in their work. Among them: the fight against the absenteeism and the indifference of elected people, the creation of a managerial hierarchy between the Council and the magistrate, the creation of special control commissions, the audit of municipal finances, and the improvement of clerical management. The changes made it possible to extend the impact of cities on Galicia's socio-economic life.

Keywords: Self-government, Magistrate, Burgomaster, Municipal Enterprises.

---

* к.і.н., доцент кафедри історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

PhD in History, Associate Professor, the Department of History of Ukraine, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University.

orcid.org/0000-0003-2443-3591

E-mail: dobrsereg@i.ua.

Функціонування органів місцевого самоврядування на сучасному етапі нерідко супроводжується рядом недоліків, пов'язаних із низькою ефективністю їхньої роботи, відсутністю належного фінансування та управлінського досвіду у чиновників. При цьому підґрунтя для різноманітних зловживань і недоліків, серед іншого, формує і недосконала законодавча база. Визначені нею загальні нормативно-правові засади, перелік функціональних обов'язків та система державного контролю мають визначальний вплив на кінцевий результат – соціально-економічний розвиток громади. З цієї точки зору важливе історичне значення мав період другої половини XIX ст., коли українські міста почали отримувати реальні самоврядні повноваження. Тож фахове вивчення особливостей втілення відповідних процесів, зокрема в Галичині, у контексті загальнодержавної політики, має не лише суспільно-політичне, а й наукове значення, враховуючи відсутність спеціалізованого наукового дослідження. Виконання поставлених завдань забезпечено залученням нормативно-правової бази, матеріалів діяльності законодавчих органів влади та тематичних історіографічних праць.

Варто зауважити, що реформування місцевого управління Галичини у другій половині XIX ст. відбувалося у нерозривному зв'язку із загальноімперським внутрішньополітичним курсом. Відповідний процес, у бік запровадження виборного самоврядування, було започатковано у 1860-х рр. прийняттям двох законів. У першому із них, «Про основні засади організації громад» (1862 р.), сформульовано загальні для всієї імперії принципи, а в другому, «Про устрій громади і громадську виборчу ординацію» (1866 р.), частково дубльовано, а частково деталізовано ці ключові положення безпосередньо стосовно Королівства Галичини та Володимирії¹. Тоді ж найбільші українські міста Австрійської (пізніше – Австро-Угорської) імперії почали отримувати власні статuti, наприклад, у 1864 р. – Чернівці, у 1870 р. – Львів.

Запроваджена у 1860-х рр. система міського самоуправління фактично залишалася без змін до кінця 1880-х рр. Потреба у черговому реформуванні законодавства частково була зумовлена необхідністю у більш детальній регламентації обов'язків і повноважень існуючих органів влади. «В міському управлінні виникав хаос, оскільки і міська рада, і міська управа видавали закони і постанови, що часто суперечили один одному» – узагальнено пояснює сучасний дослідник Л. Ілин². На наш погляд, крім вказаного, варто враховувати і необхідність пристосування чинного закону 1866 р. до нових реалій тогочасного розвитку. Зростання економічної ролі міст потребувало надання їм додаткових самоврядних прав.

Зважаючи на це, 13 березня 1889 р. було прийнято новий «Громадський закон для міст», дія якого розповсюджувалася на 30 населених пунктів «Королівства Галичини та Володимирії з Великим князівством Краківським». Серед них наступні українські (за сучасним адміністративно-територіальним поділом): Броди, Бережани, Бучач, Дрогобич, Городок, Ярослав, Яворів, Коломия, Самбір, Снятин, Сокаль, Станіслав, Стрий, Тернопіль, Терехів, Золочів, Жовква³. Відразу після його імплементації у кожному із вказаних муніципалітетів мало відбутися оновлення діючих органів влади шляхом проведення нових виборів. Передбачалося, що закон 1889 р. мав діяти до тих пір, поки вказані міста не отримають окремі власні статuti. Однак, майже без змін, він, а також наступний від 1896 р., залишалися чинними ще впродовж майже півстоліття. Наступне оновлення законодавства відбулося лише за часів Польської Республіки аж у 1933 р., і то не повністю⁴.

«Громадський закон» 1889 р. багато в чому повторював положення попереднього нормативно-правового акта 1866 р. (застосовувався до Львова та Кракова), зокрема, що стосувалося визначення і зміни територіальних меж громади, членства у ній, прав і обов'язків жителів тощо (§ 1–8). Натомість статті, які регламентували функціонування системи місцевого управління, хоч і відповідали загальнодержавним та крайовим принципам, однак набули більш деталізованого і взаємоузгодженого характеру.

Основним управлінським органом було визначено міську раду, яка здійснювала безпосереднє керівництво містом за допомогою магістрату. Традиційно обидві інституції очолював бургомістр (міський голова). Якщо закон 1866 р. передбачав, що до складу міської ради може входити від 12 до 36 виборних членів (радників), залежно від кількості виборців (від 51 до 200 – 12 осіб, від 201 до 400 – 18, від 401 до 600 – 24, від 601 до 1000 – 30, понад 1000 – 36), то в даному випадку встановлювалося єдине для всіх названих міст визначене число – 36 осіб. Незмінними були положення про шестирічну каденцію виборних органів і посадовців, безоплатність роботи радників та їхніх за-

ступників, право міської ради обирати членів магістрату, а також загальний перелік функціональних обов'язків. Кожні шотри роки склад радників мав наполовину оновлюватися. Визначення тих членів міської ради, які повинні бути змінені після перших виборів, повинно було відбутися шляхом жеребкування.

До складу магістрату входили бургомістр, його заступник та три засідателі (асесори). Ці посади були оплачувані, відмовитися від жалування, розмір якого визначався окремим рішенням, заборонялося. Передбачалася можливість збільшення кількості засідателів понад вказане число, однак при цьому вони повинні працювати лише на громадських засадах. Як призначення, так і відставка членів магістрату, наприклад, у випадку порушення законодавства, залежали від рішення міської ради⁵.

Кожен член громади, обраний радником, його заступником чи безоплатним асесором, не мав права відмовитися від виконання обов'язків. Винятки стосувалися лише перерахованих у законі категорій населення та випадків:

- 1) представники духовенства та державні вчителі;
- 2) державні посадовці і чиновники усіх рівнів (повітового, крайового та загальноімперського);
- 3) військовослужбовці;
- 4) особи віком від 60 років;
- 5) ті, хто перед цим вже був обраний до магістрату (однак відмовитися можна було лише «на наступний період», тобто від двох каденцій поспіль);
- 5) ті, хто мав проблеми зі здоров'ям;
- 6) ті, хто, працюючи за основним місцем роботи, тривалий час перебував поза містом;
- 7) ті, хто, працюючи у приватній сфері, мав конфлікт інтересів у разі роботи у самоврядних органах влади.

Відмова від посади без наявності перелічених причин передбачала сплату штрафу у розмірі до 50 злотих⁶. Використання такої міри покарання свідчило про нерідкість подібних випадків. Незацікавленість членів громади, на нашу думку, пояснюється високим рівнем особистої відповідальності та навантаженням (засідання мали відбуватися принаймні один раз на місяць) і відсутністю при цьому будь-якої оплати.

Положення про загальну сферу повноважень міських органів влади дублювали вже згадувані закони 1862 та 1866 р. Сюди відносилися обов'язки і права щодо управління муніципальною власністю, утримання вуличної інфраструктури, розвитку торгівлі, медицини, освіти, пожежної охорони і загалом соціальної сфери. Ширше подавався перелік компетенції міської ради: управління муніципальними підприємствами (в тому числі й створення нових), утримання міського нерухомого і рухомого майна (включно із правом купівлі-продажу, оренди та інвестицій), затвердження бюджету, перевірка фінансової звітності, право надання почесного громадянства тощо. Вона ж, за поданням голови, призначала декількох міських службовців, наприклад, секретаря, касира (контролера), лікаря, будівничого, ревізора (інспектора) поліції⁷.

Міська рада мала повноваження здійснювати нагляд і контроль за діяльністю бургомистра та магістрату, а також розглядати скарги на їхню адресу. Для цього могли створюватися спеціальні комісії, які повинні були негайно інформувати про виявлені порушення і щороку звітувати перед виборним органом. «Коли міська рада дізнається про зловживання або порушення, вона повинна спробувати невідкладно їх усунути, і якщо це не вдалося, повідомити Крайовий виділ за посередництва повітового виділу» – вказувалося в законі⁸. У разі створення окремої комісії, яка перевіряла ухвали магістрату, необхідно було розробити спеціальну інструкцію та проінформувати крайову адміністрацію за аналогічною процедурою (§ 29). Це ж стосувалося і надання окремо розробленого «положення про діяльність» та копій усіх звітів. Коли ж справа доходила до скасування окремих розпоряджень бургомистра чи ухвал магістрату, то відповідна компетенція належала винятково повітській адміністрації. Радники могли зупинити виконання лише тих рішень, які стосувалися муніципальних підприємств і майна (§ 33).

У сукупності ці положення, з одного боку, посилювали підконтрольність магістрату міській раді, а з другого – загальну підконтрольність самоврядних органів повітській адміністрації.

Якщо попереднє законодавство узагальнено вказувало лише на необхідність періодичної перевірки муніципальної каси, то закон 1889 р. зобов'язував міську раду створити спеціальну ревізійну комісію, яка повинна була робити це щонайменше чотири рази на рік (особлива увага мала

звертатися на комунальні заклади і фондуші) й готувати відповідні звіти (§ 30). Дещо збільшувалися повноваження органів самоуправління щодо визначення покарання за порушення норм, які належали до громадської сфери управління. У цьому випадку максимальний розмір штрафу, який міг накладатися міською радою на порушника, зростав із 15 злотих до 50, а максимальний термін ув'язнення – із 5 до 10 днів позбавлення волі. Такі рішення приймалися після доповіді магістрату (§ 31).

Без змін, порівняно із законом 1866 р., залишалися обов'язки щодо: утримання будівель і приміщень правоохоронних органів; відшкодування збитків за окремі види злочинів, вчинені із недбалості представників громади; опікування покращенням становища незаможних категорій населення; подання загальних звітів на вимогу крайових органів (які разом із повітовою адміністрацією мали право вимагати проведення позачергового засідання міської ради); кворуму для прийняття рішень (проста більшість, крім фінансових питань, коли необхідна була присутність не менше ніж 2/3 радників); відсторонення від прийняття рішень при наявності конфлікту інтересів; штрафів за пропуск засідань без поважної причини (10 злотих). При цьому більш жорстким ставало покарання за відсутність на трьох засіданнях поспіль. У такому випадку міська рада мала право відсторонити прогульника на певний період або навіть на всю виборчу каденцію від участі в обговоренні і прийнятті рішень. Щоправда, передбачалася можливість подання апеляції до повітового виділу (§ 39). Додатково регламентувалися загальні правила організації діловодства. Протокол кожного засідання, із підписами голови, секретаря та двох радників, крім безпосередньо інформації про розгляд питань порядку денного, мав містити список присутніх, висновки та рішення⁹.

Повноваження бургомістра організувати роботу міської ради, визначати порядок денний, контролювати дотримання порядку, підписувати документи, здійснювати дисциплінарний контроль за діяльністю управлінського апарату, представляти громаду перед вищими органами влади, накладати санкції за порушення громадських норм (крім тих випадків, які стосувалися духовенства, вчителів і держслужбовців), призупинити рішення міської ради із подальшою передачею на розгляд повітової адміністрації та правом першої апелювати до Крайового виділу або намісництва тощо головним чином відповідали загальним нормам, які були впроваджені раніше щодо найбільших міст¹⁰.

Аналогічно до цього, функціонал обов'язків магістрату охоплював коло питань, передбачених існуючою системою самоуправління: виконання постанов і розпоряджень, які стосувалися муніципалітету; підготовка пропозицій для рішень міської ради; здійснення безпосереднього управління громадським майном і підприємствами, в тому числі й шляхом організації торгів із продажу нерухомості; ведення фінансової звітності та обліку, із щомісячною звіркою. Новацією стало надання цьому органу повноважень накладати штраф розміром до 20 злотих або карати арештом до двох діб за порушення норм, які стосувалися громадської сфери¹¹. Закон 1866 р. у більш обмеженому вигляді надавав відповідні права бургомістру (штраф до 3 злотих і позбавлення волі до 24 годин)¹².

Окремий розділ регламентував управління комунальним господарством, знову ж таки більш детально, ніж це було визначено попереднім законодавством. Наприклад, вказувалося не лише на обов'язок провести першу інвентаризацію всієї власності, а й фіксувалася відповідальність муніципалітету у її проведенні і необхідність затвердження підсумкового документа міською радою із подальшою передачею двох примірників до повітового виділу (один із них спрямовувався до крайової адміністрації). Крім того, бюджетний процес перейшов із зони персональної відповідальності бургомістра до колегіальної сфери – муніципалітету. Затверджений міською радою прибутково-визначковий кошторис доводився до відома повітової адміністрації.

Особливу важливість для наповнення муніципальної казни мала стаття, яка регулювала процедуру запровадження самоврядними органами додаткових податкових зборів із населення. Якщо їх загальний розмір складав від 20 до 50% від обсягу прямих і споживчих податків, то обов'язковим було отримання згоди повітової ради; від 50 до 100% – дозволу Крайового виділу та Намісництва, понад 100% – постанови Крайового сейму та «найвищого» дозволу. У перших двох випадках дія дозволу вищої адміністрації обмежувалася п'ятьма роками. Встановлення більшого терміну потребувало резолюції Крайового виділу і згоди Намісництва. Те ж саме стосувалося й запровадження будь-яких інших зборів. Характерно, що закон 1866 р. фіксував значно менші відсоткові показники. Зокрема, звертатися до повітової ради необхідно було у випадку, якщо запроваджені збори пере-

вищували 10% прямих або 20% споживчих податків, до крайової адміністрації – при перевищенні 25% і 50% відповідно¹³.

Загалом органи міського самоуправління повинні були докладати всіх зусиль для того, щоб муніципальна власність приносила громаді якнайбільший прибуток. Варто зауважити, що далеко не завжди цього вдавалося досягати, адже наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. звичним явищем став дефіцит муніципальних бюджетів та зростання обсягу залучених кредитних коштів.

Незважаючи на те, що про ту чи іншу форму контролю вищої адміністрації над самоврядуванням міст Галичини у законі 1889 р. згадувалося безліч разів, цьому питанню було присвячено ще й окремий, заключний, розділ документа. Так, якщо повітові рада та виділ спостерігали за станом майна громади, то крайові Сейм і Виділ здійснювали найвищий нагляд і мали право вимагати у міської ради чи магістрату пояснень із певного питання. Передбачалося, що це могло відбуватися або за посередництва повітових органів влади або напряму – шляхом делегування комісій чи призначення спеціальних розслідувань (§ 101). Закон 1866 р. у цьому відношенні був більш ліберальним, адже взагалі не містив подібних положень. Більшість рішень фінансового характеру (отримання позики, довгострокова оренда, розпорядження майном тощо) теж потребувала затвердження повітовою владою. При цьому правом їх скасування наділялася крайова адміністрація. Крім вказаного, повітові органи управління могли оштрафувати членів магістрату (в тому числі й бургомістра) на суму до 20 злотих; врегульовувати конфлікти між громадою та її окремими членами; скасовувати рішення міської ради, які виходили за межі визначених повноважень; розглядати скарги на дії виборних осіб. Насамкінець, «намісник може розпустити міську раду» із подальшим призначенням тимчасового правління та проведенням нових виборів у найближчі шість тижнів. Бургомістр, за підтримки не менше ніж третини радників, мав формальне право оскаржити таке рішення у Міністерстві внутрішніх справ. Утім, подання такого звернення не зупиняло дію рішення про розпуск¹⁴.

Де-факто, передбачена законом 1889 р. система контролю вищої адміністрації була більш жорсткою порівняно із встановленою попереднім законодавством. Водночас необхідно констатувати, що у загальній сукупності всі згадані нововведення зумовлені не лише політичними мотивами, а й необхідністю вдосконалення організації і підвищення ефективності роботи самоврядних органів, усуненням тих недоліків у їхній роботі, що проявилися на прикладі найбільших міст за попередні два десятиліття. Мова йде про боротьбу із абсентеїзмом та індиферентністю виборних осіб, конструювання більш чіткої управлінської ієрархії між радою та магістратом, зокрема й шляхом детальної регламентації створення та повноважень спецкомісій, ревізії муніципальних фінансів, покращення ведення діловодства і т. п.

Важливо зауважити, що вже в наступному 1890 р. в Галицькому крайовому сеймі почали обговорювати питання про доцільність розширення політичних прав найбільших міст в управлінні коронним краєм. Подібна точка зору була озвучена у пропозиціях Крайового виділу про зміну Крайового статуту 1861 р. «Львів сплачує по відношенню до загальної суми податків з усього краю 13,9%, Краків – 4,7%, тобто [разом] вони сплачують 18,6%, тим часом із поміж 141 депутата, обраного до Сейму, Львів має 4 [депутатів], Краків – 3, разом – 7; [тобто] на Львів припадає близько 3% від [їх] загальної кількості, 2% – на Краків» – констатувалося у документі. Зважаючи на це, для вказаних адміністративних центрів пропонувалося збільшити представництво на два та один депутати відповідно. Щодо решти 13 міст, інтереси яких у Сеймі представляли по одному депутату, пропонувалося нічого не змінювати. Серед українських – це Броди, Дрогобич, Коломия, Перемишль, Самбір, Станіслав, Стрий, Тернопіль та Ярослав¹⁵. Частково обмежені самоврядні права вони отримали ще у 1863 р. Як аргументи необхідності декларованих змін були представлені наступні статистичні показники: чисельність населення станом на 1863 р. і 1880 р., обсяг сплачених податків у 1863 р. та 1887 р., кількість виборців відповідно до закону 1889 р. (див. табл. 1).

Таблиця 1

**Населення, виборці та податки найбільших міст Галичини
(1863 р., 1880-ті рр.)¹⁶**

Місто	Населення		Податки, у злотах		Виборці, осіб (1889 р.)
	1863 р.	1880 р.	1863 р.	1887 р.	
Львів	55 662	109 746	378 859	1 433 039	6584
Броди	17 221	20 071	33 671	20 054	945
Дрогобич	12 201	18 225	10 664	36 710	1510
Коломия	16 479	23 109	15 736	45 484	1892
Перемишль	10 142	22 040	23 380	80 623	1322
Самбір	10 507	13 586	18 484	27 169	1304
Станіслав	14 204	18 623	28 615	68 606	955
Стрий	9862	12 625	12 917	36 416	914
Тернопіль	16 167	25 819	31 665	77 443	1607
Ярослав	9126	12 422	18 177	39 481	1087

Подана інформація засвідчує, що обсяги сплачених податків за 1863–1887 рр. суттєво зросли (у 2,5–3 рази для більшості міст, за винятком Бродів, які переживали стан кризи¹⁷) і перевищували демографічні показники. При цьому виборчі права мала дуже обмежена кількість людей, в середньому 5–6% жителів.

У документі Крайового віділу до переліку міст, які мали у Галицькому сеймі власне представництво, пропонувалося додати ще декілька, на яких розповсюджувалася дія «Громадського закону» 1889 р.: Бережани, Бучач, Золочів, Городенка, Городок та Снятин. У цьому випадку наводилися цифри щодо чисельності населення станом на 1888 р., обсяг сплачених у 1887 р. податків та кількість виборців, встановлена у 1889 р. (див. табл. 2), які доводили доцільність запропонованого рішення.

Таблиця 2

Населення, виборці та податки окремих міст Галичини (1887–1889)¹⁸

Місто	Населення (1888 р.)	Податки, у злотах (1887 р.)	Виборці, осіб (1889 р.)
Бережани	10 899	23 337	762
Бучач	9970	18 295	986
Золочів	8343	20 875	580
Городенка	10 226	18 610	1423
Городок	10 116	15 296	1020
Снятин	10 832	18 541	1283

Вже через декілька років, у 1896 р., простір дії законодавства, яке надавало самоврядні права, було поширено аж на понад 130 дрібних містечок коронного краю.

Таким чином, реформа 1889 р. стала логічним наслідком тих процесів, які сприяли підвищенню значення міст у соціально-економічному розвитку Галичини. Ставши, до певної міри, проміжним етапом зміни державної політики у сфері самоврядування, аналізовані зміни були покликані не просто розширити сферу дії закону 1866 р. на 30 найбільших центрів, а й врахувати недоліки, які проявилися у попередні десятиліття. Разом із змінами 1896 рр. це стало підсумком тривалого процесу реформування. Таке завершення ознаменувало створення широкого неформального простору можливостей для спільного захисту політичних та економічних інтересів. Спочатку у регіоні він обмежувався лише Львовом і Краковом, у 1889 р. до них долучилися 30 міст, а із 1896 р. – понад 130 невеликих містечок. У 1907 р. відбулося їх часткове організаційне об'єднання у формі «Союзу великих міст Королівства Галичини». Із відповідною ініціативою виступив відомий економіст та діяч місцевого самоврядування Францишек Марієвський (Franciszek Maryewski), перший голова

цього органу¹⁹. Незважаючи на те, що до складу Союзу увійшло лише 30 найбільших міст, він відразу набув статусу впливового захисника їхніх прав перед загальнодержавними органами влади і став своєрідною репрезентацією наслідків реформування самоврядування наприкінці попереднього століття.

Załączona ustawa gminna obowiązywać będzie następujące gminy: Andrychów, Baryż, Baranów, Bełż, Biecz, Błażowa, Bóbrka, Bohorodczany, Bolechów, Bołszowce, Boleszczów, Brzozów, Brzostek, Brzesko, Budzanów, Bursztyn, Busk, Chrzanów, Chodorów, Chyrów, Ciężkowice, Cieszanów, Czortków, Dąbrowa, Delatyn, Dębica, Dolina, Dobczyce, Dobromil, Dukla, Gliniany, Grzymałów, Grybów, Halicz, Horodenka, Husiatyn, Jagielnica, Janów (pow. Gródek), Jaryczów nowy, Jazłowiec, Jordanów, Kalwarya, Kałuż, Kańczuga, Kamionka strumiłowa, Kęty, Kolbuszowa, Komarno, Kozowa, Kosów, Krakowiec, Kulików, Kuty, Leżajsk, Lisko, Limanowa, Lubaczów, Łańcut, Łopatyn, Maków, Mielec, Mikulińce, Mikołajów (powiat Żydaczów), Mościska, Monasterzyska, Mosty wielkie, Muszyna, Myślenice, Nadwórna, Niepołomice, Niemirów, Nisko, Niżankowice, Nowy targ, Olesko, Oświęcim, Peczyniżyn, Pilzno, Piwniczna, Pomorzany, Podwołoczyska, Podhajce, Przeworsk, Przemysław, Radymno, Radziechów, Rawa ruska, Radomyśl (powiat Mielec), Rohatyn, Ropczyce, Rożniatów, Rozdół, Rozwadów, Rudki, Rudnik (powiat Nisko), Rymanów, Sasów, Sądowa Wisznia, Sędziszów, Sieniawa, Skalát, Skawina, Skole, Sokołów (powiat Kolbuszowa), Strzyżów, Stary Sącz, Starasól, Staremiasto, Sucha, Szczakowa, Szczerzec, Tarnobrzeg, Tłumacz, Tuchów, Turka, Tyśmienica, Tyczyn, Uhnów, Ustrzyki dolne, Wilamowice, Wiśnicz nowy, Wojnicz, Załośce, Zabłótów, Zator, Zaleszczyki, Zbaraż, Zborów, Żurawno, Żydaczów, Żywiec.

Перелік міст на які поширювалася дія «Громадського закону» 1896 р.

¹ Ustawa gminna z dnia 12. Sierpnia 1866. Ustawy o obszarach dworskich i Reprezentacji powiatowej, Ordynacja wyborcza dla Gmin i powiatowa obowiązujące dla Galicji wraz z W. Ks. Krakowskiem tudzież Ustawy państwowe o zasadniczych podstawach urzędzenia Gmin z dodanym rejestrem abecedłowym / Wyd. 2, niezmiennione, Lwów: Nakładem Karola Wilda, 1867, s. 1–112.

² Лин Л.М. Окремі питання реалізації імперського та крайового законодавства у Галичині останньої третини XIX ст. [Separate issues of the Implementation of the Imperial and Regional Legislation in Galicia last third of the XIX century], in «Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції», 2017, № 3, с. 18.

³ Ustawa z dnia 13. Marca 1889, zaprowadzająca ustawę gminną dla miast: Biała, Bochnia, Brody, Brzeżany, Buczacz, Drohobycz, Gorlice, Gródek pod Lwówem, Jarosław, Jasło, Jaworów, Kołomyja, Krosno, Nowy Sącz, Podgórze, Przemysł, Rzeszów, Sambor, Sanok, Śniatyn, Sokal, Stanisławów, Stryj, Tarnopol, Tarnów, Trembowla, Wadowice, Wieliczka, Złoczów, Żółkiew, in «Dziennik ustaw i rozporządzeń krajowych dla Królestwa Galicji i Lodomeryi wraz z Wielkim Księstwem Krakowskim. Rok 1889. Wydany i rozesłano dnia 10 Kwietnia 1889», część VII, Lwów, 1889, s. 81–119; *Ibid.*, Wydanie drugie, Złoczów: Nakładem i drukiem O. Zukerkandla i Syna pod zarządem Wilhelma Zukerkandla, 1892, 92 s.

⁴ Новий самоуправний закон [The new self-management law], in «Діло», 13 липня 1933, № 180, с. 3; *Новий самоуправний закон* [The new self-management law], in «Діло», 2 серпня 1933, № 200, с. 3.

⁵ Ustawa z dnia 13. Marca 1889, s. 85–88.

⁶ Ustawa z dnia 13. Marca 1889, s. 88–89.

- ⁷ Broński K. *Rola samorządu w rozwoju prowincjonalnych miast galicyjskich w dobie autonomicznej*, in «Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Krakowie», 2000, Nr. 548, s. 66–67.
- ⁸ *Ustawa z dnia 13. Marca 1889*, s. 91–93.
- ⁹ *Ustawa z dnia 13. Marca 1889*, s. 93–97.
- ¹⁰ Broński K. *Rola samorządu w rozwoju prowincjonalnych miast galicyjskich*, s. 66–67.
- ¹¹ *Ustawa z dnia 13. Marca 1889*, s. 102–103.
- ¹² *Ustawa gminna z dnia 12. Sierpnia 1866*, s. 23.
- ¹³ *Ustawa z dnia 13. Marca 1889*, s. 105–109; *Ustawa gminna z dnia 12. Sierpnia 1866...*, s. 25–29.
- ¹⁴ *Ustawa z dnia 13. Marca 1889*, s. 115–119.
- ¹⁵ *Alegata do Sprawozdań Stenograficznych z Drugiej Sesji Szóstego Peryodu Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkim Księstwem Krakowskim z roku 1890*, Kadencja VI, sesja II, aleg. 60, Lwów, 1890, s. 5.
- ¹⁶ Куцмані Б. *Броди. Прикордонне галицьке місто в довгому ХІХ столітті* [Brody: A Galician Border City in the Long Nineteenth Century]. Перекл. з німецької Володимир Кам'янець, Львів: Літопис, 2019, с. 96–113.
- ¹⁷ *Alegata do Sprawozdań Stenograficznych z Drugiej Sesji*, s. 10.
- ¹⁸ *Alegata do Sprawozdań Stenograficznych z Drugiej Sesji*, s. 10.
- ¹⁹ Mościcki B. *Sto lat Związku Miast Polskich 1917–2018* / Red. H. Hendrysiak, Poznań, 2018, s. 18–19.

Reference

1. *Ustawa gminna z dnia 12. Sierpnia 1866. Ustawy o obszarach dworskich i Reprezentacji powiatowej, Ordynacja wyborcza dla Gmin i powiatowa obowiązujące dla Galicji wraz z W. Ks. Krakowskim tudzież Ustawy państwowe o zasadniczych podstawach urzędzenia Gmin z dodanym rejestrem abecadlowym* / Wyd. 2, niezmienione, Lwów: Nakładem Karola Wilda, 1867, s. 1–112.
2. Ilyn L.M. *Separate issues of the Implementation of the Imperial and Regional Legislation in Galicia last third of the XIX century*, in «Actual problems of domestic jurisprudence», 2017, № 3, c. 18.
3. *Ustawa z dnia 13. Marca 1889, zaprowadzająca ustawę gminną dla miast: Biała, Bochnia, Brody, Brzeżany, Buczacz, Drohobycz, Gorlice, Gródek pod Lwówem, Jarosław, Jasło, Jaworów, Kołomyja, Krosno, Nowy Sącz, Podgórze, Przemyśl, Rzeszów, Sambor, Sanok, Śniatyn, Sokal, Stanisławów, Stryj, Tarnopol, Tarnów, Trembowla, Wadowice, Wieliczka, Złoczów, Żółkiew*, in «Dziennik ustaw i rozporządzeń krajowych dla Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkim Księstwem Krakowskim. Rok 1889. Wydany i rozesłano dnia 10 Kwietnia 1889», część VII, Lwów, 1889, s. 81–119; *Ibid.*, Wydanie drugie, Złoczów: Nakładem i drukiem O. Zukerkandla i Syna pod zarządem Wilhelma Zukerkandla, 1892, 92 s.
4. *The new self-management law*, in «Action», July 13 1933, № 180, c. 3; *The new self-management law*, in «Action», August 2 1933, № 200, c. 3.
5. *Ustawa z dnia 13. Marca 1889*, s. 85–88.
6. *Ustawa z dnia 13. Marca 1889*, s. 88–89.
7. Broński K. *Rola samorządu w rozwoju prowincjonalnych miast galicyjskich w dobie autonomicznej*, in «Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Krakowie», 2000, Nr. 548, s. 66–67.
8. *Ustawa z dnia 13. Marca 1889*, s. 91–93.
9. *Ibid.*, s. 93–97.
10. Broński K. *Rola samorządu w rozwoju prowincjonalnych miast galicyjskich...*, s. 66–67.
11. *Ustawa z dnia 13. Marca 1889*, s. 102–103.
12. *Ustawa gminna z dnia 12. Sierpnia 1866*, s. 23.
13. *Ustawa z dnia 13. Marca 1889*, s. 105–109; *Ustawa gminna z dnia 12. Sierpnia 1866...*, s. 25–29.
14. *Ustawa z dnia 13. Marca 1889*, s. 115–119.
15. *Alegata do Sprawozdań Stenograficznych z Drugiej Sesji Szóstego Peryodu Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkim Księstwem Krakowskim z roku 1890*, Kadencja VI, sesja II, aleg. 60, Lwów, 1890, s. 5.
16. Kutsmani B. *Brody: A Galician Border City in the Long Nineteenth Century*. Перекл. з німецької Volodymyr Kamianets, Lviv: Litopys, 2019, s. 96–113.
17. *Alegata do Sprawozdań Stenograficznych z Drugiej Sesji*, s. 9.
18. *Alegata do Sprawozdań Stenograficznych z Drugiej Sesji*, s. 10.
19. Mościcki B. *Sto lat Związku Miast Polskich 1917–2018* / Red. H. Hendrysiak, Poznań, 2018, s. 18–19

Науковий вісник Чернівецького університету імені
Юрія Федьковича: Історія. – № 2. – 2019. – С. 14–24.
History Journal of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National
University. – № 2. – 2019. – pp. 14–24.
DOI <https://doi.org/10.31861/hj2019.50.14-24>
hj.chnu.edu.ua

УДК 94 (477.85):061.2 – 057.875]«187/1914»

© Аліна Колодій* (Чернівці)

УКРАЇНСЬКІ СТУДЕНТСЬКІ ТОВАРИСТВА ТА КОРПОРАЦІЇ В ЧЕРНІВЦЯХ У 70-х РОКАХ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.: ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА ВПЛИВ НА НАЦІОНАЛЬНЕ ВІДРОДЖЕННЯ

У статті висвітлено особливості діяльності українських студентських товариств та корпорацій в Чернівцях у 70-х роках ХІХ – на початку ХХ ст. Особливий наголос у дослідженні зроблено на питанні трансформації прагнень та ідейних переконань українського студентського руху Буковини, а також його внеску у піднесення українського національного відродження буковинців упродовж зазначеного періоду.

Ключові слова: студентські товариства, студентські корпорації, український студентський рух, Буковина, Чернівецький університет.

Alina Kolodii (Chernivtsi)

THE UKRAINIAN STUDENT COMMUNITIES AND CORPORATIONS IN CHERNIVTSI IN THE 70s OF 19th – EARLY 20th CENTURIES: FEATURES OF FUNCTIONING AND INFLUENCE ON NATIONAL REVIVAL

Abstract. *The article highlights the peculiarities of functioning of the organized Ukrainian student movement in Chernivtsi in the 70s of the 19th – early 20th centuries, since the foundation of Chernivtsi University, when the first Ukrainian student association «Soiuz» was established, until the explosion of First World War and occupation of Bukovyna, which interrupted the activity of all student societies in the region. This movement was represented by such student communities as «Soiuz», «Moloda Ukraina», «Sich», «Pravoslavna akademiia», as well as corporations «Zaporozhe» and «Chornomore».*

The study traces the transformation of ideological convictions and demands of the Ukrainian student movement in Bukovyna. The scientific research also traces the change in the vectors of functioning of these associations from ordinary educational work, which consisted of arrangement of multifarious events and meetings, to comprehensive activity, which began to acquire political character and became directed at shaping of the national and social consciousness of the Ukrainians of the Bukovynian region and their involvement in the struggle for their national rights. The article also points out the differences between the organizational foundations of Ukrainian student corporations and student communities in Chernivtsi.

The author also characterizes the cooperation of the Ukrainian student associations of Chernivtsi with the organized Ukrainian student youth of Galicia and Dnipro Ukraine. Special attention is dedicated to the influence of these societies on the Ukrainian national revival of Bukovyna. These organizations became the environment, in which a qualitatively new brain power was born, who subsequently occupied an important place in Ukrainian social, political, cultural, religious educational and scientific life.

Keywords: student communities, student corporations, Ukrainian student movement, Bukovyna, Chernivtsi University.

---

* аспірантка кафедри історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

В сучасних умовах глибокого культурного та політичного поділу українського соціуму постає гостра проблема пошуку ідей консолідації української нації. В даному контексті важливого значення набуває вивчення, деталізація та переосмислення власного минулого, в якому особливе місце належить історичному досвіду українського студентського руху Буковини 70-х років XIX – початку XX ст. Адже, спираючись на європейську практику та українські традиції, українські студентські об'єднання втілювали у своєму русі прагнення широких верств суспільства. До того ж, організоване українське студентство Буковини, відстоюючи власну національну ідентичність, мало значний вплив на розвиток загальнонаціонального руху українців.

Мета наукової розвідки полягає у дослідженні особливостей діяльності українських студентських товариств та корпорацій у Чернівцях в 70-х роках XIX – на початку XX ст. та їх впливу на українське національне відродження на Буковині.

Серед сучасних українських істориків вагомий внесок у дослідження розглядуваної проблеми зробили О. Добржанський¹, який на основі оригінальних матеріалів розкрив зародження та діяльність чернівецьких студентських товариств у контексті розвитку національного руху українців Буковини другої половини XIX – початку XX ст., а також І. Дутчак², що у своїх наукових розвідках особливу увагу приділила організаційним особливостям та діяльності таких студентських об'єднань, як «Союз», «Молода Україна» та «Січ». Звертаючись до здобутків зарубіжної історіографії, варто згадати німецьких істориків Р. Вагнера³ та Е. Тучинського⁴, а також польського дослідника Е. Беджицького⁵, в працях яких висвітлено історію Чернівецького університету, зокрема діяльність німецьких та польських студентських товариств. Утім, варто відзначити, що діяльність українських студентських організацій залишилась поза їхньою увагою. Незважаючи на наявні праці про українські студентські товариства, досі ще немає окремого цілісного наукового дослідження історії українського студентського руху Буковини 70-х років XIX – початку XX ст.

Джерельна база наукової розвідки представлена неопублікованими документами Державного архіву Чернівецької області та матеріалами, розміщеними в газетах «Буковина» і «Краківські вісті», а також у ювілейних альманахах студентських об'єднань «Чорноморе» та «Січі» (Відень)⁶, в яких показано особливості функціонування українських студентських товариств на Буковині у досліджуваній період.

Розвиток українського національного відродження на Буковині значно прискорився з відкриттям університету у Чернівцях та появою організованого студентського руху. У своїх спогадах про студентське життя при Чернівецькому університеті буковинський громадський діяч І. Новосівський зазначив, що від початку свого існування «воно віддзеркалювало змагання за політичний вплив на Буковині», а «студентські організації діяли на базі національного принципу». На його думку, змагання української студентської молоді було найважчим, адже вона фактично самостійно мала розпочати з кристалізації власної національної свідомості, щоб потім перейти від національного до політичного усвідомлення⁷.

Перше легальне українське студентське товариство «Союз» було створене 7 жовтня 1875 р., через декілька днів після заснування вищого навчального закладу, в приміщенні товариства «Руська бесіда». Його засновниками стали студенти, що належали до свідомих українських сімей, а також члени студентських організацій з Галичини та Відня, що прибули до Чернівців на навчання, а саме: Д. Вінцовський, який став його першим головою, В. Ступницький, І. Семака, О. Кисілевський, Ю. Війчук, О. Шушковський та В. Вільчинський. 18 листопада товариство з нагоди свого створення та офіційного визнання австрійською владою влаштувало вечір танців, який відвідало чимало гостей, зокрема ректор університету К. Томащук, а також інші професори⁸.

Метою своєї діяльності організація визначила: «усовершеніе науковое, поддержка духа товарищеского между членами общества, моральная и матеріальная помощь», зазначаючи, що «політичеські тенденції исключаются». Засобами для досягнення мети мали стати проведення наукових досліджень, створення часопису і бібліотеки, організація різноманітних заходів та ін.⁹. У статуті «Союзу» зазначено, що товариство складалося з членів: дійсних, основателів, почесних та спомогаючих¹⁰. Зокрема, до почесних членів товариства свого часу належали В. Продан, С. Воробкевич, Ю. Федькович, О. Кониський, О. Попович, М. Драгоманов, І. Франко, М. Грушевський, О. Кобилянська та ін.¹¹.

На початках свого існування основною формою діяльності товариства було проведення вечорниць та зборів, на яких збиралось багато українців. Виняткове значення мали щорічні загальні збори з особливою програмою, які влаштовувались в річницю заснування «Союзу». Зокрема, на них голова звітував про здійснену діяльність товариства, співав студентський хор та виступали з патріотичними промовами відомі чернівчани. Такі зібрання були чи не єдиною можливістю згуртувати свідомих українців та тих, хто допомагав українській справі, незалежно від віку, походження чи віри¹².

Як відзначив член «Союзу» В. Сімович у той час, учасники товариства: «кидаються на всі боки, збирають підмоги, закладають бібліотеку, освоюють читальню, починають видавати коштом товариства метелики, а всюди маніфестують ся Русинами, щоб задокументувати, що Буковина – се не виключно волоський край, політий зверху німецькою культурою»¹³.

На початках існування товариства в його лавах домінували москвофіли, однак вже тоді було чимало національно свідомих студентів, під впливом яких «Союз», зокрема, закупив нові видання творів Т. Шевченка (грудень 1877 р.) та іменував «членом-основателем» товариства М. Драгоманова (грудень 1876 р.)¹⁴.

Під кінець 70-х років позиції москвофілів в організації поступово почали слабшати, і вже у 1879 р. її провід опинився в руках національно свідомих студентів на чолі зі С. Смаль-Стоцьким. Під час головування Смаль-Стоцького відбулось особливе пожвавлення діяльності товариства: частіше організовувались студентські зібрання та вечорниці, театральні вистави, вокально-декламаторські вечори та концерти, на яких збиралась українська еліта, включно з університетськими професорами. Зокрема, у 1880 р. «Союз» влаштував свято в пам'ять про скасування панщини, а в 1882 р. – на честь Т. Шевченка. В той час при товаристві почав діяти «Літературно-історичний кружок». Також при товаристві функціонував студентський хор, в якому, як вважав С. Смаль-Стоцький, мали бути задіяні всі «союзівці», адже, на його думку, українська пісня є найкращим засобом для пробудження української свідомості не лише народу, але й малосвідомого на той час українського студентства. Окрім цього, при «Союзі» діяв аматорський театральний гурток, який організовував вистави «Наталка Полтавка» і «Шельменко-денщик». Члени товариства нерідко влаштовували концерти та театральні вистави в різних селах і містечках Буковини¹⁵. Намагаючись прихилити до себе шкільництво, в 1882 р. вони декілька разів їздили з виставами до Кіцманя з метою відкриття української гімназії¹⁶. На думку І. Новосівського, така жвава діяльність сприяла піднесенню українських настроїв, а також бажанню до подальшої праці для свого народу¹⁷.

Після виїзду С. Смаль-Стоцького до Відня, діяльність організації дещо послабила свою активність. Все ж, «союзівці» та їхні прибічники зробили тоді чимало. Саме в той час з лав товариства були виключені москвофіли. Останні згодом заснували свою організацію під назвою «Буковина» (у 1894 р. перейменоване на «Карпатію»), яка, втім, на той час не відіграла в студентському русі буковинців важливої ролі¹⁸. Вже в грудні 1886 р. керівництво «Союзу» прийняло постанову, що все діловодство й листування має вестись українською мовою¹⁹. В той час члени товариства також організовували вечорниці з танцями, театральні вистави та музично-декламаторські вечори у краї²⁰. Важливою подією в житті українських студентів Буковини було відзначення 30 листопада 1885 р. 10ї річниці «Союзу», з нагоди якої було видано «Буковинський альманах»²¹, а також організовано студентський з'їзд 3 серпня 1885 р., у якому взяли участь представники студентства з Києва, Львова, Кракова та Відня²².

Діяльність організації активізувалась у 1891–1894 рр., коли до неї долучились нові члени²⁹. В той час товариство стало співвидавцем «Бібліотеки для руської молодіжи», а також відновило діяльність «Наукового кружка». Визначаючи цілі організації, його голова О. Колесса зазначив, що окрім пізнання рідної історії, літератури та культури, «не будемо спускати з ока й тих здобутків людського духа взагалі, котрі б нам вказували, що ми крім того, що єсьмо Русинами – українцями, єсьмо також людьми, членами просвіченої суспільности XIX віку»²³. У 1892 р. «Союз» став ініціатором скликання з'їзду українських студентів у Львові. У 1895 р. з нагоди 20-ї річниці існування товариства було організовано традиційний ювілей, у якому, зокрема, взяли участь представники львівської «Академічної громади» та місцевих представників інших національностей²⁴.

В умовах розгортання процесу українського національного відродження з середини 90-х рр. український студентський рух почав набувати політичного характеру. Відтак до головних програм-

них вимог студентства були включені зміни соціально-економічного та політичного устрою на українських землях, скасування національних утисків українців Російською та Австро-Угорською імперіями. Безсумнівно, нові радикальні погляди здобули своїх прибічників і серед українських студентів Чернівецького університету, які прагнули включитися у боротьбу за національні та соціальні права²⁵.

Будучи під впливом загального національного пожвавлення, представники «Союзу» брали участь у вічу 1899 р. в справі створення українського університету у Львові, а також в історичному з'їзді в липні 1900 р. у Львові, на якому Л. Цегельський виголосив ідею самостійної України. В той період «союзівці» разом з «Академічною громадою» займалися підготовкою ювілею скасування панщини та з'їзду українського студентства в Києві, а також взяли участь у сторічному ювілеї відродження української літератури в Чернівцях та у Львові²⁶. Варто відзначити, що у 1899 р. «Союз» став членом «Наукового товариства ім. Шевченка», що засвідчувало тісні зв'язки між обома організаціями²⁷.

Все ж радикальні погляди сприйняли не всі члени «Союзу», а розбіжності в поглядах поступово призвели до внутрішньої боротьби між двома таборами з регіональним забарвленням: так званими «радикалами» та «народовцями». До першої групи належали переважно галичани з більш радикальними поглядами, які в організаційному плані були зорієнтовані на львівську «Академічну громаду». Другу групу представляли автохтонні буковинці, що дотримувалися ідей, вироблених старшими народовцями, водночас їм подобались німецькі звичаї. На їхню думку, якщо і варто було змінити організаційні засади товариства, то взірцем мали стати інші студентські об'єднання краю²⁸.

Незабаром конфлікт між народовцями і радикалами призвів до розколу: в листопаді 1900 р. 16 членів вийшли із «Союзу» і заснували нову організацію «Молода Україна». Першим головою товариства став В. Сімович, згодом його замінив на посаді Л. Когут²⁹.

Варто відзначити, що поділ на дві організації призвів до ще більшої конфронтації в українських студентських колах, але водночас став і стимулом до більш активної діяльності. Відтак новостворена «Молода Україна» розпочала свою роботу з проведення великого інавгураційного концерту та святкування, на якому з вітальними промовами виступили від імені студентської молоді зі Львова В. Старосольський, член «Академічної громади», від імені українських студентів з Кракова – В. Гаморак, від імені української молоді з Відня – М. Галушинський³⁰. Метою діяльності товариства було визначено здобуття політичної незалежності українського народу, також наголошувалось на тому, що воно не визнає територіальних кордонів, які розділяють українців³¹.

Головним напрямком діяльності товариство визначило національне виховання широких верств населення, яке здійснювалося шляхом організації різноманітних заходів: концертів, літературно-художніх вечорів, вечорниць з танцями. Окрім цього, члени організації влаштовували зустрічі з українськими письменниками, художниками, композиторами та артистами³². При «Молодій Україні» з ініціативи В. Сімовича було засновано видавництво з такою ж назвою, яке випустило кілька публікацій³³. Товариство підтримувало зв'язки з такими націоналістично налаштованими товариствами, як «Академічна громада», «Основа» (Львів), «Ватра» (Львів), «Січ» (Відень)³⁴, налагодило відносини із студентами Наддніпрянщини, організувавши спільне віче з питання утисків українського студентства в Російській імперії. Представники організації, будучи членами товариств «Зоря», «Боян», «Міщанська читальня», регулярно влаштовували лекторії для школярів та місцевих жителів³⁵.

Як зазначає дослідник О. Добржанський, до заслуг товариства варто врахувати і те, що від того часу в буковинському краї почалось поширення слів «українці», «українська мова» та «український народ» – замість «русини», «руська мова» та «руський народ»³⁶.

У той самий час, члени «Союзу» регулярно проводили зустрічі з мешканцями Чернівців, співпрацювали з іншими громадськими організаціями, виступали з лекціями, концертами та виставами в селах.

В умовах наростання москвофільських настроїв, зокрема серед чернівецьких гімназистів, члени «Союзу» та «Молодої України» попри деякі непорозуміння та розбіжності у поглядах поступово налагодили контакти і вже 27 жовтня 1902 р. вирішили об'єднатися в нове студентське товариство «Січ». Новостворене об'єднання одразу розгорнуло всебічну діяльність. Однією з найбільших заслуг стала участь його членів у відкритті пам'ятника І. Котляревському в Полтаві 1903 р., на якому виступ В. Сімовича надзвичайно тепло сприйняли студенти Наддніпрянщини³⁷. Втім, незабаром

старі конфлікти в товаристві між буковинською та галицькою групами знову впливали на поверхню. Вже на початку 1904 р. перша група на чолі з П. Климом і Т. Галіпом відновила товариство «Союз». Від цього часу і до початку Першої світової війни об'єднання, гуртуючи в своїх лавах студентів з поміркованими громадсько-політичними поглядами, займалось активною діяльністю. Зокрема, було видано два альманахи про своє товариство: перший присвячений 1875-1903 рр., другий – 1903-1910 рр.³⁸.

Щодо об'єднання «Січ», то воно, після відокремлення буковинської групи, розпочало плідну роботу щодо піднесення національної свідомості серед сільського населення. «Січ» активно включилась в організацію по буковинських селах відділів пожежно-руханкового товариства «Січ». Разом із згаданим пожежно-руханковим товариством, студентська «Січ» сприяла заснуванню Радикальної партії на Буковині (1906 р.)³⁹. Студентський хор та драматичний гурток товариства їздили з концертами та виставами по селах. Великим успіхом увінчалися два концерти 1907 р. на честь Б. Хмельницького⁴⁰, а також участь разом з іншими об'єднаннями в організації ювілею відомого українського композитора М. Лисенка у Чернівцях 1905 р., на якому він сам був присутній⁴¹.

Члени «Січі» намагались підтримувати тісні зв'язки зі студентами з Наддніпрянської України та Галичини. У 1905 р. товариство приймало в себе студентів з Наддніпрянщини, 1907 р. збирало пожертви для заарештованих львівських студентів. У 1910 разом з іншими українськими студентськими організаціями «Січ» тепло вітала на Буковині В. Винниченка, який приїхав разом зі студентами зі Львова для проведення вистави свого твору «Базар». За сприяння М. Кордуби і Я. Весоловського, «Січ» видавала брошурки з різних напрямків українознавства під назвою «Бібліотека», а також гумористичний часопис «Січове слово» (1904 р.). При організації також існувала бібліотека, що в 1910-х рр. була однією з найбільших на Буковині.

Члени товариств «Січ» та «Союз» брали активну участь у I та II Всестудентських з'їздах 1909 і 1913 рр. у Львові, на яких ознайомилися із діяльністю молодіжних організацій Галичини і на початку 1914 р. сприяли появі «Пласту» на Буковині⁴². Варто зазначити, що на I з'їзді було прийнято рішення про заснування загального студентського об'єднання «Українського студентського союзу», що засвідчило політичну та організаційну зрілість українського студентського руху на теренах Австро-Угорської імперії. На II з'їзді одним з головних постало питання необхідності військового вишколу української молоді перед можливою війною між Австро-Угорською та Російською імперіями. Також на ньому лунали заклики до активної політичної діяльності по обидва боки кордону⁴³.

Варто зазначити, що на початку ХХ ст. зі збільшенням чисельності українських студентів у Чернівецькому університеті було покладено початок й організаційній диференціації студентських формацій. Відтак українські студенти теологічного факультету, які свого часу були членами «Союзу», у 1907 р. створили окрему конфесійну студентську організацію «Православна академія» на чолі з П. Катеринюком. Товариство ставило собі за мету розвивати українське громадське життя в патріотичному дусі, вивчати українську історію, літературу, музику тощо. «Православна академія» мала великий вплив на релігійно-освітнє життя української молоді на Буковині. Члени товариства проводили по буковинських селах лекції з української історії, літератури, церковного та громадсько-політичного життя, організували релігійні концерти, свята для української молоді. Серед завдань організації була підготовка кваліфікованих українських духовних кадрів. Професорами факультету теології згодом стали такі члени цього товариства, як Ф. Григорій, С. Смерека, К. Бриндзан та ін.⁴⁴.

Зауважимо, що від початків існування Чернівецького університету далеко не всі українські студенти прагнули стати членами українських студентських організацій. Чимало з них вступали у «буршівські» корпорації німецького зразка («буршеншафти»), зокрема в «Австрію» та «Готію», для яких було характерно носіння відзнак (шапки і стрічки), бій на шаблях, влаштування свят, співання серенад і т.д. Для того, щоб не допустити денационалізації української молоді, свідомі українські студенти створили українську корпорацію «Запороже», а згодом і «Чорноморе» за зразком німецьких буршеншафтів, однак з чисто українськими традиціями козацьких часів⁴⁵. Ці товариства мали свої власні гасла: «Запороже» – «Борімося – поборимо!», а «Чорноморе» – «Честь, Україна, товарицькість»⁴⁶.

У цих українських формаціях, на відміну від інших українських студентських організацій, була особлива система членства. Усі члени поділялися на звичайних: юнаків, козаків, неактивних коза-

ків, батьків; а також на надзвичайних: почесних батьків, допомагаючих членів і «конкнайпантів». Студент, вступаючи до товариства як юнак, складав присягу та обирав собі побратима – козака, який займався його вихованням. Згодом юнак, щоб стати козаком, мав здати спеціальний «козацький іспит», що складався з українознавчих предметів: історії, географії та літератури України, статуту і правильника (регламенту) козацтва, кодексу честі, правил двобою (особливо в «Запороже») та українських пісень. Маючи шість семестрів стажу в козацтві, кожен козак по закінченню університету мав право бути перенесеним у стан «неактивних козаків», які не були зобов'язані брати участь у всіх заходах товариства. За певні заслуги в «козацтві» чи перед українським суспільством Козацька рада переводила «неактивних козаків» у «батьки», радників старшини та Козацької ради. Почесними членами товариства іменували за особливі заслуги перед українцями. Зокрема, серед них у «Запороже» були М. Василько, О. Попович; у «Чорноморе» – О. Кобилянська, В. Гузар й ін. Допомагаючі члени підтримували товариства фінансово. Школярі, що прагнули долучитися до діяльності товариств, ставали «конкнайпантами»⁴⁷.

На відміну від інших студентських товариств, де керівними органами були виділ на чолі з головою та збори, керівництво в корпораціях здійснювали старшина і чотири категорії рад: Генеральна рада козацька – найвищий орган, на ній вирішувались всі важливі організаційні питання; Надзвичайна генеральна рада козацька – законодавчий орган, що змінював статут і правильник та вирішував організаційні справи; ради юнаків, що мали більш вишкільно-інформативний характер; на Раді батьків старший козацтва повідомляв про важливі справи товариства. Виконавчим органом була старшина на чолі зі «старшим» козацтва. Старший разом із старшим юнаків представляли товариство назовні⁴⁸.

Особлива увага в корпораціях приділялась вихованню членів та загартуванню духу й тіла, тому важливе значення надавалось спорту, зокрема вправам двобою на шаблях⁴⁹.

Першою українською корпорацією на Буковині було «Запороже», процес створення якого дещо затягнувся в часі. Остаточне оформлення товариства відбулось у 1910 р. На першій Генеральній раді козацькій, що відбулася 10 травня 1910 р., затверджено статут і вибрано старшину на чолі з Т. Галіпом. До основних принципів, на яких виховувались члени «Запороже», належали захист своєї національної і особистої честі, а також принесення користі своєму суспільству⁵⁰.

Інші студентські товариства досить неприхильно прийняли появу «Запороже», зокрема ті, що негативно ставились до боїв на шаблях. Утім, окрім корпораційної практики, воно від початків свого існування займалось і громадською та культурно-просвітньою діяльністю як у Чернівцях, так і в інших містечках та селах Буковини⁵¹. Згодом «Запороже» здобуло прихильників навіть серед старшого громадянства. Відтак перед початком Першої світової війни в рядах товариства було чимало відомих політичних та громадських діячів Буковини, зокрема М. Василько, О. Попович, професор О. Калужняцький та ін.⁵².

При «Запороже» діяли театральний гурток та студентський хор, які часто виступали по селах. Члени товариства долучались до організації у сільській місцевості пожежно-спортивних «Січей», читалень, ощадних кас, кооперативів, а для чернівецького міщанства створили робітниче товариство «Гайдамаки».

У 1913 р. через деякі непорозуміння між членами «Запороже» частина членів покинула товариство і створила власну студентську корпорацію «Чорноморе»⁵³. До завдань товариства належали: виховання зі своїх членів гідних і чесних українських громадян; надання всебічної духовної, культурної та матеріальної допомоги своїм членам в їх прагненні здобути вищу освіту; сприяти піднесенню боротьби за культурні і політичні права українського народу. Однак ця нова студентська корпорація не мала достатньо часу та можливостей розгорнути широку діяльність⁵⁴.

З вибухом Першої світової війни та окупацією Буковини перервалась діяльність всіх студентських товариств у Чернівцях. Члени студентських об'єднань пішли на фронт, а згодом взяли активну участь в українських визвольних змаганнях 1917 – 1921 рр. Чимало з них віддали своє життя в боротьбі за українську незалежність, а решта, коли встояти вже не було духу, повернулися на навчання, «щоб там кувати духову зброю в обороні Батьківщини»⁵⁵.

Підсумовуючи вищесказане, можна зробити висновки, що український організований студентський рух в Чернівцях, представлений такими студентськими об'єднаннями як «Союз», «Молода Україна», «Січ», «Православна академія», «Запороже» та «Чорноморе», в процесі свого розвитку

впродовж 70-х років XIX – початку XX ст. трансформував свої ідейні переконання та вимоги, а також вектори своєї діяльності від звичайної просвітньої праці до всебічної роботи, спрямованої на формування національної та суспільної свідомості українців. Значний вплив на цей рух справили тісні контакти та активна співпраця з організованою студентською молоддю Галичини та Наддніпрянщини. Українські студентські товариства були в авангарді прокладання шляхів українського національного відродження на Буковині. Ці об'єднання стали тим середовищем, в якому народжувалась якісно нова еліта і з якого вийшло багато здібних та талановитих людей, що займали важливе місце в українському громадсько-політичному, культурному, релігійному та науковому житті.

¹ О. Добржанський, *Національний рух українців Буковини другої половини XIX – початку XX ст.* [National movement of Bukovynian Ukrainians in the second half of the XIXth – the beginning of the XXth centuries], Чернівці, Золоті литаври, 1999, 574 с.

² І. Дутчак, *Українське студентське товариство «Молода Україна» у Чернівцях (1901 – 1902 рр.)* [The Ukrainian student society «Moloda Ukraina» in Chernivtsi (1901 – 1902)] in «Питання історії України: Збірник наукових статей», Чернівці, Золоті литаври, 1999, т. 3, с. 270 – 276; І. Дутчак, *Участь українського студентства Буковини в загальноукраїнському студентському русі в другій половині XIX – на початку XX ст. (До 125-річчя заснування Чернівецького університету)* [The participation of Ukrainian students of Bukovyna in the All-Ukrainian student movement in the second half of XIXth – early XXth centuries. (To the 125th anniversary of Chernivtsi University)] in «Питання історії України: Збірник наукових статей», Чернівці, Золоті литаври, 2000, т. 4, с. 273 – 278; І. Дутчак, *Організаційні засади українського студентського товариства «Союз» у Чернівцях (1875 – 1914 рр.)* [The organizational principles of Ukrainian student society «Soiuz» in Chernivtsi (1875 – 1914)] in «Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія», за заг. ред. проф. М. Алексієвця, Тернопіль, 2002, вип. 2, с. 16-22.

³ R. Wagner, *Alma mater Francisco Josephina. Die deutschsprachige Nationalitäten Universität in Czernowitz* [Alma mater Francisco Josephina. The German-speaking national university in Chernivtsi], München, 1979, 427 S.

⁴ E. Turczynski. *Geschichte der Bukowina in der Neuzeit: zur Sozial- und Kulturgeschichte einer mitteleuropäischen geprägten Landschaft* [History of Bukovyna in the modern era: the social and cultural history of Central Europe dominated land], Wiesbaden, 1993, 260 s.

⁵ E. Biedrzycki, *Historia polaków na Bukowinie* [The history of Poles in Bukovyna], Kraków: Nakładem Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1973, 261 s.

⁶ *Альманах для відзначення стосеместрового ювілею українського академічного козацтва «Чорноморе» – Чернівці 1913-1963* [Almanac commemorating the one hundred semester jubilee of the Ukrainian student fraternity «Chornomore» in Chernivtsi 1913-1963], Нью-Йорк – Філадельфія, 1963, 54 с.; *Січ. Альманах в пам'ять 40-х роковин оснований товариства «Січ» у Відні* [Sich. Almanac commemorating the 40th anniversary of the founding of the «Sich» Society in Vienna], Львів, 1908, 538 с.

⁷ І. Новосівський, *Децю з життя українських студентських організацій моїх часів (Спогад)* [Something from the life of Ukrainian student organizations of my times (Memories)] in «Альманах для відзначення стосеместрового ювілею українського академічного козацтва «Чорноморе» – Чернівці 1913-1963», Нью-Йорк – Філадельфія, 1963, с. 21-22.

⁸ Державний архів Чернівецької області (Далі – ДАЧО) [The State Archive of Chernivtsi region (Onwards – DACHO)], ф. 1027 Українське академічне товариство «Союз» в Чернівцях, оп. 1, спр. 2 *Протоколи засідань загальних зборів товариства «Союз»* [The proceedings of the general meeting of the society «Soiuz»], арк. 2-3.

⁹ ДАЧО [DACHO], ф. 1027 Українське академічне товариство «Союз» в Чернівцях, оп. 1, спр. 1 *Статут товариства* [The articles of society], арк. 24.

¹⁰ ДАЧО [DACHO], ф. 1027 Українське академічне товариство «Союз» в Чернівцях, оп. 1, спр. 1 *Статут товариства* [The articles of society], арк. 4.

¹¹ ДАЧО [DACHO], ф. 1027 Українське академічне товариство «Союз» в Чернівцях, оп. 1, спр. 15 *Списки членів товариства* [Lists of society members], арк. 32-34.

¹² В. Леник, *Українська організована молодь (молодечі організації від початків до 1914 р.)* [Ukrainian organized youth (youth organizations from the beginning to 1914)], Мюнхен, 1994, с. 53.

¹³ В. Сімович, *Розвиток студентського життя в Чернівцях* [Development of student life in Chernivtsi] in «Січ. Альманах в пам'ять 40-х роковин оснований товариства «Січ» у Відні», Львів, 1908, с. 504.

¹⁴ А. Жуковський, *Українське студентство* [Ukrainian students] in «Буковина. Її минуле і сучасне», під ред. Д. Квітковського, Т. Бриндзана, А. Жуковського, Париж – Філадельфія – Дітройт, Зелена Буковина, 1956, с. 775-776.

¹⁵ І. Новосівський, *Степан Смаль-Стоцький – український громадський діяч на Буковині* [Stepan Smal-Stotskyi – Ukrainian public figure in Bukovyna] in «Збірник філологічної секції Наукового товариства імені

Шевченка: На пошану сторіччя народин Степана Смаль-Стоцького», Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто, 1960, т. 28, с. 7374.

¹⁶ А. Жуковський, *Українське студентство* [Ukrainian students], с. 777.

¹⁷ І. Новосівський, *Степан Смаль-Стоцький – український громадський діяч на Буковині* [Stepan Smal-Stotskyi – Ukrainian public figure in Bukovyna], с. 74.

¹⁸ І. Новосівський, *Деякі основні дані з історії українського студентського руху на Буковині* [Some principal data from the history of the Ukrainian student movement in Bukovyna] in «Альманах для відзначення стосеместрового ювілею українського академічного козацтва «Чорноморе» – Чернівці 1913-1963», Нью-Йорк – Філадельфія, 1963, с. 31.

¹⁹ І. Новосівський, *Степан Смаль-Стоцький – український громадський діяч на Буковині* [Stepan Smal-Stotskyi – Ukrainian public figure in Bukovyna], с. 74.

²⁰ *Буковина* (Чернівці) [Bukovyna (Chernivtsi)], 1885, н. 13, 1 липня, с. 5; *Буковина* (Чернівці) [Bukovyna (Chernivtsi)], 1885, н. 23, 1 грудня, с. 5.

²¹ *Буковина* (Чернівці) [Bukovyna (Chernivtsi)], 1885, н. 23, 1 грудня, с. 5; *Буковина* (Чернівці) [Bukovyna (Chernivtsi)], 1885, н. 24, 15 грудня, с. 5-6.

²² В. Леник, *Українська організована молодь (молодечі організації від початків до 1914 р.)* [Ukrainian organized youth (youth organizations from the beginning to 1914)], с. 55-56.

²³ ДАЧО [DACHO], ф. 1027 Українське академічне товариство «Союз» в Чернівцях, оп. 1, спр. 6 *Протоколи засідань «Наукового Клуба» академічного товариства «Союз»* [The proceedings of «Naukovyi Klub» meetings of student society «Soiuz»], арк. 1.

²⁴ А. Жуковський, *Українське студентство* [Ukrainian students], с. 780.

²⁵ І. Дутчак, *Організаційні засади українського студентського товариства «Союз» у Чернівцях (1875 – 1914 рр.)* [The organizational principles of Ukrainian student society «Soiuz» in Chernivtsi (1875 – 1914)], с. 19-20.

²⁶ А. Жуковський, *Українське студентство* [Ukrainian students], с. 781.

²⁷ ДАЧО [DACHO], ф. 1027 Українське академічне товариство «Союз» в Чернівцях, оп. 1, спр. 18 *Листування з українським студентським союзом «Січ» у Відні про склад управи товариства «Січ» та повідомлення про прийом товариства в члени «Наукового товариства ім. Шевченка» у Львові* [Correspondence with the Ukrainian Student Union «Sich» in Vienna about the management complement of the society «Sich» and notification about the acceptance of the society in the members of «Shevchenko Scientific Society» in Lviv], арк. 6.

²⁸ І. Дутчак, *Організаційні засади українського студентського товариства «Союз» у Чернівцях (1875 – 1914 рр.)* [The organizational principles of Ukrainian student society «Soiuz» in Chernivtsi (1875 – 1914)], с. 19-20.

²⁹ ДАЧО [DACHO], ф. 1014 Академічне товариство «Молода Україна» м. Чернівці, оп. 1, спр. 1 *Протоколи засідань членів товариства за 1901-1902 рр.* [The proceedings of the society members meetings for the 1901-1902 years], арк. 1, 3, 10.

³⁰ ДАЧО [DACHO], ф. 1014 Академічне товариство «Молода Україна» м. Чернівці, оп. 1, спр. 1 *Протоколи засідань членів товариства за 1901-1902 рр.* [The proceedings of the society members meetings for the 1901-1902 years], арк. 1.

³¹ О. Добржанський, *Національний рух українців Буковини другої половини XIX – початку XX ст.* [National movement of Bukovynian Ukrainians in the second half of the XIXth – the beginning of the XXth centuries], с. 253.

³² І. Дутчак, *Українське студентське товариство «Молода Україна» у Чернівцях (1901 – 1902 рр.)* [The Ukrainian student society «Moloda Ukraina» in Chernivtsi (1901 – 1902)], с. 273.

³³ Кордуба М. *Василь Сімович на Буковині. Жмут спогадів* [Vasyl Simovych in Bukovyna. Cluster of memories] in *Краківські вісті* (Краків), 1944, 22 березня. URL: <https://zbruc.eu/node/87981>

³⁴ І. Дутчак, *Участь українського студентства Буковини в загальноукраїнському студентському русі в другій половині XIX – на початку XX ст.* [The participation of Ukrainian students of Bukovyna in the All-Ukrainian student movement in the second half of XIXth – early XXth centuries.], с. 274.

³⁵ В. Сімович, *Розвиток студентського життя в Чернівцях* [Development of student life in Chernivtsi], с. 522.

³⁶ О. Добржанський, *Національний рух українців Буковини другої половини XIX – початку XX ст.* [National movement of Bukovynian Ukrainians in the second half of the XIXth – the beginning of the XXth centuries], с. 255.

³⁷ В. Леник, *Українська організована молодь (молодечі організації від початків до 1914 р.)* [Ukrainian organized youth (youth organizations from the beginning to 1914)], с. 58.

³⁸ А. Жуковський, *Українське студентство* [Ukrainian students], с. 781-782.

³⁹ А. Жуковський, *Українське студентство* [Ukrainian students], с. 786.

⁴⁰ В. Сімович, *Розвиток студентського життя в Чернівцях* [Development of student life in Chernivtsi], с. 529-530.

⁴¹ В. Леник, *Українська організована молодь (молодечі організації від початків до 1914 р.)* [Ukrainian organized youth (youth organizations from the beginning to 1914)], с. 58.

⁴² А. Жуковський, *Українське студентство* [Ukrainian students], с. 786-787.

⁴³ Р. Кузьмин, *Український студентський союз: центральний координаційний орган студентських товариств Галичини в 1909-1914 роки* [Ukrainian Student Union: central coordinating agency of student associations of Galicia in 1909-1914] in «Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць», гол. ред. В. Вашкевич, Київ, Гілея, 2016, вип. 110 (7), с. 46-51.

⁴⁴ А. Жуковський, *Українське студентство* [Ukrainian students], с. 810-811.

⁴⁵ В. Гнідий, *Українське академічне козацтво «Чорноморе» у Чернівцях* [The Ukrainian student fraternity «Chornomore» in Chernivtsi] in «Альманах для відзначення стосеместрового ювілею українського академічного козацтва «Чорноморе» – Чернівці 1913-1963», Нью-Йорк – Філадельфія, 1963, с. 8-9.

⁴⁶ І. Ткачук, *Академічні козацтва Запорожжя і Чорноморе на Буковині* [The student fraternity Zaporozhe and Chornomore in Bukovyna] in «Українське козацтво: кварталник Українського Вільного Козацтва», Chicago, [б. в.], рік 10, ч. 4 (26), жовтень-грудень, 1973, с. 16.

⁴⁷ А. Жуковський, *Українське студентство* [Ukrainian students], с. 788-789.

⁴⁸ А. Жуковський, *Українське студентство* [Ukrainian students], с. 789-780.

⁴⁹ В. Леник, *Українська організована молодь (молодечі організації від початків до 1914 р.)* [Ukrainian organized youth (youth organizations from the beginning to 1914)], с. 90.

⁵⁰ А. Жуковський, *Українське студентство* [Ukrainian students], с. 790-793.

⁵¹ І. Новосівський, *Деякі основні дані з історії українського студентського руху на Буковині* [Some principal data from the history of the Ukrainian student movement in Bukovyna], с. 32.

⁵² В. Леник, *Українська організована молодь (молодечі організації від початків до 1914 р.)* [Ukrainian organized youth (youth organizations from the beginning to 1914)], с. 92.

⁵³ І. Новосівський, *Деякі основні дані з історії українського студентського руху на Буковині* [Some principal data from the history of the Ukrainian student movement in Bukovyna], с. 32.

⁵⁴ А. Жуковський, *Українське студентство* [Ukrainian students], с. 791.

⁵⁵ І. Новосівський, *Деякі основні дані з історії українського студентського руху на Буковині* [Some principal data from the history of the Ukrainian student movement in Bukovyna], с. 32.

Reference

- 1 О. Dobrzanskiy, *Natsionalnyi rukh ukraintsviv Bukovyny druhoi polovyny XIX – pochatku XX st.* [National movement of Bukovynian Ukrainians in the second half of the XIXth – the beginning of the XXth centuries], Chernivtsi, Zoloti lytavry, 1999, 574 s.
- 2 І. Dutchak, *Ukrainske studentske tovarystvo «Moloda Ukraina» u Chernivtsiakh (1901 – 1902 rr.)* [The Ukrainian student society «Moloda Ukraina» in Chernivtsi (1901 – 1902)] in «Pytannia istorii Ukrainy: Zbirnyk naukovykh statei», Chernivtsi, Zoloti lytavry, 1999, t. 3, s. 270 – 276; І. Dutchak, *Uchast ukrainskoho studentstva Bukovyny v zahalnoukrainskomu studentskomu rusi v druhi polovyni XIX – na pochatku XX st. (Do 125-richchia zasnuvannia Chernivetskoho universytetu)* [The participation of Ukrainian students of Bukovyna in the All-Ukrainian student movement in the second half of XIXth – early XXth centuries. (To the 125th anniversary of Chernivtsi University)] in «Pytannia istorii Ukrainy: Zbirnyk naukovykh statei», Chernivtsi, Zoloti lytavry, 2000, t. 4, s. 273 – 278; І. Dutchak, *Orhanizatsiini zasady ukrainskoho studentskoho tovarystva «Soiuz» u Chernivtsiakh (1875 – 1914 rr.)* [The organizational principles of Ukrainian student society «Soiuz» in Chernivtsi (1875 – 1914)] in «Naukovi zapysky Ternopilskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Serii: Istorii», za zah. red. prof. M. Aleksiiievtsia, Ternopil, 2002, vyp. 2, s. 16 – 22.
- 3 R. Wagner, *Alma mater Francisco Josephina. Die deutschsprachige Nationalitäten Universität in Czernowitz* [Alma mater Francisco Josephina. The German-speaking national university in Chernivtsi], München, 1979, 427 S.
- 4 E. Turczynski, *Geschichte der Bukowina in der Neuzeit: zur Sozial- und Kulturgeschichte einer mitteleuropäischen geprägten Landschaft* [History of Bukovyna in the modern era: the social and cultural history of Central Europe dominated land], Wiesbaden, 1993, 260 s.
- 5 E. Biedrzycki, *Historia polaków na Bukovynie* [The history of Poles in Bukovyna], Kraków: Nakładem Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1973, 261 s.
- 6 *Almanakh dlia vidznachennia stosemestrovoho yuvileiu ukrainskoho akademichnoho kozatstva «Chornomore» – Chernivtsi 1913-1963* [Almanac commemorating the one hundred semester jubilee of the Ukrainian student fraternity «Chornomore» in Chernivtsi 1913-1963], Niu-York – Filadelfia, 1963, 54 s.; *Sich. Almanakh v pamiat 40-kh rokovyn osnovannia tovarystva «Sich» u Vidni* [Sich. Almanac commemorating the 40th anniversary of the founding of the «Sich» Society in Vienna], Lviv, 1908, 538 s.

- 7 I. Novosivskiy, *Deshcho z zhyttia ukrainskykh studentskykh orhanizatsii moikh chasiv (Spohad)* [Something from the life of Ukrainian student organizations of my times (Memories)] in «Almanakh dlia vidznachennia stosemestrovoho yuvileiu ukrainskoho akademichnoho kozatstva «Chornomore» – Chernivtsi 1913-1963», Niu-York – Filadelfia, 1963, s. 21-22.
- 8 Derzhavnyi arkhiv Chernivetskoï oblasti (Dali – DACHO) [The State Archive of Chernivtsi region (Onwards – DACHO)], f. 1027 *Ukrainske akademichne tovarystvo «Soiuz» v Chernivtsiakh*, op. 1, spr. 2 *Protokoly zasidan zahalnykh zboriv tovarystva «Soiuz»* [The proceedings of the general meeting of the society «Soiuz»], ark. 2-3.
- 9 DACHO [DACHO], f. 1027 *Ukrainske akademichne tovarystvo «Soiuz» v Chernivtsiakh*, op. 1, spr. 1 *Statut tovarystva* [The articles of society], ark. 2-4.
- 10 DACHO [DACHO], f. 1027 *Ukrainske akademichne tovarystvo «Soiuz» v Chernivtsiakh*, op. 1, spr. 1 *Statut tovarystva* [The articles of society], ark. 4.
- 11 DACHO [DACHO], f. 1027 *Ukrainske akademichne tovarystvo «Soiuz» v Chernivtsiakh*, op. 1, spr. 15 *Spysky chleniv tovarystva* [Lists of society members], ark. 32-34.
- 12 V. Lenyk, *Ukrainska orhanizovana molod (molodechi orhanizatsii vid pochatkiv do 1914 r.)* [Ukrainian organized youth (youth organizations from the beginning to 1914)], Miunkhen, 1994, s. 53.
- 13 V. Simovych, *Rozvytok studentskoho zhyttia v Chernivtsiakh* [Development of student life in Chernivtsi] in «Sich. Almanakh v pamiat 40-kh rokovyn osnovannia tovarystva «Sich» u Vidni», Lviv, 1908, s. 504.
- 14 A. Zhukovskiy, *Ukrainske studentstvo* [Ukrainian students] in «Bukovyna. Yii mynule i suchasne, pid red. D. Kvitkovskoho, T. Bryndzana, A. Zhukovskoho, Paryzh – Filiadelfia – Ditroit, Zelena Bukovyna, 1956, s. 775-776.
- 15 I. Novosivskiy, *Stepan Smal-Stotskiy – ukrainskiy hromadskiy diiach na Bukovyni* [Stepan Smal-Stotskiy – Ukrainian public figure in Bukovyna] in «Zbirnyk filolohichnoi sektsii Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka: Na poshanu storichchia narodyn Stepana Smal-Stotskoho», Niu-York – Paryzh – Sidney – Toronto, 1960, t. 28, s. 73-74.
- 16 A. Zhukovskiy, *Ukrainske studentstvo* [Ukrainian students], s. 777.
- 17 I. Novosivskiy, *Stepan Smal-Stotskiy – ukrainskiy hromadskiy diiach na Bukovyni* [Stepan Smal-Stotskiy – Ukrainian public figure in Bukovyna], s. 74.
- 18 I. Novosivskiy, *Dekilka osnovnykh danykh z istorii ukrainskoho studentskoho rukhu na Bukovyni* [Some principal data from the history of the Ukrainian student movement in Bukovyna] in «Almanakh dlia vidznachennia stosemestrovoho yuvileiu ukrainskoho akademichnoho kozatstva «Chornomore» – Chernivtsi 1913-1963», Niu-York – Filadelfia, 1963, s. 31.
- 19 I. Novosivskiy, *Stepan Smal-Stotskiy – ukrainskiy hromadskiy diiach na Bukovyni* [Stepan Smal-Stotskiy – Ukrainian public figure in Bukovyna], s. 74.
- 20 *Bukovyna (Chernivtsi)* [Bukovyna (Chernivtsi)], 1885, n. 13, 1 lypnia, s. 5; *Bukovyna (Chernivtsi)* [Bukovyna (Chernivtsi)], 1885, n. 23, 1 hrudnia, s. 5.
- 21 *Bukovyna (Chernivtsi)* [Bukovyna (Chernivtsi)], 1885, n. 23, 1 hrudnia, s. 5; *Bukovyna (Chernivtsi)* [Bukovyna (Chernivtsi)], 1885, n. 24, 15 hrudnia, s. 5-6.
- 22 V. Lenyk, *Ukrainska orhanizovana molod (molodechi orhanizatsii vid pochatkiv do 1914 r.)* [Ukrainian organized youth (youth organizations from the beginning to 1914)], s. 55-56.
- 23 DACHO [DACHO], f. 1027 *Ukrainske akademichne tovarystvo «Soiuz» v Chernivtsiakh*, op. 1, spr. 6. *Protokoly zasidan «Naukovoho Kruzhka» akademichnoho tovarystva «Soiuz»* [The proceedings of «Naukovyi Kruzhok» meetings of student society «Soiuz»], ark. 1.
- 24 A. Zhukovskiy, *Ukrainske studentstvo* [Ukrainian students], s. 780.
- 25 I. Dutchak, *Orhanizatsiini zasady ukrainskoho studentskoho tovarystva «Soiuz» u Chernivtsiakh (1875 – 1914 rr.)* [The organizational principles of Ukrainian student society «Soiuz» in Chernivtsi (1875 – 1914)], s. 19-20.
- 26 A. Zhukovskiy, *Ukrainske studentstvo* [Ukrainian students], s. 781.
- 27 DACHO [DACHO], f. 1027 *Ukrainske akademichne tovarystvo «Soiuz» v Chernivtsiakh*, op. 1, spr. 18 *Lystuvannia z ukrainskym studentskym soiuzom «Sich» u Vidni pro sklad upravy tovarystva «Sich» ta povidomlennia pro pryiom tovarystva v chleny «Naukovoho tovarystva im. Shevchenka» u Lvovi* [Correspondence with the Ukrainian Student Union «Sich» in Vienna about the management complement of the society «Sich» and notification about the acceptance of the society in the members of «Shevchenko Scientific Society» in Lviv], ark. 6.
- 28 I. Dutchak, *Orhanizatsiini zasady ukrainskoho studentskoho tovarystva «Soiuz» u Chernivtsiakh (1875 – 1914 rr.)* [The organizational principles of Ukrainian student society «Soiuz» in Chernivtsi (1875 – 1914)], s. 19-20.
- 29 DACHO [DACHO], f. 1014 *Akademichne tovarystvo «Moloda Ukraina» m. Chernivtsi*, op. 1, spr. 1 *Protokoly zasidan chleniv tovarystva za 1901 – 1902 rr.* [The proceedings of the society members meetings for the 1901-1902 years], ark. 1, 3, 10.

- 30 DACHO [DACHO], f. 1014 Akademichne tovarystvo «Moloda Ukraina» m. Chernivtsi , op. 1, spr. 1 Protokoly zasidan chleniv tovarystva za 1901 – 1902 rr. [The proceedings of the society members meetings for the 1901 – 1902 years], ark. 1.
- 31 O. Dobrzhanskyi, Natsionalnyi rukh ukraintsv Bukovyny druhoi polovyny XIX – pochatku XX st. [National movement of Bukovynian Ukrainians in the second half of the XIXth – the beginning of the XXth centuries], s. 253.
- 32 I. Dutchak, Ukrainske studentske tovarystvo «Moloda Ukraina» u Chernivtsiakh (1901 – 1902 rr.) [The Ukrainian student society «Moloda Ukraina» in Chernivtsi (1901 – 1902)], s. 273.
- 33 Korduba M. Vasyl Simovych na Bukovyni. Zhmuto spohadiv [Vasyl Simovych in Bukovyna. Cluster of memories] in Krakivski visti (Krakiv), 1944, 22 bereznia. URL: <https://zbruc.eu/node/87981>
- 34 I. Dutchak, Uchast ukrainskoho studentstva Bukovyny v zahalnoukrainskomu studentskomu rusi v druhi polovyni XIX – na pochatku XX st. [The participation of Ukrainian students of Bukovyna in the All-Ukrainian student movement in the second half of XIXth – early XXth centuries.], s. 274.
- 35 V. Simovych, Rozvytok studentskoho zhyttia v Chernivtsiakh [Development of student life in Chernivtsi], s. 522.
- 36 O. Dobrzhanskyi, Natsionalnyi rukh ukraintsv Bukovyny druhoi polovyny XIX – pochatku XX st. [National movement of Bukovynian Ukrainians in the second half of the XIXth – the beginning of the XXth centuries], s. 255.
- 37 V. Lenyk, Ukrainska orhanizovana molod (molodechi orhanizatsii vid pochatkiv do 1914 r.) [Ukrainian organized youth (youth organizations from the beginning to 1914)], s. 58.
- 38 A. Zhukovskiy, Ukrainske studentstvo [Ukrainian students], s. 781-782.
- 39 A. Zhukovskiy, Ukrainske studentstvo [Ukrainian students], s. 786.
- 40 V. Simovych, Rozvytok studentskoho zhyttia v Chernivtsiakh [Development of student life in Chernivtsi], s. 529-530.
- 41 V. Lenyk, Ukrainska orhanizovana molod (molodechi orhanizatsii vid pochatkiv do 1914 r.) [Ukrainian organized youth (youth organizations from the beginning to 1914)], s. 58.
- 42 A. Zhukovskiy, Ukrainske studentstvo [Ukrainian students], s. 786-787.
- 43 R. Kuzmyn, Ukrainskyi studentskyi soiu: tsentralnyi koordynatsiinyi orhan studentskykh tovarystv Halychyny v 1909-1914 roky [Ukrainian Student Union: central coordinating agency of student associations of Galicia in 1909-1914] in «Hileia: naukovi visnyk. Zbirnyk naukovykh prats», hol. red. V. Vashkevych, Kyiv, Hileia, 2016, vyp. 110 (7), s. 4651.
- 44 A. Zhukovskiy, Ukrainske studentstvo [Ukrainian students], s. 810-811.
- 45 V. Hnidy, Ukrainske akademichne kozatstvo «Chornomore» u Chernivtsiakh [The Ukrainian student fraternity «Chornomore» in Chernivtsi] in «Almanakh dlia vidznachennia stosemestrovoho yuvileiu ukrainskoho akademichnoho kozatstva «Chornomore» – Chernivtsi 1913-1963», Niu-York – Filadelfia, 1963, s. 8-9.
- 46 I. Tkachuk, Akademichni kozatstva Zaporozhe i Chornomore na Bukovyni [The student fraternity Zaporozhe and Chornomore in Bukovyna] in «Ukrainske kozatstvo: kvartalnyk Ukrainskoho Vilnoho Kozatstva», Chicago, [b. v.], rik 10, ch. 4 (26), zhovten-hruden, 1973, s. 16.
- 47 A. Zhukovskiy, Ukrainske studentstvo [Ukrainian students], s. 788-789.
- 48 A. Zhukovskiy, Ukrainske studentstvo [Ukrainian students], s. 789-780.
- 49 V. Lenyk, Ukrainska orhanizovana molod (molodechi orhanizatsii vid pochatkiv do 1914 r.) [Ukrainian organized youth (youth organizations from the beginning to 1914)], s. 90.
- 50 A. Zhukovskiy, Ukrainske studentstvo [Ukrainian students], s. 790-793.
- 51 I. Novosivskiy, Dekilka osnovnykh danykh z istorii ukrainskoho studentskoho rukhu na Bukovyni [Some principal data from the history of the Ukrainian student movement in Bukovyna], s. 32.
- 52 V. Lenyk, Ukrainska orhanizovana molod (molodechi orhanizatsii vid pochatkiv do 1914 r.) [Ukrainian organized youth (youth organizations from the beginning to 1914)], s. 92.
- 53 I. Novosivskiy, Dekilka osnovnykh danykh z istorii ukrainskoho studentskoho rukhu na Bukovyni [Some principal data from the history of the Ukrainian student movement in Bukovyna], s. 32.
- 54 A. Zhukovskiy, Ukrainske studentstvo [Ukrainian students], s. 791.
- 55 I. Novosivskiy, Dekilka osnovnykh danykh z istorii ukrainskoho studentskoho rukhu na Bukovyni [Some principal data from the history of the Ukrainian student movement in Bukovyna], s. 32.

Науковий вісник Чернівецького університету імені
Юрія Федьковича: Історія. – № 2. – 2019. – С. 25–31.
History Journal of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National
University. – № 2. – 2019. – pp 25–31.
DOI <https://doi.org/10.31861/hj2019.50.25-31>
hj.chnu.edu.ua

УДК 321.02+323.25:3.08

© Ганна Паска* (Івано-Франківськ)

УЧАСТЬ ЛЕВА БАЧИНСЬКОГО У ДІЯЛЬНОСТІ ЗАГАЛЬНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ РАДИ

У статті охарактеризовано основні напрями роботи Л. Бачинського у Загальній українській раді (ЗУР). Проаналізовано розроблені за його участі тексти звернень до українського населення та світових європейських держав. Висвітлено роль політика у вирішенні важливих питань суспільно-економічного та політико-правового становища українських земель.

Ключові слова: Лев Бачинський, Загальна українська рада, Перша світова війна, Східна Галичина, Австро-Угорська монархія, відозва.

Hanna Paska (Ivano-Frankivsk)

LEV BACHYNSKYI'S PARTICIPATION IN THE ACTIVITIES OF THE GENERAL UKRAINIAN COUNCIL

Abstract. *The article describes the content and main aspects of Lev Bachynskyi's activities in the General Ukrainian Council (GUC) in 1915–1916. This problem has not yet been comprehensively studied in Ukrainian historical science. Some aspects of the problem are revealed in the works of P. Lipesevich, S. Adamovych, M. Kuhutiak, V. Yaremchuk, T. Panfilova, T. Zamlinsky, O. Yegreshii and others. The source base of the study are the minutes of meetings of the GUC, which are stored in the Central State Archives of Supreme Authorities and Government of Ukraine.*

The course of the meetings of the GUC and the texts of appeals to the Ukrainian population and European countries developed with the direct participation of the politician are researched. It has been established that L. Bachynskyi was very active in the GUC. From the Ukrainian Radical Party (URP) fraction he was elected deputy head of the organization. The radical was a part of the legal-political and emigration sections. The main areas of politician's work of the GUC were: cooperation with representatives of various Ukrainian political forces in the Council; participation in the development of programming documents of the organization, as well as appeals to the Ukrainian population of Eastern Galicia and Bukovyna and to the world community; negotiations with representatives of the highest governmental circles of the Austro-Hungarian Monarchy. In June 1915, L. Bachynskyi consisting of the GUC delegation participated in negotiations with the Austrian Minister-President Karl von Stürgkh. The radical was a participant in the meetings of the GUC during May – October 1915 and July – November 1916.

In the framework of GUC, L. Bachynskyi joined the solution of the next issues: releasing Ukrainian prisoners of war from the Austrian concentration camps, possible relocation of the organization to Eastern Galicia in the conditions of a successful Austro-German counter-offensive, securing a single name for the designation of the Legion of Ukrainian Sich Riflemen, etc. L. Bachynskyi was in opposition to the restrained policy of the GUC leadership, represented by K. Levytsky and M. Vasylo in relations with the Austrian authorities.

Keywords: Lev Bachynskyi, General Ukrainian Council (GUC), World War I, Eastern Galicia, Austro-Hungarian Monarchy, proclamation.

---

* аспірантка факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

---

postgraduate, Faculty of History, Political Science and International Relations, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University.

orcid.org/0000-0003-3485-5392

E-mail: aniutalesiuk@i.ua

Лев Васильович Бачинський (1872–1930) – один із найвідоміших громадсько-політичних діячів Східної Галичини кінця XIX – першої третини XX ст. Він був одним із лідерів Української радикальної партії (УРП), користувався високим авторитетом в українському суспільстві, двічі – у 1907 і 1911 рр. обирався послом до австрійського парламенту. У період Першої світової війни політик брав активну участь у діяльності Загальної української ради (ЗУР).

Предметом статті є основні напрями роботи Л. Бачинського у структурі ЗУР. Ця проблема ще не знайшла комплексного дослідження в українській історичній науці. Окремі її аспекти розкрито у працях П. Ліпесевича, С. Адамовича, М. Кугутяка, В. Яремчука, Т. Панфілової, Т. Замлинського, О. Єгрешія, О. Павлишина та ін. Основу джерельної бази становлять протоколи засідань ЗУР, які зберігаються у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України, а також матеріали тогочасної періодици.

Після початку Першої світової війни 1 серпня 1914 р. було створено Головну українську раду (ГУР), до якої ввійшли представники всіх західноукраїнських партій. 26 жовтня цього ж року в засіданні ГУР взяли участь наддніпрянські емігранти з Союзу визволення України (СВУ), які виголосили ідею створення загальноукраїнської політичної організації. 30 квітня 1915 р. на нараді представників Української національно-демократичної партії (УНДП), УРП, Української соціал-демократичної партії (УСДП), буковинських націонал-демократів і СВУ було затверджено рішення про реорганізацію ГУР у ЗУР¹. До її складу від Східної Галичини ввійшли: 14 делегатів від УНДП, 6 – від УРП (Л. Бачинський, Я. Веселовський, М. Лагодинський, І. Макух, О. Назарук і К. Трильовський), 4 – від УСДП. Буковину представляли 5 націонал-демократів, 1 представник Української народної партії (УНП) та 1 соціал-демократ; Наддніпрянщину репрезентували 3 делегати від СВУ².

П'ятого травня 1915 р. у м. Відень відбулося перше засідання ЗУР. У його роботі взяли участь 24 члени Ради за участі Л. Бачинського. Головою новоствореної організації було обрано лідера УНДП К. Левицького, а його заступниками – Л. Бачинського від УРП, М. Ганкевича від УСДП, Є. Петрушевича від УНДП та М. Василька як представника Буковини. На цій нараді з ініціативи Л. Бачинського було прийнято рішення про скликання регулярних пленарних засідань ЗУР раз у два тижні³.

Дванадцятого травня цього ж року відбулося друге засідання ЗУР за участі 26-ти її членів. На порядок денний було винесено наступні питання: розгляд привітального листа від Українських січових стрільців (УСС) з нагоди створення ЗУР, питання функціонування української преси; розробка програмного документа організації та її регуляміну (регламенту). Л. Бачинський пропонував ухвалити тимчасовий проект регламенту Ради, оскільки «регулямін уже тепер потрібний». Однак проти ініціативи радикала виступили націонал-демократи К. Левицький та В. Бачинський, вимагаючи розгляду цієї справи на наступному зібранні ЗУР. Як повідомляється в протоколах засідань Ради, «внесок Льва Бачинського не осягнув більшості»⁴.

Важливим питанням, що потребувало нагальної уваги ЗУР, було становище репресованих австрійською владою українських в'язнів. На засіданні організації 12 травня 1915 р. І. Макух від імені фракції УРП вимагав від президії детального звіту про майбутні заходи ЗУР у справі звільнення українських в'язнів з австрійського концтабору Талергоф. К. Левицький, відповідаючи на запитання доповідача, зауважив, що це питання з ініціативи Л. Бачинського уже обговорювалося на вужчих нарадах президії ЗУР⁵.

Цього ж дня за участі Л. Бачинського було затверджено «Відозву Загальної Української Ради». Метою організації проголошувалося здобуття вільної самостійної Української держави на території Наддніпрянщини, надання автономії Східній Галичині та Північній Буковині у складі Австро-Угорської монархії, а також «розбите царської імперії» при допомозі військ Центральних Держав. Також стверджувалося, що визволення українського народу з-під влади Російської імперії «є конечно в інтересі людскости, цивілізації, демократії і волі»⁶. У статуті організації стверджувалося, що ЗУР є репрезентацією «інтересів українського народу на час війни»⁷.

Лев Бачинський був присутнім на третьому засіданні ЗУР, яке відбулося 19 травня 1915 р. Під час роботи наради було створено п'ять секцій: правно-політичну (14 членів), пресову (9 членів), еміграційну (5 членів), економічну (5 членів) і культурну (5 членів). Як досвідчений юрист, Л. Бачинський увійшов до складу правно-політичної та еміграційної секцій⁸. З ініціативи політика на засіданні ЗУР відбулася дискусія щодо визначення офіційної назви українських військових фор-

мувань у складі австрійської армії. Під час свого виступу радикал стверджував, що в тогочасній пресі січових стрільців досить часто іменують «українськими легіонерами», що викликало нерозуміння в українському суспільстві. Під час обговорення В. Темницький відстоював думку про затвердження на офіційному рівні саме назви «українські легіонери» для різниці від польських військових формувань. До слова, польські політики у розмовах із представниками австрійської правлячої еліти намагалися представити Легіон УСС саме як польську частину. Натомість Л. Цегельський, який на початку травня цього ж року провів зустріч із українськими військовими у м. Мукачеве (нині Закарпатської обл.), наголошував на необхідності закріплення назви «Українські січові стрільці». Термін «українські легіонери» він пропонував застосовувати виключно в розмовах з австро-німецьким військовим командуванням, якому була не зовсім зрозуміла етимологія слів «січові стрільці»⁹.

Цього ж дня за участі Л. Бачинського нарешті було ухвалено регламент організації. Відповідно до цього документа пленарні засідання ЗУР мали проводитися раз у два тижні, а надзвичайні – скликатися президією за особливої потреби. Засідання відбувалися за участі членів організації, запрошених в усній або письмовій формі. Під час кожної наради президія або секретаріат зобов'язувалися здавати звіти зі своєї діяльності. Проекти усіх важливих документів (ухвал, відозв, листів тощо) у письмовій формі вручалися кожному члену Ради за день до засідання. Ухвалені документи скріплювалися підписами голови, заступника та члена секретаріату. Секретаріат ЗУР мав працювати постійно і колегіально кворумом не менше трьох членів. Він зобов'язувався вести протоколи пленарних засідань та готувати тексти заяв, звернень, відозв, листів тощо. Також у регламенті стверджувалося, що автономним органом ЗУР та керівним органом УСС є Українська Бойова Управа, яка затверджується президією Ради¹⁰.

Лев Бачинський був присутній на нарадах ЗУР, які проводилися 2, 9 і 16 червня 1915 р. Однак у протоколах засідань не зафіксовано свідчень про активну участь політика в дискусіях та обговоренні питань, що виносилися на розгляд¹¹.

Члени ЗУР вели переговори з офіційними колами Австро-Угорщини з метою привернення їхньої уваги до українського питання в період війни. Зокрема, 19 червня 1915 р. Л. Бачинський, К. Левицький, М. Василько та М. Ганкевич провели зустріч із прем'єр-міністром Австрії Карлом фон Штюркком. Голова ЗУР окреслив основні вимоги української сторони. В першу чергу делегати домагалися національно-територіальної автономії Східної Галичини і Буковини, усунення з посади галицького намісника, представника польських політичних кіл Вітольда Коритовського. К. Левицький висловив своє невдоволення з приводу дій москвофілів у Східній Галичині, яким «полишено повну свободу». Натомість К. фон Штюркк заявив, що уряд Австро-Угорської монархії не планує здійснити вимогу поділу Галичини на Східну і Західну, а прагне досягти угоди та порозуміння між українцями і поляками. Він підкреслив, що цілком підтримує політику В. Коритовського. У відповідь Л. Бачинський звинувачував офіційний уряд у навішуванні українському національному руху у Східній Галичині ярликів сепаратизму і русофільства. Натомість, за словами радикала, представники російської окупаційної адміністрації в краї «...як тільки прийшли, зараз пізнали: москвофілів взяли в опіку і протекцію, українців арештовали і вивозять»¹².

Улітку 1915 р., у результаті посилення в ЗУР позицій очільників національно-демократичних партій Галичини й Буковини К. Левицького і М. Василька, у організації активізувалися опозиційні настрої. Члени УРП піддавали критиці занадто поміркований та лояльний до австрійської влади, на їхню думку, курс президії ЗУР. Звинувачували її у неспроможності зупинити посилення польських впливів у Східній Галичині та зміцнити захист інтересів українського народу на звільнених від російських військ у ході німецько-австрійського наступу теренах. Невдоволення політикою К. Левицького висловив і його однопартієць Є. Петрушевич, який у червні 1915 р. на знак протесту вийшов зі складу ЗУР¹³. Зрештою, 23 червня на засіданні організації відбувся відкритий конфлікт між її членами. У своїй доповіді К. Левицький повідомив, що Є. Петрушевич без пояснення причини припинив роботу в ЗУР, а також прозвітував про перебіг переговорів з К. фон Штюркком. Розпочалася жвава дискусія, в якій взяли активну участь представники УРП. Так, І. Макух висловив невдоволення з приводу відставки Є. Петрушевича та зустрічі з міністром-президентом: «...звіт з розмови у Штірка [Штюргка] паде на нас як грім». Він звинуватив президію ЗУР у поганому інформуванні членів Ради про хід і стан політичних справ. Обурення з приводу закидів І. Макуха

висловили М. Василько та К. Левицький. Натомість радикала підтримали однопартійці К. Трильовський та Л. Бачинський. Зокрема, останній, не заперечуючи заслуг К. Левицького і М. Василька, заявляв, що «не найшов я тої ширості в Президії, якої сподівався». Також Л. Бачинський зауважував, що необхідно було «так справу вести, щоби не було місця на такі дискусії». Продовжуючи свій виступ, він констатував, що досі ще не представлено на розгляд ЗУР загальний звіт про політичне становище українських земель починаючи від осені 1914 р. Наприкінці засідання Л. Бачинський запросив членів ЗУР на шевченківське свято, яке мало відбутися 27 червня 1915 р. у таборі для військовополонених у м. Гмінд (нині Австрія)¹⁴.

Одним з основних напрямів роботи ЗУР була підготовка численних звернень до українського населення. Зокрема, під впливом наступу австро-німецької армії та звільнення м. Львова від російських військ наприкінці червня 1915 р. оприлюднена «Відозва до українського народу Галичини і Буковини». Цю заяву, під якою залишив свій підпис і Л. Бачинський, розроблено членами правно-політичної секції Ради. У документі ЗУР закликала населення до відновлення активного громадського життя, «...щоби там, де щез вже наш ворог, наново повставали наші давні українські організації політичні, економічні, культурні!». Також висловлено сподівання на подальше успішне просування військ Центральних держав на територію Наддніпрянщини: «маємо надію, що побідно підуть далі, що перейдуть кордон, що понесуть волю і на нашу закордонну російську Україну»¹⁵.

Сьомого липня 1915 р. Л. Бачинський не брав участі у роботі ЗУР. Із протоколів засідання Ради, яке відбулося 21 липня цього ж року, дізнаємося, що політик у цей період перебував у Галичині. Цілком імовірно, що після звільнення 8 червня 1915 р. м. Станиславів (нині м. Івано-Франківськ) від російських військ, він деякий час перебував у цьому місті. На проведеній 21 липня нараді ЗУР Л. Бачинський під враженням після здійсненої поїздки по території Галичини охарактеризував політичну ситуацію на звільнених від російської окупації українських етнічних землях. Він повідомляв, що «в краю запанувала Польща», а самі поляки «заангажувалися в сторону москалів»¹⁶.

Одинадцятого серпня 1915 р. Л. Бачинський брав участь у дискусіях над проектом відозви, запропонованої соціал-демократом М. Ганкевичем. У цьому документі висловлювалося позитивне ставлення ЗУР щодо успішного наступу німецько-австрійських армій на територію Холмщини і Західної Волині. Стверджувалося, що цей похід «...принесе російській Україні волю і виповнить... місію охорони свободи і цивілізації від варварства». Також ЗУР застерігала від приєднання до складу польської держави будь-яких українських земель. На жаль, публікація цієї відозви була заборонена державною цензурою, тому вона не потрапила на шпальти періодичних видань¹⁷. Цього ж місяця Л. Бачинський зустрічався з міністром закордонних справ Австро-Угорщини Іштваном фон Буріаном. Звіт про цю зустріч політик представив на засіданні ЗУР 27 серпня 1915 р. Він наголошував на недостатності зацікавлення українським питанням у вищих колах Австро-Угорщини: «...наша справа не знаходить в міністерстві заграничних справ зрозуміння»¹⁸.

Під впливом вдалого наступу німецько-австрійських армій влітку 1915 р. на територію Східної Галичини і Волині постало питання про перенесення центру діяльності ЗУР із Відня до Львова. Ця проблема обговорювалася на засіданні ЗУР 11 вересня 1915 р. Під час дискусій Л. Бачинський наполягав на тому, щоб організація продовжила свою роботу в м. Відень, «...бо тут концентрується вся політика». На місце членів ЗУР, які прагнули повернутися в Галичину, він радив обрати інших українських політиків. Радикал вимагав утворення спеціальної делегації ЗУР, яка мала б функціонувати у м. Львові. До складу цієї комісії він рекомендував включити М. Ганкевича і С. Голубовича. У свою чергу М. Ганкевич у разі повернення членів президії ЗУР до краю пропонував на місце К. Левицького призначити Є. Олесницького, на посаду Л. Бачинського – Я. Веселовського, на пост М. Ганкевича – В. Темницького. Проекти рішень Л. Бачинського та М. Ганкевича були підтримані членами ЗУР¹⁹.

За участі Л. Бачинського 16, 20, 23 і 25 жовтня 1915 р. відбулися чотири наради ЗУР. Остання згадка про перебування політика у м. Відень в цьому році датується 25 жовтнем. На основі аналізу протоколів засідань організації простежено відсутність Л. Бачинського на зібраннях Ради з 11 грудня 1915 р. по 8 липня 1916 р.²⁰ Цілком ймовірно, що він у цей час перебував у м. Станиславів. Дослідниця Т. Панфілова, вивчаючи історичні події цього періоду, подає інформацію про те, що в грудні 1915 р. делегація ЗУР у складі Л. Бачинського, Л. Цегельського, О. Скоропис-Йолтуховсько-

го та Г. Стрипського здійснила візит до м. Будапешт; домовилися з прем'єр-міністром Угорщини графом Іштваном Тисою про видання в Угорщині журналу «Україна» угорською мовою за редакцією Г. Стрипського²¹.

У полі зору ЗУР перебували також релігійні процеси на західноукраїнських землях. Намагання єпископа Г. Хомишина в 1916 р. запровадити календарну реформу (перехід на григоріанський календар) у Станиславівській єпархії ГКЦ викликало негативну реакцію в галицькому суспільстві. 27 лютого цього ж року делегація ЗУР на чолі з Л. Бачинським звернулася до єпископа з проханням відтермінувати реформу. На думку українських політиків, відмінності у церковному календарі між українцями і поляками були одним із аргументів на користь ідеї поділу Галичини на Східну і Західну. Вони вважали, що це питання не належить до компетенції єпископа, його може вирішувати тільки провінційний синод. Незважаючи на протести українського політикуму, Г. Хомишин все ж таки здійснив реформу календаря. Фактично григоріанський календар діяв у Станиславівській єпархії ГКЦ з березня 1916 р. по березень 1918 р.)²².

Влітку 1916 р. російська армія здійснила вдалий наступ на Східному фронті, відомий як Брусиловський прорив. Було повторно окуповано майже всю територію Буковини та значну частину Східної Галичини із містами Станиславів, Коломия, Галич, Броди. Очевидно, це стало причиною повернення Л. Бачинського назад до Відня. Зокрема, 8 липня 1916 р. політик уже був присутній на черговій нараді ЗУР²³.

Члени ЗУР за участі Л. Бачинського розробили відозву «До всього культурного світу» від 15 вересня 1916 р. (німецькою мовою текст звернення з'явився 22 вересня цього ж року). У документі лунав протест проти намагання Російської імперії інкорпорувати захоплені землі Східної Галичини та Буковини. Було констатовано прагнення українців «бути самостійними господарями своєї землі, в сім'ї вільних і рівних народів, і мати повну змогу розвивати свої духовні сили і матеріальні багатства свого краю»²⁴.

Через вонні поразки армій Центральних держав у 1916 р. на порядок денний внутрішньополітичного життя Австро-Угорської монархії вийшло питання стратегічного партнерства між австрійською владою та польським національним рухом. Офіційний Відень під загрозою воєнної катастрофи намагався заручитися підтримкою з боку провідних польських діячів. Такий стан речей викликав занепокоєння у верхівки західноукраїнського політикуму. 5 листопада 1916 р. було опубліковано маніфест цісаря Франца Йосифа I та німецького кайзера Вільгельма II про створення Польської держави та надання автономії Східній Галичині. Це фактично перекреслювало всі державотворчі прагнення української еліти. Під впливом цих подій на засіданні ЗУР 6 листопада цього ж року члени організації висловили протест проти включення до складу майбутньої Польської держави етнічних українських земель. Після звіту К. Левицького всі члени президії ЗУР у знак протесту, серед яких і Л. Бачинський, склали свої мандати²⁵.

Таким чином, Л. Бачинський відзначився досить активною участю у роботі ЗУР. Від фракції УРП його було обрано заступником керівника організації К. Левицького. Основними напрямками діяльності політика у ЗУР були: співпраця з представниками різних українських політичних сил у Раді; участь у розробці програмних документів організації, а також звернень до українського населення Східної Галичини й Буковини та світової громадськості; ведення переговорів з представниками вищих урядових кіл Австро-Угорської монархії. Радикал був учасником засідань ЗУР на протязі травня – жовтня 1915 р. та липня – листопада 1916 р. Перерва у роботі була зумовлена ймовірним перебуванням політика на території очищеної від російських військ Східної Галичини. У рамках ЗУР Л. Бачинський долучався до вирішення питань звільнення українських військовополонених із австрійських концтаборів, можливого переїзду організації до Східної Галичини в умовах вдалого австро-німецького контрнаступу, закріплення єдиної назви для означення Легіону УСС тощо. Л. Бачинський перебував в опозиції до поміркованої політики керівництва ЗУР в особі К. Левицького та М. Василька у відносинах із австрійською владою.

---

¹ С. Адамович, *На шляху до утворення ЗУНР: консолідаційна діяльність Загальної української ради* [Towards the Formation of the ZUNR: Consolidation Activity of the General Ukrainian Council], URL: <http://194.44.152.155/elib/local/1660.pdf>, с. 1; *Свобода* (Нью-Йорк), 1915, ч. 14, 14 травня, с. 1.

² *Свобода* (Нью-Йорк), 1915, ч. 14, 14 травня, с. 1; *Громадський голос* (Львів), 1916, ч. 1, 1 березня, с. 2; Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), ф. 3807 Жук Андрій (1 липня 1880 р. – 3 вересня 1968 р.) – громадський і політичний діяч, публіцист, діяч українського кооперативного руху, дипломат, дійсний член НТШ, оп. 2, спр. 2 *Протоколи, резолюції, постанови, листи та інші матеріали в справі реорганізації Головної української ради (11 грудня 1914 р. – 5 травня 1915 р.)*, арк. 102.

³ Т. Замлинський, *Український національно-визвольний руху 1914–1916 рр.* [Ukrainian National Liberation Movement in 1914–1916] in «Видавництво Львівської політехніки», 2010, № 670, с. 67; М. Кугутяк, *Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.)* [Galicia: History Pages. Essay of the Socio-Political Movement (19th c. – 1939)], Івано-Франківськ, 2002, с. 128; ЦДАВО України, ф. 3807, оп. 2, спр. 3 *Протоколи засідань Загальної Української Ради у м. Відні з 1 по 25 засідання (5 травня 1915 – 6 листопада 1916 р.)*, арк. 1–5.

⁴ ЦДАВО України, ф. 3807, оп. 2, спр. 3, арк. 7, 16.

⁵ ЦДАВО України, ф. 3807, оп. 2, спр. 3, арк. 16–18.

⁶ М. Лозинський, *Галичина в життю України* [Galicia in the Life of Ukraine], Відень, 1916, с. 47; ЦДАВО України. Ф. 3807. Оп. 2. Спр. 4 *Відозви, меморандуми, повідомлення, листування Головної і Загальної українських рад з намісником Австрії, Союзом визволення України з питань війни з Росією, утворення українських військових частин, української адміністрації, запровадження української мови в школах та церквах на окупованих землях австрійською армією, роботи серед полонених українців російської армії в таборах Австрії та інших питань. Статут Українських січових стрільців (14 травня 1914 р. – вересень 1916 р.)*, арк. 49–49зв.

⁷ ЦДАВО України, ф. 3807, оп. 2, спр. 2, арк. 102.

⁸ ЦДАВО України, ф. 3807, оп. 2, спр. 3, арк. 19–22.

⁹ ЦДАВО України, ф. 3807, оп. 2, спр. 3, арк. 26–27.

¹⁰ ЦДАВО України, ф. 3807, оп. 2, спр. 4, арк. 50–52а.

¹¹ ЦДАВО України, ф. 3807, оп. 2, спр. 3, арк. 44, 50, 58.

¹² ЦДАВО України, ф. 3807, оп. 2, спр. 3, арк. 63–66.

¹³ В. Яремчук, *Загальна українська рада (1915–1916 рр.) як вияв системних дія українських політичних сил Наддніпрянської та Надністрянської України* [The General Ukrainian Council (1915–1916) as a Manifestation of the Systematic Action of the Ukrainian Political Forces of the Dnieper and the Dniester Ukraine] in «Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса», 2009, вип. 43, с. 31.

¹⁴ ЦДАВО України, ф. 3807, оп. 2, спр. 3, арк. 69–72, 75.

¹⁵ С. Адамович, *На шляху до утворення ЗУНР: консолідаційна діяльність Загальної української ради*, с. 3–4; ЦДАВО України, ф. 3807, оп. 2, спр. 4, арк. 61.

¹⁶ ЦДАВО України, ф. 3807, оп. 2, спр. 3, арк. 90–96.

¹⁷ ЦДАВО України, ф. 3807, оп. 2, спр. 3, арк. 102–104.

¹⁸ ЦДАВО України, ф. 3807, оп. 2, спр. 3, арк. 109–110.

¹⁹ ЦДАВО України, ф. 3807, оп. 2, спр. 3, арк. 116–117.

²⁰ ЦДАВО України, ф. 3807, оп. 2, спр. 3, арк. 121, 130, 142, 155, 179.

²¹ Т. Панфілова, *Структури українського громадянського суспільства Східної Галичини на прикінцевому етапі Першої світової війни* [The Structures of Ukrainian Civil Society in Eastern Galicia at the Final Stage of the First World War], URL: file:///C:/Users/home/Downloads/_Uks_2013_23_31.pdf, с. 383–384.

²² О. Єгрешій, *Єпископ Григорій Хомишин: портрет релігійно-церковного і громадсько-політичного діяча* [Bishop Hryhoriy Khomyshyn: Portrait of a Religious, Church and Social-Political Figure]. Івано-Франківськ, 2006, с. 35, 39; О. Павлишин, *З історії впровадження григоріанського календаря в церковне життя українців: календарна реформа єпископа Григорія Хомишина* [From the History of the Introduction of the Gregorian Calendar into the Church Life of Ukrainians: Bishop Hryhoriy Khomyshyn's Calendar Reform] in «Україна модерна», 2002, № 7, с. 46–57.

²³ ЦДАВО України, ф. 3807, оп. 2, спр. 3, арк. 274.

²⁴ Ліписевич П., *Загальна українська рада: проблема консолідації національно-демократичних сил (1914–1916 рр.)* [Ukrainian General Council: The Problem of Consolidation of National Democratic Forces (1914–1916)], автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: 07.00.01, Львів, 2005, с. 14; ЦДАВО України, ф. 3807, оп. 2, спр. 4, арк. 172–177.

²⁵ ЦДАВО України, ф. 3807, оп. 2, спр. 3, арк. 325–332; В. Яремчук, *Загальна українська рада (1915–1916 рр.) як вияв системних дія українських політичних сил Наддніпрянської та Надністрянської України*, с. 37–38.

Reference

1. S. Adamovych, Na shliakhu do utvorennia ZUNR: konsolidatsiina diialnist Zahalnoi ukrainskoi rady [Towards the Formation of the ZUNR: Consolidation Activity of the General Ukrainian Council], URL: <http://194.44.152.155/elib/local/1660.pdf>, s. 1; Svoboda (Niu-York), 1915, ch. 14, 14 travnia, s. 1.

2. Svoboda (Niu-York), 1915, ch. 14, 14 travnia, s. 1; Hromadskyi holos (Lviv), 1916, ch. 1, 1 bereznia, s. 2; Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy (TsDAVO Ukrainy), f. 3807 Zhuk Andrii (1 lypnia 1880 r. – 3 veresnia 1968 r.) – hromadskyi i politychnyi diiach, publitsyst, diiach ukrainskoho kooperatyvnoho rukhu, dyplommat, diisnyi chlen NTSh, op. 2, spr. 2 Protokoly, rezoliutsii, postanovy, lysty ta inshi materialy v spravi reorhanizatsii Holovnoi ukrainskoi rady (11 hrudnia 1914 r. – 5 travnia 1915 r.), ark. 102.
3. T. Zamlynskyi, Ukrainykyi natsionalno-vyzvolnyi rukh u 1914–1916 rr. [Ukrainian National Liberation Movement in 1914–1916] in «Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniki», 2010, № 670, s. 67; M. Kuhutiak, Halychyna: storinky istorii. Narys suspilno-politychnoho rukhu (KhIKh st. – 1939 r.) [Galicia: History Pages. Essay of the Socio-Political Movement (19th c. – 1939)], Ivano-Frankivsk, 2002, s. 128; TsDAVO Ukrainy, f. 3807, op. 2, spr. 3 Protokoly zasidan Zahalnoi Ukrainskoi Rady u m. Vidni z 1 po 25 zasidannia (5 travnia 1915 – 6 lystopada 1916 r.), ark. 1–5.
4. TsDAVO Ukrainy, f. 3807, op. 2, spr. 3, ark. 7, 16.
5. TsDAVO Ukrainy, f. 3807, op. 2, spr. 3, ark. 16–18.
6. M. Lozynskyi, Halychyna v zhyttii Ukrainy [Galicia in the Life of Ukraine], Viden, 1916, s. 47; TsDAVO Ukrainy. F. 3807. Op. 2. Spr. 4 Vidozvy, memorandumy, povidomlennia, lystuvannia Holovnoi i Zahalnoi ukrainskykh rad z namisnykom Avstrii, Soiuzom vyzvoleniia Ukrainy z pytan viiny z Rosiieiu, utvorennia ukrainskykh viiskovykh chastyn, ukrainskoi administratsii, zaprovadzhennia ukrainskoi movy v shkolakh ta tserkvakh na okupovanykh zemliakh avstriiskoiu armiiu, roboty sered polonenykh ukrainsiv rosiiskoi armii v taborakh Avstrii ta inshykh pytan. Statut Ukrainykykh sichovykh striltsiv (14 travnia 1914 r. – veresen 1916 r.), ark. 49–49zv.
7. TsDAVO Ukrainy, f. 3807, op. 2, spr. 2, ark. 102.
8. TsDAVO Ukrainy, f. 3807, op. 2, spr. 3, ark. 19–22.
9. TsDAVO Ukrainy, f. 3807, op. 2, spr. 3, ark. 26–27.
10. TsDAVO Ukrainy, f. 3807, op. 2, spr. 4, ark. 50–52a.
11. TsDAVO Ukrainy, f. 3807, op. 2, spr. 3, ark. 44, 50, 58.
12. TsDAVO Ukrainy, f. 3807, op. 2, spr. 3, ark. 63–66.
13. V. Yaremchuk, Zahalna ukrainska rada (1915–1916 rr.) yak vyiv systemnykh diia ukrainskykh politychnykh syl Naddnpirianskoi ta Naddnistrianskoi Ukrainy [The General Ukrainian Council (1915–1916) as a Manifestation of the Systematic Action of the Ukrainian Political Forces of the Dnieper and the Dniester Ukraine] in «Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa», 2009, vyp. 43, s. 31.
14. TsDAVO Ukrainy, f. 3807, op. 2, spr. 3, ark. 69–72, 75.
15. S. Adamovych, Na shliakhu do utvorennia ZUNR: konsolidatsiina diialnist Zahalnoi ukrainskoi rady, s. 3–4; TsDAVO Ukrainy, f. 3807, op. 2, spr. 4, ark. 61.
16. TsDAVO Ukrainy, f. 3807, op. 2, spr. 3, ark. 90–96.
17. TsDAVO Ukrainy, f. 3807, op. 2, spr. 3, ark. 102–104.
18. TsDAVO Ukrainy, f. 3807, op. 2, spr. 3, ark. 109–110.
19. TsDAVO Ukrainy, f. 3807, op. 2, spr. 3, ark. 116–117.
20. TsDAVO Ukrainy, f. 3807, op. 2, spr. 3, ark. 121, 130, 142, 155, 179.
21. T. Panfilova, Struktury ukrainskoho hromadianskoho suspilstva Skhidnoi Halychyny na prykintsevomu etapi Pershoi svitovoi viiny [The Structures of Ukrainian Civil Society in Eastern Galicia at the Final Stage of the First World War], URL: file:///C:/Users/home/Downloads/Uks_2013_23_31.pdf, s. 383–384.
22. O. Yehreshii, Yepyskop Hryhorii Khomyshyn: portret relihiino-tserkovnoho i hromadsko-politychnoho diiacha [Bishop Hryhorii Khomyshyn: Portrait of a Religious, Church and Social-Political Figure]. Ivano-Frankivsk, 2006, s. 35, 39; O. Pavlyshyn, Z istorii vprovadzhennia hryhoriianskoho kalendara v tserkovne zhyttia ukrainsiv: kalendara reforma yepyskopa Hryhoriia Khomyshyna [From the History of the Introduction of the Gregorian Calendar into the Church Life of Ukrainians: Bishop Hryhorii Khomyshyn's Calendar Reform] in «Ukraina moderna», 2002, № 7, s. 46–57.
23. TsDAVO Ukrainy, f. 3807, op. 2, spr. 3, ark. 274.
24. Lipysevych P, Zahalna ukrainska rada: problema konsolidatsii natsionalno-demokratychnykh syl (1914–1916 rr.) [Ukrainian General Council: The Problem of Consolidation of National Democratic Forces (1914–1916)], avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ist. nauk: 07.00.01, Lviv, 2005, s. 14; TsDAVO Ukrainy, f. 3807, op. 2, spr. 4, ark. 172–177.
25. TsDAVO Ukrainy, f. 3807, op. 2, spr. 3, ark. 325–332; V. Yaremchuk, Zahalna ukrainska rada (1915–1916 rr.) yak vyiv systemnykh diia ukrainskykh politychnykh syl Naddnpirianskoi ta Naddnistrianskoi Ukrainy, s. 37–38.

Науковий вісник Чернівецького університету імені
Юрія Федьковича: Історія. – № 2. – 2019. – С. 32–41.
History Journal of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National
University. – № 2. – 2019. – pp. 32–41.
DOI <https://doi.org/10.31861/hj2019.50.32-41>
hj.chnu.edu.ua

УДК 94(477.85)«1918/1940»

© Олександр Руснак* (Чернівці)

ТРАНСПОРТНА СИСТЕМА ПІВНІЧНОЇ БУКОВИНИ І ХОТИНЩИНИ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

У статті автор характеризує основні тенденції розвитку системи шляхів сполучення Північної Буковини і Хотинщини у 1918 – 1940 рр. Досліджує стан залізниць, шосейних доріг, авіатранспорту та міського громадського транспорту.

У міжвоєнний період, окрім вдосконалення традиційних видів перевезень, були започатковані нові. Перешкодою до покращення транспортної інфраструктури стали значні руйнування в роки Першої світової війни. Впродовж 1918 – 1940 рр. довелося відбудувувати пошкоджені ділянки залізничного полотна, мости і станції, тому, лише у 1940 р. здано в експлуатацію нові залізниці: Чудей-Красноільск та Берегомет-Селешень (Стебні). Аналогічними були проблеми із шосейними дорогами, стан яких в регіоні у 1918-1940 рр. був одним з найгірших у Румунії.

До прогресивних зрушень варто зарахувати налагодження постійного внутрішньодержавного і міжнародного повітряного сполучення Північної Буковини й Хотинщини, що стало можливим завдяки будівництву в м. Чернівці найкращого в Румунії аеропорту.

Якісних змін у міжвоєнний період зазнав і міський громадський транспорт. Окрім трамваю, вулицями міста пасажирів почали перевозити автобуси і тролейбуси. Запрацювали регулярні автобусні маршрути й між основними населеними пунктами краю.

Ключові слова: Північна Буковина, Хотинщина, транспорт, залізниця, дороги, трамвай, тролейбус, автобус.

Oleksandr Rusnak (Chernivtsi)

TRANSPORT SYSTEM OF NORTHERN BUKOVYNA AND KHOTYN REGION IN THE INTERWAR PERIOD

Abstract. *In the article the author describes the main tendencies of the development of the system of communication routes of Northern Bukovina and Khotyn region in 1918 – 1940.*

In the interwar period, in addition to the improvement of traditional modes of transport, new ones were launched. A major impediment to the improvement of transport infrastructure was the devastation during the World War I. During 1918 – 1940 the damaged sections of rails, bridges and stations had to be rebuilt. Similar were the problems with highways, the condition of which was one of the worst in Romania.

The progressive shifts should include the establishment of a permanent domestic and international air connection between Northern Bukovina and Khotyn. Urban public transport has also undergone qualitative changes in the interwar period. There were regular bus routes between the main settlements of the region.

Keywords: Northern Bukovina, Khotyn region, transport, rail, roads, tram, trolleybus, bus.

---

* к.і.н., асистент кафедри історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

PhD in History, Assistant Professor, the Department of History of Ukraine, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University.

orcid.org/0000-0003-2921-3029

E-mail: rusnak.o.85@gmail.com

Transport has always played a decisive role in the economy of any region. Developed transport infrastructure is an indispensable condition for the development of all sectors of the economy. So, in Northern Bukovyna and Khotyn region an own system of communication routes has long been formed. By the time the region was incorporated into royal Romania in 1918, there was already a network of railways, highways, and urban public transport began to develop. However, after the joining of these territories to Romania, the government made considerable efforts to improve and restore existing communications (much of the railways and highways were destroyed during World War I). He also started the creation of new ones, such as air transportation, and such types of public transport as trolleybus and bus.

Despite the importance of the topic, there is no single holistic study in national historiography that reflects the basic tendencies of the development of the whole system of interconnections of the region in 1918-1940. Among these, there are only attempts to characterize certain types of communications (highways, trams). An exception is the work of I. Piddubnyi¹, in which the author describes in details all stages of civil aviation development in Bukovyna. Romanian historiography has focused on the development of railways. The work of Romanian researcher D. Ionescu is worth noting here².

The periodicals, among which the publications in newspapers «Chas» («Time») and «Holos Bukovyny» («Voice of Bukovyna»), play an important role, supplement the previous information on the history of the development of the routes of Northern Bukovyna and Khotyn region; statistics contained in the annual statistical compilation; archival materials of the funds of the V-th Road Inspectorate of Chernivtsi, Prefecture of Chernivtsi County, etc.

Taking into account the fact that the study, which would present a complete picture of the transport infrastructure, is still absent, the author aims to characterize comprehensively the main tendencies of development of the transport system of Northern Bukovyna and Khotyn region during the interwar period. The achievement of this goal has led to a number of tasks, namely: to investigate the development of traditional for the region, at that time, rail and road transport, to determine the state of highways; to trace the origin and distribution of aviation and certain types of public urban transport.

The leading place in the transport system of the region in 1918 – 1940 was given to the railways. Even during the period of its incorporation into the Austro-Hungarian and Russian empires, was built the lion's share of the railway lines, which operated in the years under study.

At the end of 1918, when the railways of Bukovyna and Bessarabia came into use of the Directorate of Railways of Romania, according to statistics of 1918, their length was 902,387³ and 1,140,852⁴ km, respectively. About half of them were narrow-gauge railway lines used by forestry. Moreover, in Bukovyna, almost all of them were dependent on a religious foundation⁵. It should be noted that in Bukovyna 443,355 km of railways were state property⁶. On the territory of Bessarabia – 969,924 km⁷.

In the first years of Romanian rule, the width of the track in Bukovyna was 1 m 43.5 cm, and in Bessarabia – 1 m 52.5 cm⁸. This was due to the fact that these territories at the time of construction of the railways were a part of different states that had different standards for the construction of railway tracks. But by 1924 this issue was resolved by the Romanian government and all railways of Bessarabia and Khotyn region in particular were refitted to the standard of width 1 m 43.5 cm⁹.

The density of the rail network (passenger and freight) in 1922 in the territory of Bukovyna was 11,116 km per 10,000 inhabitants, in Bessarabia – 3,858 km, while in the Old Kingdom – 5,517 km¹⁰.

In Northern Bukovyna there were several railway lines in the interwar period. In particular, the most important directions were: Vyzhnytsia – Vashkivtsi – Napolokivtsi – Luzhany – Chernivtsi (from the Napolokivtsi the branch passed to Sniatyn, from Luzhany to Zalishchyky via Kitsman, Prylypche and Kostryzhivka); Lopushna – Berehomet – Storozhynets – Hlyboka – Bagrynivka – Chervona Dibrova; Gilce – Karapchiv; Chernivtsi – Chagor – Velykyi Kuchuriv – Chervona Dibrova – Siret; Chernivtsi – Ostrytsia – Prypruttia – Novoselytsia (from Novoselytsia further to Khotyn); Verenchanka – Zastavna – Vikno; Stephanesty – Babyn and towards the border¹¹. Also on the territory of the region (18 km) from Kostryzhivka via Stefanesti there was a transit line Horodenka-Zalishchyky, used by Polish trains¹².

In Khotyn region the railway connected Novoselytsia, Mamalyga, Criva, Lipcani, Kelmentsi, Romanivtsi, Sokyriany, Ocnîța¹³. Novoselytsia had connections with the settlements of the then Dorohoi district, which today belong to the Hertsa district of Chernivtsi region. The railway passed through Molnytsia and Hertsa to Dorohoi¹⁴.

For the management of Bukovyna and Khotyn district, the VII-th Railway Inspectorate was established in 1918 under the authority of the General Directorate of Railways of Romania. The Railways Inspectorate was located in Chernivtsi¹⁵.

After 1918, the direction of Ițcani – Lviv became jointly owned by Romania and Poland. And «Lemberg – Czernowitz – Jassy – Eisenbahn» Company retained ownership of a part of the railways in Bukovyna (Ițcani – Chernivtsi – Napolokivtsi) and received annual compensation for its use until 1957¹⁶. These conditions were established by the Trianon and Saint-Germain treaties and protocols drawn up by various commissions that examined the problem of reparations and compensations of the states that were a part of the Habsburg Empire.

On December 10, 1928, the first Convention, which was adopted by the General Meeting of the Company on July 6, 1929, was concluded in order to repay the debts to the owners of the shares. On January 17, 1932, the terms of liquidation of «Lemberg – Czernowitz – Jassy – Eisenbahn» Society were established by court (between the governments of Romania and Poland and the shareholders). These conditions were laid down in Law №1542 of April 28, 1932¹⁷. And in 1934, Ițcani – Chernivtsi – Napolokivtsi line became a part of the Romanian railway. Until June 1940 it was owned by Romania¹⁸.

However, during the war of 1914 – 1918 considerable losses were caused as a result of the fighting and the frequent relocation of troops by the railways of Northern Bukovyna and Khotyn region. Scores of railway bridges across Prut, Siret and Cheremosh were destroyed¹⁹. The largest among them, bridges near Chernivtsi (238 m), Napolokivtsi and Hlyboka (more than 100 m)²⁰. Exploded tunnels in the mountains. The armies of the warring countries dismantled sections of railways between settlements Chernivtsi – Novoselytsia, Verenchanka – Yurkivtsi, Hlyboka – Bagrynivka – Siret, Berehomet – Lopushna²¹. In some places, only earthen mounds were reminiscent of the existence of a railway track. Most of the railway stations and adjacent shops were burned down, and practically all of their equipment was lost²².

The Romanian authorities began to restore railway infrastructure since 1919. However, Romania's financial situation did not allow to provide rapid work. Priority was given to the branch of Napolokivtsi – Chernivtsi – Burdujeni. 6 bridges were reconstructed in this direction, including the large 118 m bridge over Siret. Over again the wooden bridge over the Prut was rebuilt²³. A bridge over Cheremosh was rebuilt on the line Napolokivtsi – Vyzhnytsia. By the decree №6784 of February 17, 1920, issued by the General Directorate of the Railways of Romania, Napolokivtsi Station was given a new name Grigore Ghica Voda Station²⁴.

During the reign of Ion I.C. Brătianu government, since January 1922 to August 1925, in Bukovyna 50 bridges, the buildings of stations in Chernivtsi and Vyzhnytsia were reconstructed, and the number of lines at Grigore Ghica Voda Station increased. In Khotyn region, the movement in the direction of Novoselytsia – Mamalyga – Kelmentsi – Sokyriani – Ocnîța was restored²⁵.

In 1932 – 1935 the government rebuilt the branch of Verenchanka – Yurkivtsi (9 km), which was dismantled by the Austrian army. Later, through Pohorylivka it was extended to Vikno²⁶. By means of the Railway Society Zalishchyky – Kolomyia was reconstructed Babyn – Stefaneshy – Sniatyn line, which was destroyed during the war. In order to facilitate the removal of timber, branches Chudei – Krasnoilsk – (4,4 km) and Berehomet – Seleșeni (nowadays village of Stebni) – (4,4 km) were designed and erected during 1938-1940²⁷.

On the territory of Northern Bukovyna and Khotyn region (as well as throughout Romania) railway transport operated exclusively during the light period of the day. In the summer, trains circulate between 5 a.m. and 9 p.m. and in winter from 7 a.m. to 7 p.m.²⁸ Although because of snowfalls in mountainous areas²⁹ or high water levels in rivers that flooded railroad bridges³⁰ or rails³¹, their cruising could stop indefinitely. The rail service manual also set a maximum speed limit of 12 km / h³².

The issue of highways was extremely problematic in the interwar period in Northern Bukovyna and Khotyn region. Finally, Romanian authorities could not solve it. Local highways, as well as railways, suffered greatly during the war years of 1914-1918 and from a series of floods that occurred quite frequently during the period under study³³. Bridges on the sections of highways have been particularly devastated in almost the entire region³⁴. Climatic conditions added problems: «It is impossible to travel after the winter of 1920. The cars were swamped to the axles. Only with the help of local dwellers it was possible to drive further. In many places huge stones interfere the movement. Almost all roads».

The highway roads of the region were managed by the X-th Directorate of Bridges and Highways (Chernivtsi), which was subordinated to the General Directorate of Bridges and Highways in Bucharest³⁵. The District Services of Bridges and Highways were in charge of the X-th Directorate. In addition to the districts of Northern Bukovyna, to the X-th Directorate was also subordinated Khotyn Bridges and Highway Roads Service³⁶.

Roads during the rule of the Romanian authorities in the region were divided into 3 categories: national, district and rural³⁷. The typical covering of the highways were: at the base a layer of large pebble 6-10 cm thick and above – a layer of small gravel – 2-6 cm³⁸. The bridges were constructed either of wood or of wood with using iron or reinforced concrete elements³⁹. Highway roads maintenance was taxed⁴⁰.

According to statistics, in 1922 there were 537 km of highways in Chernivtsi district, 178 km – in Kitsman, 554 km – in Storozhynets, 162 km – in Vashkivtsi, 473 km – in Vyzhnytsia, and 220 km – in Zastavna⁴¹. Sum total in Northern Bukovyna districts – 2124 km⁴². 1026 km of them were covered with pebble and gravel. There are data on Khotyn district, starting since 1923. There were 653 km of roads in the district⁴³, 129 km of which were covered⁴⁴. Moreover, the worst condition of roads and bridges was observed in the mountainous part of the region. There were the least covered roads here⁴⁵.

The value of road transport and, consequently, of roads increased rapidly. Confirmation of this is the fact of the opening of the driving school in Chernivtsi on March 1, 1920⁴⁶. There was a future with the cars⁴⁷, which made them more active in restoration work. Roads and bridges were rebuilding mainly during the first post-war years. Only the construction of some bridges was completed in the early 1930's. Among them was the bridge in Horecha in the outskirts of Chernivtsi, which was put into operation in 1932⁴⁸. Current road repairs were constantly carried out (coverage was renewed)⁴⁹.

However, even in the 1930s, the state of the highways of the mountainous part of Northern Bukovyna left much to be desired. The newspaper «Holos Bukovyny» reported: «There is a lack of good roads. In recent times mountain roads have been so spoiled by Cheremosh, Putylivka, and other waters that the connection between mountains and valleys is almost impossible. It became dangerous to move on them»⁵⁰. «The whole of Northern Bukovyna is in a swamp, nowhere a good road. In 1914, a district road was started to build through Clivodyn to Davyditsi, and from then no one was interested in it. The peasants complained – all in vain»⁵¹.

Often the poor condition of the roads was a consequence of the dishonesty of Romanian officials: «From Putyliv people cannot get to Seletyn, nor to Vyzhnytsia... Pretor from Seletyn builds a villa for himself and has no time to occupy with roads. There is not a single bridge between Putylov and Uste Putylov, if anyone walks, must cross in ford up to 2 meters depths of rushing water, where even life is threatened»⁵².

In Khotyn district in 1930's Khotyn – Kolinkivtsi – Chernivtsi, Khotyn – Novoselytsia highway was repaired. Khotyn – Briceni highway was being built. But even here, the state of the roads was one of the worst in the country⁵³.

Civil aviation was one of the new kinds of transport that became widespread in Northern Bukovyna and Khotyn region in 1918-1940. World War I gave a strong push to the development of aviation in many countries, including Romania. In addition to military operations, aircrafts were increasingly being used for peaceful purposes. These trends were also characteristic for the territory of Northern Bukovyna and Khotyn region during the interwar period.

The city of Chernivtsi played an important role in establishing the aviation industry of the region. It was here that the airport, which served domestic and international flights was opened, an air school was established. In addition, Chernivtsi became the centre of the VI-th Aviation Command (there were 9 in all in Romania), which included 11 districts. Among them were Chernivtsi, Storozhynets and Khotyn districts⁵⁴.

The issue of creating an airfield in Chernivtsi was raised in September 1926. After long discussion, on September 22, 1927 for its construction were chosen lands of common pasture of the village of Rohizna. Here in parallel the airfield functioned and cattle grazing took place. Only with the emergence of the aircraft the cattle driven off the runway⁵⁵.

In the 1930s air-route Warsaw – Bucharest passed through Chernivtsi. Yet in 1925 experimented flight was made through this route by planes of the Polish Air Company «Aerolloyd», and in 1930 the Air Company «Lot», began to operate regular flights between the capitals of Poland and Romania, with an intermediate landing in Chernivtsi⁵⁶. Initially, the line was serviced by «Fokker» aircrafts and later – by «Lockheed»⁵⁷. On January 28, 1936, Bucharest – Chernivtsi Aviation Line, serviced by company «SARTA»,

started operating⁵⁸. Since 1937 the operation of Prague – Moscow route, which passed through Chernivtsi, began. «Douglas» aircraft operated here. In addition to regular flights, Chernivtsi Airport also received private planes. So, in 1935 a German plane, which was flying to Turkey, landed here⁵⁹.

With the development of aviation in Romania (the gradual creation of its own industrial aviation base, the establishment of the Civil Aviation Service and Air Connections and the Ministry of Air and Maritime Communications)⁶⁰, the aviation infrastructure of the region was improved. Yes, due to the need to create a permanent airport in Chernivtsi, it was decided to build a new airport. The land was allocated near the Grădina Publică Railway Station (nowadays Chernivtsi-South). The works lasted since 1930 to 1933. The financial costs for its construction were covered by the Ministry of Industry and Trade, Prefecture of Chernivtsi region and Chernivtsi City Hall. Although some works on ordering the airport itself, approaching to it and establishing of a permanent bus connection with the city took place and later, the solemn unveiling of the airport took place on May 25, 1933. It was attended by the King of Romania, Karol II, who stated that the airport was the first step in the development of Romanian commercial aviation⁶¹. The newspaper «Chas» then stated that Chernivtsi airport is the best in Romania⁶².

The Romanian leadership at the time approached the issue of building the country's air transport complex. The proof of this is the opening of aero clubs and aviation schools to train pilots alongside the creation of airports and the aviation industry. Thus, since July 1931 at Chernivtsi University began to operate the aviation school⁶³. The material and technical base of the school (3 planes, several gliders) made it possible to conduct high-level theoretical and practical training of cadets. Despite the underfunding of the air school, several of its graduates each year applied for a pilot's license⁶⁴.

With the development of air transport in the region, airmail⁶⁵ (an advanced type of communication at the time) has expanded, which could deliver a letter in any direction. The use of airplanes for forwarding correspondence greatly accelerated delivery to the addressee.

Promotion by the Romanian government of air transportation has led to the emergence of private planes. The first owner of a private plane in Chernivtsi in 1935 became the well-known at that time physician Emanuel Flor⁶⁶.

Chernivtsi city transport accounted for a significant share of the transport network of the region. In 1918 the city already had a tram connection, and in 1926 and 1939 began operating of city buses and trolleybuses respectively⁶⁷.

After the war for Chernivtsi tram was not easy. The rail and wagon fleet required immediate repair or complete replacement. To this was added the financial crisis of the company, caused by rising prices for fuel and lubricants for power plants and spare parts for trams⁶⁸. Therefore, in the first post-war years the tram was not fully operational⁶⁹. At that time the newspaper «Holos Bukovyny» rightly complained about the irregularity of tram trips and the late start of traffic⁷⁰.

In May 1920 the tram and power plants that served it became the property of the city. The supply of oil was gradually improved for power plants, which had been reequipped in 1922, all wagons were repainted, and the tram began to work from 7 a.m. to 9 p.m.⁷¹ In the late 1930's the tram traffic ended at 12 p.m., and only in winter at 10 o'clock. The tram track, which was 6500 m in length⁷², ran from the Central Railway Station to Prut, Rohatka and Grădina Publică Railway Station (Chernivtsi-South)⁷³.

In 1926 on the territory of the tram depot on Mihai Viteazu Street (nowadays Sadova Street) was built a new repair shop with modern equipment, and behind the depot – a new premises of the directorate of power plants and tram⁷⁴.

Due to the economic crisis, that since 1930 has plagued the tram company and the power plants, which serviced it since the beginning of 1933 a new commercial structure was created on its base – «The State Commercial Administration of Electromechanical Enterprises». Commercialization produced rapid results and by 1935 the effects of the economic downturn had been overcome⁷⁵.

During 1936-1940 the tram rails were replaced by new ones, all the wagons were repaired. In general in the 1930's, tram's work improved significantly. The result of it was a reduction in passenger complaints⁷⁶.

Another type of public transport in Chernivtsi, which began to run regularly through the streets of the city, was a bus. The movement of the first small buses was started in summer of 1926 by the society «Taxico» on the route from Square Unirii (nowadays Central Square) to the city hall, located in the area of modern Kanivska Street. During 1927-1929 the movement of buses was irregular⁷⁷.

In 1930 new bus route from Alba Iulia Street (nowadays Eminescu Street) through Iancu Flondor Street (nowadays Kobylianska Street) and Petru Rareș Street (nowadays Bukovynska Street) to the railway crossing on modern Karmaliuk Street⁷⁸.

Since 1933 the organization of bus transportation in the city was entrusted to «The State Commercial Administration of Electromechanical Enterprises». The new owner of the bus routes immediately began updating the bus fleet (new Romanian-made cars were purchased with the motors of Italian firm «Fiat») and a bus garage was built next to the tram depot⁷⁹. In December 1933 special bus stopping places were made to improve the quality of bus services⁸⁰. In 1934, the bus fleet was renewed again – were purchased buses of the Romanian production «International» and the Swedish – «Volvo» with more powerful engines and higher passenger capacity⁸¹.

By combining bus and tram companies into a single complex, it was managed to ensure the interaction of these modes of transport. The tram continued to serve the central part of the city, which the bus – with new routes – joined with the outskirts: Horecha, Rosha and Sadgora⁸².

But due to heavy expenses of exploitation, in 1937 buses were decided to replace by trolleybuses on part of the routes. For this purpose, a trolleybus garage was built on the territory of the tram depot⁸³. The first trolleybus route ran from the Residence of Bukovynian and Dalmatian Metropolitans via Square Unirii (nowadays Central Square), Romanian Street (nowadays Ruska Street) to the city cemetery. It was opened on February 1, 1939. It should be noted that Chernivtsi trolleybus was the first in Romania and allowed to increase significantly the profitability of passenger transportation in the city⁸⁴.

In 1930 regular intercity bus transportations began. From Chernivtsi buses began to run in the direction of Gura-Humorului, Cluj, Botoșani, Târgu Neamț, Dorohoi, Suceava and others⁸⁵.

Thus, the routes of connection between Northern Bukovyna and Khotyn region were severely destroyed during the World War I. This is especially pertain to railways and highways. During 1918-1940, all damaged sections of the railway, bridges, stations and adjacent shops were rebuilt. Some parts of the rails had to be rebuilt. In 1940 new Chudei – Krasnoilsk and Berehomet – Seleșen railways were put into operation.

The state of highways in the region in 1918-1940 was one of the worst in the country. Although old bridges and roads were being repaired, it was difficult to reach individual settlements.

Along with the modes of transport, existing at the time of the joining of Northern Bukovyna and Khotyn region to Romania, a new field of transport – the aviation one – was booming in the region. The best airport in interwar Romania was opened, a permanent interstate air service was established in Chernivtsi, international air transportation was started, an air school was established and air mail activity started. In general, the development of aviation transport in Northern Bukovyna and Khotyn region showed an improvement of the transport connection of the region, its access to a qualitatively new, advanced at that time level.

After World War I, a new stage in the development of urban public transport began. If in the first post-war years there was only a tram connection in the city, then later the movement of buses and trolleybuses began. The commissioning of trolleybuses was an extremely progressive step in the development of the city's transport infrastructure. And the opening of long-distance buses made it much easier for dwellers of the region to move to Chernivtsi.

---

¹ I. Піддубний, *Історія авіації на Буковині (1910-1945)* [History of Aviation in Bukovyna (1910-1945)], Чернівці, Зелена Буковина, 2006, 112 с.

² D. Ionescu, *Construirea căilor ferate în Bucovina* [The Construction of Railways in Bukovyna], in «Revista Istorică», București, Editura Academiei Române, 1995, №9-10, p. 847-857.

³ D. Ionescu, *Construirea căilor ferate în Bucovina*, p. 854.

⁴ *Anuarul statistic al României 1922* [Statistical Yearbook of Romania 1922], București, Tipografia Curții Regale, 1923, p. 112-113.

⁵ I. Lupu, *Scurt istoric al căilor ferate din Bucovina* [Short History of Railways in Bukovyna], in «Glasul Bucovinei. Revistă trimestrială de istorie și cultură», Cernăuți-București, 1997, №1(13), p. 37.

⁶ D. Ionescu, *Construirea căilor ferate în Bucovina*, p. 854.

⁷ *Anuarul statistic al României 1922*, p. 112-113.

⁸ *Anuarul statistic al României 1922*, p. 112-113.

- ⁹ *Anuarul statistic al Romaniei 1924* [Statistical Yearbook of Romania 1924], București, Tipografia Curții Regale, 1925, p. 81.
- ¹⁰ *Anuarul statistic al Romaniei 1922*, p. 24-26; 112-113.
- ¹¹ ДАЧО, ф. 242, оп. 1, спр. 140, арк. 23, 39.
- ¹² *Польські поїзди через Буковину* [Polish Trains Through Bukovyna], in «Час», 1929, 30 квітня, с. 1.
- ¹³ ДАЧО, ф. 242, оп. 1, спр. 140, арк. 13.
- ¹⁴ ДАЧО, ф. 242, оп. 1, спр. 140, арк. 14.
- ¹⁵ I. Lupu, *Scurt istoric al căilor ferate din Bucovina*, p. 45.
- ¹⁶ I. Lupu, *Scurt istoric al căilor ferate din Bucovina*, p. 46.
- ¹⁷ I. Lupu, *Scurt istoric al căilor ferate din Bucovina*, p. 47.
- ¹⁸ I. Lupu, *Scurt istoric al căilor ferate din Bucovina*, p. 46.
- ¹⁹ ДАЧО, ф. 242, оп. 1, спр. 140, арк. 1.
- ²⁰ *Lucrările executate în 1921* [Works Executed in 1921], in «Arhiva C.F.R.», 1922, №8, p. 122.
- ²¹ D. Ionescu, *Construirea căilor ferate în Bucovina*, p. 854.
- ²² D. Ionescu, *Construirea căilor ferate în Bucovina*, p. 854.
- ²³ C. Răileanu, *Starea podurilor de cale ferată din Bucovina* [The Condition of the Railway Bridges from Bukovyna], in «Buletinul Căilor Ferate Române», 1920, №10, p. 326.
- ²⁴ C. Răileanu, *Starea podurilor de cale ferată din Bucovina*, p. 310.
- ²⁵ I. Miculescu, *Căile noastre ferate de după războiu* [Our Railways After the War], in «Buletinul Căilor Ferate Române», 1926, №83-84, p. 2026.
- ²⁶ D. Ionescu, *Construirea căilor ferate în Bucovina*, p. 856.
- ²⁷ I. Miculescu, *Problema transporturilor în România* [Transport Problem in Romania], București, Tip. Rotativa, 1938, p. 9.
- ²⁸ I. Țighiliu, *Considerații asupra căilor ferate particulare din România* [Considerations Over Railways Particularly From Romania], in «Revista Istorică», București, Editura Academiei Române, 1990, №7-8, p. 733.
- ²⁹ *Порядки на Залізниці* [Rules at Railways], in «Час», 1929, 9 лютого, с. 3.
- ³⁰ *Великі повені* [Great Floods], in «Час», 1929, 28 березня, с. 1.
- ³¹ *Знов катастрофа повенів* [Again Catastrophe of Floods], in «Час», 1929, 14 липня, с. 1.
- ³² I. Țighiliu, *Considerații asupra căilor ferate particulare din România*, p. 733.
- ³³ ДАЧО, ф. 242, оп. 1, спр. 32, арк. 7; *Calendarul Glasul Bucovinei pe anul 1928* [Voice of Bukovyna Calendar for 1928 Year], Cernăuți, Glasul Bucovinei, 1928, p. 102.
- ³⁴ ДАЧО, ф. 242, оп. 1, спр. 26, арк. 227-231, 257-255.
- ³⁵ ДАЧО, ф. 242, оп. 1, спр. 33, арк. 42.
- ³⁶ ДАЧО, ф. 242, оп. 1, спр. 110, арк. 1.
- ³⁷ ДАЧО, ф. 242, оп. 1, спр. 140, арк. 23.
- ³⁸ ДАЧО, ф. 242, оп. 1, спр. 6, арк. 1.
- ³⁹ ДАЧО, ф. 242, оп. 1, спр. 26, арк. 227.
- ⁴⁰ *Голос Буковини* (Чернівці), 1933, 3 вересня.
- ⁴¹ *Anuarul statistic al Romaniei 1922*, p. 130.
- ⁴² *Anuarul statistic al Romaniei 1922*, p. 134.
- ⁴³ *Anuarul statistic al Romaniei 1923* [Statistical Yearbook of Romania 1923], București, Tipografia Curții Regale, 1924, p. 91.
- ⁴⁴ *Anuarul statistic al Romaniei 1923*, p. 94.
- ⁴⁵ *Anuarul statistic al Romaniei 1923*, p. 91, 94.
- ⁴⁶ ДАЧО, ф. 6, оп. 1, спр. 464, арк. 2.
- ⁴⁷ I. Miculescu, *Căile ferate, criza și politica transporturilor* [Railways, Crisis and Transport Policy], in «Aspectele crizei românești în cadrul crizei mondiale. Comunicări făcute la asociația generală a economiștilor din România», București, Tip. «Bucovina» I. E. Torouțiu, 1937, p. 567.
- ⁴⁸ ДАЧО, ф. 242, оп. 1, спр. 32, арк. 170.
- ⁴⁹ ДАЧО, ф. 242, оп. 1, спр. 33, арк. 42.
- ⁵⁰ *Голос Буковини* (Чернівці), 1933, 23 квітня.
- ⁵¹ *Голос Буковини* (Чернівці), 1933, 25 червня.
- ⁵² *Голос Буковини* (Чернівці), 1933, 3 вересня.
- ⁵³ О. Добржанський, Ю. Макара, О. Масан, *Хотинщина: Історичний нарис* [Khotynshchyna: Historical Essay], Чернівці, Молодий буковинець, 2002, с. 214.
- ⁵⁴ ДАЧО, ф. 14, оп. 1, спр. 6341, арк. 1.
- ⁵⁵ I. Піддубний, *Історія авіації на Буковині (1910-1945)*, с. 55.
- ⁵⁶ I. Піддубний, *Історія авіації на Буковині (1910-1945)*, с. 52.
- ⁵⁷ I. Піддубний, *Історія авіації на Буковині (1910-1945)*, с. 52.

- ⁵⁸ I. Піддубний, *Історія авіації на Буковині (1910-1945)*, с. 61.
- ⁵⁹ *Час* (Чернівці), 1935, 1 серпня.
- ⁶⁰ ДАЧО, ф. 15, оп. 1, спр.12735, арк. 1.
- ⁶¹ *Glasul Bucovinei* (Cernăuți), 1935, 29 august.
- ⁶² *Час* (Чернівці), 1936, 1 лютого.
- ⁶³ *Anuarul universității regele Carol II din Cernăuți pe anii de studii 1933-1936* [Yearbook of Chernivtsi King Carol II University for 1933-1936 Study Years], Cernăuți, *Glasul Bucovinei*, 1937, p. 150.
- ⁶⁴ *Anuarul universității regele Carol II din Cernăuți pe anii de studii 1933-1936*, p. 264, 268.
- ⁶⁵ *Час* (Чернівці), 1936, 2 липня.
- ⁶⁶ I. Піддубний, *Історія авіації на Буковині (1910-1945)*, с. 68.
- ⁶⁷ С. Тархов, *Історія міськелектротранспорту Чернівців* [History of Chernivtsi City Electric Transport], Чернівці, Прут, 1997, с. 96, 137, 138.
- ⁶⁸ *Monografia uzinelor și tramvaielor electrice ale Municipiului Cernăuți. Elaborată de administrația Regiei I.E.M.C. cu ocazia sărbătoririi jubileului de 40 ani activitate 1897-1937* [Monograph of the Electrical Plants and Trams of Chernivtsi Municipality. Elaborated by the Administration of the I.E.M.C. on the Occasion of the 40th Anniversary of the 1897-1937 Activity], Cernăuți, *Glasul Bucovinei*, 1937, p. 25-26.
- ⁶⁹ С. Тархов, *Історія міськелектротранспорту Чернівців*, с. 97.
- ⁷⁰ *Голос Буковини* (Чернівці), 1919, 19 січня.
- ⁷¹ *Голос Буковини* (Чернівці), 1920, 5 серпня.
- ⁷² *Monografia uzinelor și tramvaielor electrice ale Municipiului Cernăuți. Elaborată de administrația Regiei I.E.M.C. cu ocazia sărbătoririi jubileului de 40 ani activitate 1897-1937*, p. 54.
- ⁷³ *Monografia uzinelor și tramvaielor electrice ale Municipiului Cernăuți. Elaborată de administrația Regiei I.E.M.C. cu ocazia sărbătoririi jubileului de 40 ani activitate 1897-1937*, p. 34.
- ⁷⁴ С. Тархов, *Історія міськелектротранспорту Чернівців*, с. 109.
- ⁷⁵ *Monografia uzinelor și tramvaielor electrice ale Municipiului Cernăuți. Elaborată de administrația Regiei I.E.M.C. cu ocazia sărbătoririi jubileului de 40 ani activitate 1897-1937*, p. 32-33.
- ⁷⁶ С. Тархов, *Історія міськелектротранспорту Чернівців*, с. 135.
- ⁷⁷ С. Тархов, *Історія міськелектротранспорту Чернівців*, с. 141.
- ⁷⁸ С. Тархов, *Історія міськелектротранспорту Чернівців*, с. 141.
- ⁷⁹ С. Тархов, *Історія міськелектротранспорту Чернівців*, с. 143.
- ⁸⁰ *Час* (Чернівці), 1933, 15 грудня.
- ⁸¹ *Monografia uzinelor și tramvaielor electrice ale Municipiului Cernăuți. Elaborată de administrația Regiei I.E.M.C. cu ocazia sărbătoririi jubileului de 40 ani activitate 1897-1937*, p. 58.
- ⁸² *Monografia uzinelor și tramvaielor electrice ale Municipiului Cernăuți. Elaborată de administrația Regiei I.E.M.C. cu ocazia sărbătoririi jubileului de 40 ani activitate 1897-1937*, p. 57.
- ⁸³ I. Sava, *Tracțiunea electrică cu troleibuse la Cernăuți. Extras din buletinul A.P.D.E.* [Trolley Buses Electric Traction in Chernivtsi. Excerpt From A.P.D.E.], 1939, №5-8, p. 3.
- ⁸⁴ С. Тархов, *Історія міськелектротранспорту Чернівців*, с. 161.
- ⁸⁵ С. Тархов, *Історія міськелектротранспорту Чернівців*, с. 141.

Reference

- Piddubnyi, Istoriia aviatsii na Bukovyni (1910-1945) [History of Aviation in Bukovyna (1910-1945)], Chernivtsi, Zelena Bukovyna, 2006, 112 s.
- D. Ionescu, Construirea căilor ferate în Bucovina [The Construction of Railways in Bukovyna], in «Revista Istorică», București, Editura Academiei Române, 1995, №9-10, p. 847-857.
- D. Ionescu, Construirea căilor ferate în Bucovina, p. 854.
- Anuarul statistic al Romaniei 1922 [Statistical Yearbook of Romania 1922], București, Tipografia Curții Regale, 1923, p. 112-113.
- I. Lupu, Scurt istoric al căilor ferate din Bucovina [Short History of Railways in Bukovyna], in «Glasul Bucovinei. Revistă trimestrială de istorie și cultură», Cernăuți-București, 1997, №1(13), p. 37.
- D. Ionescu, Construirea căilor ferate în Bucovina, p. 854.
- Anuarul statistic al Romaniei 1922, p. 112-113.
- Anuarul statistic al Romaniei 1922, p. 112-113.
- Anuarul statistic al Romaniei 1924 [Statistical Yearbook of Romania 1924], București, Tipografia Curții Regale, 1925, p. 81.
- Anuarul statistic al Romaniei 1922, p. 24-26; 112-113.
- DAChO, f. 242, op. 1, spr. 140, ark. 23, 39.
- Polski potiahy przez Bukovynu [Polish Trains Through Bukovyna], in «Chas», 1929, 30 kvitnia, s. 1.
- DAChO, f. 242, op. 1, spr. 140, ark. 13.

14. DACHO, f. 242, op. 1, spr. 140, ark. 14.
15. I. Lupu, Scurt istoric al căilor ferate din Bucovina, p. 45.
16. I. Lupu, Scurt istoric al căilor ferate din Bucovina, p. 46.
17. I. Lupu, Scurt istoric al căilor ferate din Bucovina, p. 47.
18. I. Lupu, Scurt istoric al căilor ferate din Bucovina, p. 46.
19. DACHO, f. 242, op. 1, spr. 140, ark. 1.
20. Lucrările executate în 1921 [Works Executed in 1921], in «Arhiva C.F.R.», 1922, №8, p. 122.
21. D. Ionescu, Construirea căilor ferate în Bucovina, p. 854.
22. D. Ionescu, Construirea căilor ferate în Bucovina, p. 854.
23. C. Răileanu, Starea podurilor de cale ferată din Bucovina [The Condition of the Railway Bridges from Bukovyna], in «Buletinul Căilor Ferate Române», 1920, №10, p. 326.
24. C. Răileanu, Starea podurilor de cale ferată din Bucovina, p. 310.
25. I. Miclescu, Căile noastre ferate de după războiu [Our Railways After the War], in «Buletinul Căilor Ferate Române», 1926, №83-84, p. 2026.
26. D. Ionescu, Construirea căilor ferate în Bucovina, p. 856.
27. I. Miclescu, Problema transporturilor în România [Transport Problem in Romania], București, Tip. Rotativa, 1938, p. 9.
28. I. Țighiliu, Considerații asupra căilor ferate particulare din România [Considerations Over Railways Particularly From Romania], in «Revista Istorică», București, Editura Academiei Române, 1990, №7-8, p. 733.
29. Poriadky na Zaliznytsi [Rules at Railways], in «Chas», 1929, 9 liutoho, s. 3.
30. Velyki poveny [Great Floods], in «Chas», 1929, 28 bereznia, s. 1.
31. Znov katastrofa poveniv [Again Catastrophe of Floods], in «Chas», 1929, 14 lypnia, s. 1.
32. I. Țighiliu, Considerații asupra căilor ferate particulare din România, p. 733.
33. DACHO, f. 242, op. 1, spr. 32, ark. 7; Calendarul Glasul Bucovinei pe anul 1928 [Voice of Bukovyna Calendar for 1928 Year], Cernăuți, Glasul Bucovinei, 1928, p. 102.
34. DACHO, f. 242, op. 1, spr. 26, ark. 227-231, 257-255.
35. DACHO, f. 6, op. 1, spr. 465, ark. 1.
36. DACHO, f. 242, op. 1, spr. 33, ark. 42.
37. DACHO, f. 242, op. 1, spr. 110, ark. 1.
38. DACHO, f. 242, op. 1, spr. 140, ark. 23.
39. DACHO, f. 242, op. 1, spr. 6, ark. 1.
40. DACHO, f. 242, op. 1, spr. 26, ark. 227.
41. Holos Bukovyny (Chernivtsi), 1933, 3 veresnia.
42. Anuarul statistic al Romaniei 1922, p. 130.
43. Anuarul statistic al Romaniei 1922, p. 134.
44. Anuarul statistic al Romaniei 1923 [Statistical Yearbook of Romania 1923], București, Tipografia Curții Regale, 1924, p. 91.
45. Anuarul statistic al Romaniei 1923, p. 94.
46. Anuarul statistic al Romaniei 1923, p. 91, 94.
47. DACHO, f. 6, op. 1, spr. 464, ark. 2.
48. I. Miclescu, Căile ferate, criza și politica transporturilor [Railways, Crisis and Transport Policy], in «Aspectele crizei românești în cadrul crizei mondiale. Comunicări făcute la asociația generală a economiștilor din România», București, Tip. «Bucovina» I. E. Torouțiu, 1937, p. 567.
49. DACHO, f. 242, op. 1, spr. 32, ark. 170.
50. DACHO, f. 242, op. 1, spr. 33, ark. 42.
51. Holos Bukovyny (Chernivtsi), 1933, 23 kvitnia.
52. Holos Bukovyny (Chernivtsi), 1933, 25 chervnia.
53. Holos Bukovyny (Chernivtsi), 1933, 3 veresnia.
54. O. Dobrzhanskyi, Yu. Makar, O. Masan, Khotynshchyna: Istorychnyi narys [Khotynshchyna: Historical Essay], Chernivtsi, Molodyi bukovynets, 2002, s. 214.
55. DACHO, f. 14, op. 1, spr. 6341, ark. 1.
56. I. Pidubnyi, Istoriia aviatsii na Bukovyni (1910-1945), s. 55.
57. I. Pidubnyi, Istoriia aviatsii na Bukovyni (1910-1945), s. 52.
58. I. Pidubnyi, Istoriia aviatsii na Bukovyni (1910-1945), s. 52.
59. I. Pidubnyi, Istoriia aviatsii na Bukovyni (1910-1945), s. 61.
60. Chas (Chernivtsi), 1935, 1 serpnia.
61. DACHO, f. 15, op. 1, spr. 12735, ark. 1.
62. Glasul Bucovinei (Cernăuți), 1935, 29 august.
63. Chas (Chernivtsi), 1936, 1 liutoho.

64. Anuarul universității regele Carol II din Cernăuți pe anii de studii 1933-1936 [Yearbook of Chernivtsi King Carol II University for 1933-1936 Study Years], Cernăuți, Glasul Bucovinei, 1937, p. 150.
65. Anuarul universității regele Carol II din Cernăuți pe anii de studii 1933-1936, p. 264, 268.
66. Chas (Chernivtsi), 1936, 2 Iypnia.
67. I. Piddubnyi, Istoriia aviatsii na Bukovyni (1910-1945), s. 68.
68. S. Tarkhov, Istoriia miskelektrotransportu Chernivtsiv [History of Chernivtsi City Electric Transport], Chernivtsi, Prut, 1997, s. 96, 137, 138.
69. Monografia uzinelor și tramvaielor electrice ale Municipiului Cernăuți. Elaborată de administrația Regiei I.E.M.C. cu ocazia sărbătoririi jubileului de 40 ani activitate 1897-1937 [Monograph of the Electrical Plants and Trams of Chernivtsi Municipality. Elaborated by the Administration of the I.E.M.C. on the Occasion of the 40th Anniversary of the 1897-1937 Activity], Cernăuți, Glasul Bucovinei, 1937, p. 25-26.
70. S. Tarkhov, Istoriia miskelektrotransportu Chernivtsiv, s. 97.
71. Holos Bukovyny (Chernivtsi), 1919, 19 sichnia.
72. Holos Bukovyny (Chernivtsi), 1920, 5 serpnia.
73. Monografia uzinelor și tramvaielor electrice ale Municipiului Cernăuți. Elaborată de administrația Regiei I.E.M.C. cu ocazia sărbătoririi jubileului de 40 ani activitate 1897-1937, p. 54.
74. Monografia uzinelor și tramvaielor electrice ale Municipiului Cernăuți. Elaborată de administrația Regiei I.E.M.C. cu ocazia sărbătoririi jubileului de 40 ani activitate 1897-1937, p. 34.
75. S. Tarkhov, Istoriia miskelektrotransportu Chernivtsiv, s. 109.
76. Monografia uzinelor și tramvaielor electrice ale Municipiului Cernăuți. Elaborată de administrația Regiei I.E.M.C. cu ocazia sărbătoririi jubileului de 40 ani activitate 1897-1937, p. 32-33.
77. S. Tarkhov, Istoriia miskelektrotransportu Chernivtsiv, s. 135.
78. S. Tarkhov, Istoriia miskelektrotransportu Chernivtsiv, s. 141.
79. S. Tarkhov, Istoriia miskelektrotransportu Chernivtsiv, s. 141.
80. S. Tarkhov, Istoriia miskelektrotransportu Chernivtsiv, s. 143.
81. Chas (Chernivtsi), 1933, 15 hrudnia.
82. Monografia uzinelor și tramvaielor electrice ale Municipiului Cernăuți. Elaborată de administrația Regiei I.E.M.C. cu ocazia sărbătoririi jubileului de 40 ani activitate 1897-1937, p. 58.
83. Monografia uzinelor și tramvaielor electrice ale Municipiului Cernăuți. Elaborată de administrația Regiei I.E.M.C. cu ocazia sărbătoririi jubileului de 40 ani activitate 1897-1937, p. 57.
84. I. Sava, Tracțiunea electrică cu troleibuse la Cernăuți. Extras din buletinul A.P.D.E. [Trolley Buses Electric Traction in Chernivtsi. Excerpt From A.P.D.E.], 1939, №5-8, p. 3.
85. S. Tarkhov, Istoriia miskelektrotransportu Chernivtsiv, s. 161.
86. S. Tarkhov, Istoriia miskelektrotransportu Chernivtsiv, s. 141.

Науковий вісник Чернівецького університету імені
Юрія Федьковича: Історія. – № 2. – 2019. – С. 42–47.
History Journal of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National
University. – № 2. – 2019. – pp. 42–47.
DOI <https://doi.org/10.31861/hj2019.50.42-47>
hj.chnu.edu.ua

УДК 94(477.8):323.12/.13

© Богдан Паска* (Івано-Франківськ)

«ПРОГРАМА УКОМУНІСТІВ» В КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ СЕКРЕТНОЇ СПРАВИ КДБ «БЛОК»

У статті проаналізовано хід та результати слідства КДБ щодо виявлення автора самвидавного документа «Програма укомуністів» у рамках реалізації справи групової оперативної розробки «Блок» у 1972 р. На основі матеріалів Галузевого державного архіву Служби безпеки України (ГДА СБУ) виділено використані працівниками КДБ методи отримання інформації про створення вказаного документа від заарештованих українських дисидентів.

Ключові слова: «Програма укомуністів», справа «Блок», Василь Рубан, український дисидентський рух, радянський режим, КДБ.

Bohdan Paska (Ivano-Frankivsk)

«THE UCOMMUNIST PROGRAM» IN THE CONTEXT OF THE KGB SECRET CASE «BLOCK» REALIZATION

Abstract. *The article analyzes the course and results of the KGB investigation of the identification of the author of the self-published document «The Ukommunist Program» in the framework of the case of block operative development “Block” in 1972. This problem has not been studied in Ukrainian historiography yet. The basis of sources is previously classified documents of the Sectoral State Archive of the Security Service of Ukraine (SSA SSU) concerning the case «Block».*

During the investigation, KGB officers used various methods to obtain information about the authorship of the document. There are searches on the apartments of suspects, pressure on arrested dissidents during interrogations, textual and linguistic expertise of the text of «The Ukommunist Program», eavesdropping of the prison conversations, using spies inside the jail. In the spring of 1972, charges of writing, storing and distributing of «The Ukommunist Program» were brought to E. Sverstiuk, V. Chornovil, D. Shumuk, I. Svitlychnyi, M. Plahotniuk, Z. Antoniuk, V. Stus. In total, at least 17 people were suspected of being involved in the production and distribution of «The Ukommunist Program», ten of which belonged to the Kiev dissident cell and seven to the Lviv one. Due to controversial statements of imprisoned dissidents, their refusal to give testimony the efforts of the KGB workers in January–August 1972 were unsuccessful. Only nine months after the first discovery of a copy of «The Ukommunist Program», KGB officers were able to detect and crack down on its author, writer Vasyl Ruban. After his arrest, he flatly refused to cooperate with the investigation, did not answer questions from the KGB officers during interrogations, did not sign any protocols. The Soviet leadership decided to violence with the author of «The Ukommunist Program» by using psychiatric repression.

The author of the article concludes that identifying dissidents involved in the production and distribution of the Communist Program was one of the key tasks of the KGB of the Ukrainian SSR in 1972.

Keywords: «The Ukommunist Program», the case «Block», Vasyl Ruban, Ukrainian dissident movement, Soviet regime, KGB.

---

* к.і.н., провідний фахівець Інституту історії, етнології і археології Карпат факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

У січні 1972 р. було проведено спецоперацію КДБ в рамках реалізації справи групової розробки «Блок» щодо арешту ключових лідерів українського дисидентського руху, а саме середовища шістдесятницького правозахисту. Зокрема, було заарештовано Івана Світличного, Євгена Сверстюка, Василя Стуса, Миколу Плахотнюка, Зіновія Антонюка, Леоніда Плюща, Данила Шумука, В'ячеслава Чорновола, Ірину Калинець, Івана Геля, Михайла Осадчого та ін. Під час обшуку на квартирі Є. Сверстюка у м. Київ 12 січня 1972 р. було виявлено та вилучено документ під назвою «Програма укомуністів (Української національної комуністичної партії)». Слідство щодо встановлення та розшуку автора цього документа за вказівками вищого партійного керівництва УРСР тривало протягом усього 1972 року і становило вагомий частину репресивних дій КДБ за справою «Блок».

Предметом пропонованого дослідження є хід та результати слідства КДБ щодо виявлення автора та розповсюджувачів самвидавного документа «Програма укомуністів» у рамках реалізації справи групової оперативної розробки «Блок» проти українських дисидентів. Ця проблема ще не отримала комплексного дослідження в українській історіографії. Окремі її аспекти розкрито у працях А. Русначенка, Т. Лутчина, Я. Секо¹. Основою джерельної бази є документи ф. 16 ГДА СБУ, які стосуються справи «Блок».

«Програма укомуністів» була досить обширним документом загальним обсягом 77 сторінок, що складався із вступу та шести розділів. У ньому подано аналіз історичного минулого України з особливим акцентом на подіях Української революції початку ХХ ст., наголошено на несправедливості сучасного автору становища в Україні через посилення русифікації та «панування російського націоналізму в СРСР». За словами автора «Програми укомуністів», новостворена «Українська національна комуністична партія» єдиним шляхом вирішення національного питання в Україні бачила вихід України із СРСР через застосування ст. 14 Конституції УРСР. При цьому визнавалася необхідність збереження в Україні комуністичного устрою, наголошувалося на спадкоємності ідеології від українських націонал-комуністів періоду Української революції. Метою діяльності «укомуністів» проголошувалося «самостійна соціалістична Україна в союзі з країнами соціалістичного табору»².

На думку кадебістів, наявність такої програми свідчила про створення українськими дисидентами на початку 1970-х рр. підпільної партії чи організації. Якби це твердження виявилось правдою, це б значно полегшило розправу режиму над лідерами руху спротиву, адже такі дії підпадали під дію ст. 64 Кримінального кодексу УРСР «Організаційна діяльність, спрямована до вчинення особливо небезпечних державних злочинів», а в окремих випадках також ст. 56 «Зрада Батьківщини». Тому встановлення автора та осіб, причетних до створення та поширення «Програми укомуністів», було одним із першочергових завдань КДБ при РМ УРСР у 1972 р. Зокрема, у доповідній записці КДБ від 5 лютого 1972 р. говорилося, що з цього питання розроблено та здійснюється план оперативно-слідчих дій. Оскільки Є. Сверстюк під час допитів навідріз відмовився давати будь-які свідчення про «Програму укомуністів» та її автора, на початку лютого 1972 р. було проведено ряд повторних обшуків у київських дисидентів І. Світличного, В. Стуса, З. Антонюка, О. Сергієнка, І. Дзюби та самого Є. Сверстюка. Метою обшуків було знайдення доказів можливої причетності вказаних осіб до виготовлення «Програми укомуністів»³. У середині лютого повторний обшук з аналогічною метою було проведено на квартирі заарештованого науковця Л. Селезненка у Києві⁴. Це свідчить про те, що на першому етапі слідства кадебісти вважали цей документ продуктом саме київського середовища шістдесятницького правозахисту. Під час обшуків було вилучено чимало «політично шкідливих» текстів, чорновиків, книг дореволюційного видання, а у З. Антонюка знайшли фотоплівку із текстом документів програмного характеру Української комуністичної партії (боротьбистів), яка існувала в 1919–1920 рр. Проводилися дослідження вилучених матеріалів з метою визначення їх можливого використання при створенні «Програми укомуністів»⁵.

Під час текстологічного вивчення документа 15 лютого 1972 р. було встановлено, що під час його написання використовувалися праці М. Грушевського, В. Винниченка, книги із середовища української еміграції, матеріали самвидаву. Також виявлено деякі лексичні та стильові збіги між «Програмою укомуністів» та працею І. Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?»⁶. Іван Світличний під час допиту щодо «Програми укомуністів» заявив, що не має відношення до її написання та розповсюдження. Водночас Л. Селезненко, який змушений був піти на співпрацю зі слідством, висловив припущення, що вірогідними авторами документа могли б бути В. Чорновіл у Львові та І. Світличний у Києві, оскільки вони протягом декількох років висловлювали його основні ідеї під

час розмов⁷. Зрештою, станом на березень-квітень 1972 р. звинувачення у написанні, зберіганні та поширенні «Програми укомуністів» були висунуті заарештованим Є. Сверстюку, В. Чорноволу, Д. Шумуку, І. Світличному, М. Плахотнюку, З. Антоноку, В. Стусу⁸.

У середині березня 1972 р. за участю експерта-філолога було здійснено порівняльний аналіз «Програми укомуністів» та матеріалів В. Чорновола, за результатами якого працівники КДБ зробили висновок про те, що вірогідним автором документа є саме львівський журналіст. Висловлювалися припущення про причетність до створення програми М. Осадчого та І. Геля, які також були активними учасниками львівського дисидентського осередку⁹. Наприкінці квітня 1972 р. в результаті використання камерних агентів кадебістам вдалося отримати інформацію від В. Чорновола про створення та існування програми руху антирежимного спротиву в середовищі львівських дисидентів. У розмові із прихованим агентом КДБ журналіст розповів про те, що після звільнення з ув'язнення М. Гориня, орієнтовно у вересні – грудні 1971 р., у них була важлива зустріч. У її ході дисиденти «...намітили програму, яка би передбачала право нації і носила б марксистсько-ленінське обґрунтування». Вказана програма передбачала також захист осіб, яких було притягнуто до відповідальності за політичні злочини. Через особистий конфлікт між В. Чорноволом та І. Світличним документ потрапив до київського дисидентського осередку тільки за посередництва М. Гориня. Після ознайомлення з програмою І. Світличний заявив, що вона, на його думку, занадто заполітизована. У свою чергу В. Чорновіл вказав на те, що «...потрібно було ще більш різко написати ту частину, де мова йшла про захист політичних в'язнів»¹⁰. Як бачимо, розходження між І. Світличним та В. Чорноволом стосувалися необхідності продовження інтенсивного протистояння із системою та були яскравим втіленням розколу руху спротиву на помірковане крило та прихильників більш активних методів боротьби.

Ймовірно, під час камерної розмови В. Чорновіл не говорив про «Програму укомуністів», оскільки вона все-таки була продуктом київського дисидентського середовища. Однак, слова журналіста свідчать про намагання львівського гуртка створити власну неофіційну програму дій, яка носила досить радикальний характер. Проте у контексті розгортання справи «Блок» працівники КДБ зробили хибний висновок що до того, що В. Чорновіл говорив саме про «Програму укомуністів». Його твердження підтверджували припущення кадебістів про те, що цей документ було створено саме у львівському дисидентському осередку. Зрештою, у доповідній записці на адресу ЦК КПУ та РМ УРСР від 4 травня 1972 р. очільник республіканського КДБ В. Федорчук робив висновок про те, що найбільш вірогідними авторами і поширювачами «Програми укомуністів», як і журналу «Український вісник», були «львів'яни» В. Чорновіл, І. Гель, М. Косів та Я. Кендзьор¹¹.

Розправа над українськими дисидентами за справою «Блок» контролювалася і спрямовувалася загальносоюзним КДБ. Протягом 13–26 квітня 1972 р. з матеріалами кримінальних справ на діячів українського руху спротиву у Києві та Львові ознайомила група працівників слідчого відділу КДБ при РМ СРСР. «Гості» з Москви зробили висновок про те, що наявність у дисидентів проектів програмних документів (очевидно, малася на увазі «Програма укомуністів») є вагомим свідченням того, що учасники руху спротиву намагалися «запровадити у свою ворожу діяльність організаційні начала». До першочергових і найбільш важливих завдань подальшого розгортання справи «Блок» було визначено виявлення авторів «Програми укомуністів» та встановлення кола осіб, які здійснювали видання нелегального журналу «Український вісник»¹².

Улітку 1972 р. слідство у питаннях пошуку авторів «Програми укомуністів» було дезорієнтоване через суперечливу інформацію, що надходила від різних дисидентів. Залишалось відкритим питання, продуктом діяльності якого середовища руху спротиву був документ – київського чи львівського. Зокрема, наприкінці травня 1972 р. працівники КДБ через свої джерела отримали інформацію від Н. Світличної, що автором «Програми укомуністів» був її брат Іван¹³. Відповідно до інших даних, пакет із цим документом було передано до Києва львівськими дисидентами Іриною Калинець та В. Чорноволом за посередництва В. Стуса¹⁴. Загалом у причетності до виготовлення та поширення «Програми укомуністів» підозрювалися як мінімум 17 осіб, із яких 10 належали до київського дисидентського осередку, а 7 – до львівського. При цьому офіційно на допитах більшість ув'язнених, за винятком Л. Селезенка, відмовлялися надавати відповідні свідчення або говорили про те, що вони не знайомі із такого роду документом та його авторами.

Ситуація для слідства ще більш ускладнилася після арешту 8 липня 1972 р. співробітників Інституту філософії АН УРСР Євгена Пронюка та Василя Лісового, які намагалися продовжити видання журналу «Український вісник» у Києві. У розмові із прихованим агентом КДБ в камері Є. Пронюк, який був автором програмної дисидентської статті «Стан і завдання Українського визвольного руху» (1964 р.), висловив побоювання, щоб його не звинуватили у підготовці «Програми укомуністів». Такі слова Є. Пронюка, на думку працівників КДБ, могли свідчити про його причетність до виготовлення чи поширення вказаного документа, тому прізвище науковця було додано до списку можливих його авторів¹⁵.

Тільки після залучення до слідства безпосередньо керівництва республіканського КДБ вдалося отримати перші вагомі результати. У липні 1972 р. під час розмови голови КДБ при РМ УРСР В. Федорчука з І. Світличним останній заявив, що йому відомий автор вилученої «Програми укомуністів». Проте прізвища ув'язнений дисидент не назвав, пославшись на те, що не хоче бути свідком у справах знайомих йому людей¹⁶. Згодом, у підслуханій кадебістами розмові із співкамерником, І. Світличний так описав своє знайомство із «Програмою укомуністів»: «Автор «Програми» прийшов із нею до мене і попросив, щоб я, як літературний критик, дав їй критичну оцінку. Прочитавши «Програму», я заявив, що вона написана дуже різко. Після цього автор з «Програмою» пішов до Дзюби. Дзюба її уважно прочитав і висловив свої міркування, і тільки після цього «Програма» потрапила до Сверстюка, де була під час обшуку виявлена і вилучена... З «Програмою» знайомилися тільки особи, яким ми довіряли»¹⁷. У такий спосіб слідчі остаточно переконалися, що автор документа є вихідцем саме із київського дисидентського середовища і є близьким знайомим І. Світличного, І. Дзюби та Є. Сверстюка.

Проте остаточно ідентифікувати особу автора «Програми укомуністів» слідчим КДБ допоміг випадок. На початку вересня 1972 р. житель Києва Я. Яворський передав у КДБ при РМ УРСР роман «Помирав уражений проліском сніг», автором якого був київський письменник і поет Василь Рубан¹⁸. Він у 1960-х рр. разом із М. Воробйовим, В. Кордуном, В. Голобородьком та ін. входив до групи поетів-символістів, від 1965 р. публікував свої поезії в періодичній пресі України. У 1967 р. був відрахований із Київського університету через участь у акціях протесту 22 травня біля пам'ятника Т. Шевченку у Києві. Наступного року був уперше заарештований за підозрою у виготовленні і розповсюдженні самвидавних листівок, проте через 3 дні звільнений за браком доказів. У 1969 р. самвидавним шляхом видав збірку своїх поезій. Був прихильником активізації протистояння із радянським режимом¹⁹.

У своєму творі «Помирав уражений проліском сніг», написаному під впливом першого арешту, В. Рубан акцентував увагу на національних утисках українського народу з боку радянської влади, наявності пригнічування української мови і традицій, проявах насильницької русифікації. Викладені у романі погляди і роздуми були співзвучними із основними ідеями «Програми укомуністів». Більше того, після відповідних досліджень та експертиз було встановлено, що роман та програма були надруковані на одній і тій самій друкарській машинці, в обидвох документах є текстові та лексико-стилістичні збіги²⁰. До того ж, В. Рубан був близьким знайомим київських дисидентів Є. Сверстюка, І. Світличного, В. Стуса та І. Дзюби.

На допиті 12 вересня 1972 р. І. Дзюба підтвердив авторство В. Рубана щодо роману «Помирав уражений проліском сніг» та під тиском кадебістів висловив припущення, що письменник є автором також і «Програми укомуністів»²¹. Зрештою, 2 жовтня 1972 р. В. Рубана було заарештовано за підозрою у «антирадянській агітації і пропаганді» (ст. 62, ч. 1 КК УРСР). Під час обшуку на його квартирі була вилучена друкарська машинка, за допомогою якої було виготовлено примірник «Програми укомуністів», вилучений раніше у Є. Сверстюка. Також кадебісти знайшли статті і виписки з книг М. Костомарова та М. Грушевського, які використовувалися під час написання згаданого документа²². Пізніше В. Рубан так пригадував момент свого затримання: «Арештували мене восени 1972-го, коли працював завклубом у Лісниках (нині село Києво-Святошинського р-ну Київської обл. – Прим. авт.). Ішов до автобуса. Дві «Волги», кадебіст вийшов і запитав: «Як доїхати до шляху?» – «Отак». Він раз – «Сідайте в машину!» Затисли на задньому сидінні... Усім – і Світличному, й Сверстюку, й Дзюбі, й мені шили ту «Програму». Мені перекаліфікували статтю з «антирадянської агітації і пропаганди» на «зраду Батьківщини». Це 56-та стаття: 15 років або розстріл»²³.

Подальша поведінка В. Рубана під час слідства була досить сміливою і безкомпромісною. Після арешту він категорично відмовився йти на співпрацю зі слідством, не давав відповідей на запитання кадебістів на допитах, не підписував жодних протоколів. Неодноразово заявляв, що «давно готовий понести покарання». Більше того, знаючи про підступність КДБ та наявність внутрішньокамерних агентів, В. Рубан проявляв обережність під час розмов з іншими в'язнями, не спілкувався з ними на тему причини свого арешту²⁴. Така поведінка ув'язненого унеможливила плани кадебістів щодо організації повноцінного судового процесу над ним. Тому, очевидно, було вирішено розправитися з автором «Програми укомуністів» шляхом використання психіатричних репресій. У 1973 р. постановою Київського обласного суду В. Рубана було запроторено на примусове лікування до Дніпропетровської спецпсихлікарні²⁵.

Отже, виявлення дисидентів, причетних до виготовлення та розповсюдження «Програми укомуністів» було одним із ключових завдань республіканського КДБ в ході реалізації справи «Блок» у 1972 р. Під час слідства кадебісти використовували різні методи для отримання інформації про авторство документа: обшуки на квартирах підозрюваних, тиск на заарештованих дисидентів під час допитів, текстологічні та лінгвістичні експертизи тексту «Програми укомуністів», підслуховування тюремних розмов фігурантів справи «Блок» із використанням внутрішньокамерних агентів. Через суперечливі покази ув'язнених дисидентів, їх відмову від дачі свідчень про ймовірного автора документа зусилля працівників КДБ протягом січня – серпня 1972 р. не увінчалися успіхом. Тільки через дев'ять місяців після першого виявлення примірника «Програми укомуністів» кадебісти змогли виявити та піддати репресіям її автора – письменника Василя Рубана.

¹ А. Русначенко, *Розумом і серцем. Українська суспільно-політична думка 1940–1980-х років* [By Mind and Heart. Ukrainian Socio-Political Thought of the 1940s-1980s], Київ, КМ Academia, 1999, 324 с.; Т. Лутчин, *Проблематика дослідження українського національно-визвольного руху другої половини ХХ століття* [The Issue of Research of Ukrainian National Liberation Movement in the second half of the XXth century] in «Studia Politologica Ucraino-Polona», Житомир; Київ; Краків, 2011, вип. 1, с. 224–236; Я. Секо, *Історичний дискурс українських шістдесятників* [Historical Discourse of Ukrainian Sixties], URL: http://shron1.chtyvo.org.ua/Seko_Yaroslav/Istorychnyi_dyskurs_ukrainskykh_shistdesiatnykiv.pdf.

² Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі –ГДА СБУ), ф. 16, *спр. 1032 Справа з оригіналами доповідних записок, повідомлень та інформації (повернені із ЦК КПУ)*, арк. 144–212.

³ ГДА СБУ, *спр. 1034 Справа з оригіналами доповідних записок, повідомлень та інформації (повернені із ЦК КПУ)*, арк. 151.

⁴ ГДА СБУ, ф. 16, *спр. 1034*, арк. 288.

⁵ ГДА СБУ, ф. 16, *спр. 1034*, арк. 216.

⁶ ГДА СБУ, ф. 16, *спр. 1034*, арк. 298.

⁷ ГДА СБУ, ф. 16, *спр. 1035 Справа з копіями доповідних записок, спецповідомлень та інформповідомлень в ЦК КПУ, РМ УРСР і КДБ СРСР*, арк. 232.

⁸ ГДА СБУ, ф. 16, *спр. 1038 Справа з оригіналами доповідних записок, повідомлень та інформації (повернені із ЦК КПУ)*, арк. 83, 105–106, 250–253.

⁹ ГДА СБУ, ф. 16, *спр. 1038*, арк. 105–106.

¹⁰ ГДА СБУ, ф. 16, *спр. 1041 Справа з копіями доповідних записок, спецповідомлень та інформповідомлень в ЦК КПУ, РМ УРСР і КДБ при РМ СРСР*, арк. 222.

¹¹ ГДА СБУ, ф. 16, *спр. 1041*, арк. 336.

¹² ГДА СБУ, ф. 16, *спр. 1042 Справа з оригіналами доповідних записок, спецповідомлень та інформації (повернені із ЦК КПУ)*, арк. 127–128.

¹³ ГДА СБУ, ф. 16, *спр. 1045 Справа з оригіналами доповідних записок, повідомлень та інформації (повернені із ЦК КПУ)*, арк. 150.

¹⁴ ГДА СБУ, ф. 16, *спр. 1045*, арк. 151–152.

¹⁵ ГДА СБУ, ф. 16, *спр. 1049 Справа з доповідними записками, спецповідомленнями та інформповідомленнями в ЦК КПУ, РМ УРСР і КДБ СРСР*, арк. 280.

¹⁶ ГДА СБУ, ф. 16, *спр. 1049*, арк. 240–241.

¹⁷ ГДА СБУ, ф. 16, *спр. 1052 Справа з копіями доповідних записок, спецповідомлень та інформповідомлень в ЦК КПУ, РМ УРСР і КДБ СРСР*, арк. 275–276.

¹⁸ ГДА СБУ, ф. 16, *спр. 1053 Справа з доповідними записками, спецповідомленнями та інформповідомленнями (повернені із ЦК КПУ)*, арк. 180–181.

¹⁹ Рубан Василь [Ruban Vasy] in «Рух опору в Україні: 1960–1990. Енциклопедичний довідник», Київ, Смолоскип, 2010, с. 541–542.

²⁰ ГДА СБУ, ф. 16, *спр. 1053*, арк. 181.

²¹ ГДА СБУ, ф. 16, *спр. 1053*, арк. 181.

²² ГДА СБУ, ф. 16, *спр. 1054* *Справа з копіями доповідних записок, спецповідомлень та інформповідомлень в ЦК КПУ, РМ УРСР і КДБ СРСР*, арк. 244–247.

²³ В. Рубан, *У дурці страшніше, ніж у тюрмі. Бо з тобою роблять що завгодно* [It's more scary in mental hospital, than in prison. Because they can do anything with you], 2013, 22 листопада, URL: <https://www.1.zt.ua/themes/podorozhi/u-durtsi-strashnishe-nizh-u-tyurmi-bo-z-toboyu-roblyat-shcho-zavgodno.html>.

²⁴ ГДА СБУ, ф. 16, *спр. 1060* *Справа з копіями доповідних записок, спецповідомлень, інформацій в ЦК КПУ, РМ УРСР і КДБ СРСР*, арк. 301–302.

²⁵ Рубан Василь [Ruban Vasy] in «Рух опору в Україні: 1960–1990. Енциклопедичний довідник», с. 541.

Reference

1. A. Rusnachenko, *Rozumom i sertsem. Ukrainka suspilno-politychna dumka 1940–1980-kh rokiv* [By Mind and Heart. Ukrainian Socio-Political Thought of the 1940s-1980s], Kyiv, KM Academia, 1999, 324 s.; T. Lutchyn, *Problematyka doslidzhennia ukrainskoho natsionalno-vyzvolnoho rukhu druhoi polovyny KhKh stolittia* [The Issue of Research of Ukrainian National Liberation Movement in the second half of the XXth century] in «*Studia Politologica Ucraino-Polona*», Zhytomyr; Kyiv; Krakiv, 2011, vyp. 1, s. 224–236; Ya. Seko, *Istorychnyi dyskurs ukrainskykh shistdesiatnykiv* [Historical Discourse of Ukrainian Sixties], URL: http://shron1.chtyvo.org.ua/Seko_Yaroslav/Istorychnyi_dyskurs_ukrainskykh_shistdesiatnykiv.pdf.
2. Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy (dali –HDA SBU), f. 16, spr. 1032 *Sprava z oryhinalamy dopovidnykh zapysok, povidomlen ta informatsii (poverneni iz TsK KPU)*, арк. 144–212.
3. HDA SBU, spr. 1034 *Sprava z oryhinalamy dopovidnykh zapysok, povidomlen ta informatsii (poverneni iz TsK KPU)*, арк. 151.
4. HDA SBU, f. 16, spr. 1034, арк. 288.
5. HDA SBU, f. 16, spr. 1034, арк. 216.
6. HDA SBU, f. 16, spr. 1034, арк. 298.
7. HDA SBU, f. 16, spr. 1035 *Sprava z kopiiamy dopovidnykh zapysok, spetspovidomlen ta informpovidomlen v TsK KPU, RM URSR i KDB SRSR*, арк. 232.
8. HDA SBU, f. 16, spr. 1038 *Sprava z oryhinalamy dopovidnykh zapysok, povidomlen ta informatsii (poverneni iz TsK KPU)*, арк. 83, 105–106, 250–253.
9. HDA SBU, f. 16, spr. 1038, арк. 105–106.
10. HDA SBU, f. 16, spr. 1041 *Sprava z kopiiamy dopovidnykh zapysok, spetspovidomlen ta informpovidomlen v TsK KPU, RM URSR i KDB pry RM SRSR*, арк. 222.
11. HDA SBU, f. 16, spr. 1041, арк. 336.
12. HDA SBU, f. 16, spr. 1042 *Sprava z oryhinalamy dopovidnykh zapysok, spetspovidomlen ta informatsii (poverneni iz TsK KPU)*, арк. 127–128.
13. HDA SBU, f. 16, spr. 1045 *Sprava z oryhinalamy dopovidnykh zapysok, povidomlen ta informatsii (poverenei iz TsK KPU)*, арк. 150.
14. HDA SBU, f. 16, spr. 1045, арк. 151–152.
15. HDASBU, f. 16, spr. 1049 *Sprava z dopovidnymy zapyskamy, spetspovidomlenniamy ta informpovidomlenniamy v TsK KPU, RM URSR i KDB SRSR*, арк. 280.
16. HDA SBU, f. 16, spr. 1049, арк. 240–241.
17. HDA SBU, f. 16, spr. 1052 *Sprava z kopiiamy dopovidnykh zapysok, spetspovidomlen ta informpovidomlen v TsK KPU, RM URSR i KDB SRSR*, арк. 275–276.
18. HDASBU, f. 16, spr. 1053 *Sprava z dopovidnymy zapyskamy, spetspovidomlenniamy ta informpovidomlenniamy (poverneni iz TsK KPU)*, арк. 180–181.
19. Ruban Vasyly [Ruban Vasyly] in «*Rukh oporu v Ukraini: 1960–1990. Entsiklopedychnyi dovidnyk*», Kyiv, Smoloskyp, 2010, s. 541–542.
20. HDA SBU, f. 16, spr. 1053, арк. 181.
21. HDA SBU, f. 16, spr. 1053, арк. 181.
22. HDA SBU, f. 16, spr. 1054 *Sprava z kopiiamy dopovidnykh zapysok, spetspovidomlen ta informpovidomlen v TsK KPU, RM URSR i KDB SRSR*, арк. 244–247.
23. V. Ruban, *U durtsi strashnishe, nizh u tiurmi. Bo z toboiu robliat shcho zavhodno* [Its more scary in mental hospital, than in prison. Because they can do anything with you], 2013, 22 lystopada, URL: <https://www.1.zt.ua/themes/podorozhi/u-durtsi-strashnishe-nizh-u-tyurmi-bo-z-toboyu-roblyat-shcho-zavgodno.html>.
24. HDA SBU, f. 16, spr. 1060 *Sprava z kopiiamy dopovidnykh zapysok, spetspovidomlen, informatsii v TsK KPU, RM URSR i KDB SRSR*, арк. 301–302.
25. Ruban Vasyly [Ruban Vasyly] in «*Rukh oporu v Ukraini: 1960–1990. Entsiklopedychnyi dovidnyk*», s. 541.

ІСТОРІОГРАФІЯ

Науковий вісник Чернівецького університету імені
Юрія Федьковича: Історія. – № 2. – 2019. – С. 48–54.
History Journal of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National
University. – № 2. – 2019. – pp. 48–54.
DOI <https://doi.org/10.31861/hj2019.50.48-54>
hj.chnu.edu.ua

УДК 94(477.85):316.728|«18»

© Катерина Валявська* (Чернівці)

СОЦІАЛЬНІ ПРАКТИКИ СВІТСЬКОГО СТИЛЮ ЖИТТЯ У ПРАЦІ О.МАКОВЕЯ «ЖИТТЄПИС ОСИПА ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА-ГОРДИНСЬКОГО»

У статті аналізується праця О.Маковея «Життєпис Осипа Юрія Федьковича-Гординського» з метою «віднайдення» у тексті репрезентацій соціальних практик умовного «світського» стилю життя, притаманних у середовищі середнього освіченого класу – інтелігенції – Герцогства Буковина протягом XIX ст. О.Маковей вдається до опису соціального оточення поета та їх соціальних практик: дотримання правил «хорошого тону» в самопрезентації (манери, одяг, ведення бесіди), різні види «світського» дозвілля та взаємодії (клуби, салон, вечірки, театр).

Ключові слова: соціальні практики, світське життя, Ю.Федькович, О.Маковей, інтелігенція, середній клас, Буковина, Чернівці.

Kateryna Valiavska (Chernivtsi)

SOCIAL PRACTICES OF THE «HIGH SOCIETY» LIFESTYLE IN THE WORK OF O.MAKOVEI «BIOGRAPHY OF OSYP YURII FEDKOVYCH-HORDYNSKYI»

Abstract. The work of O.Makovei «Biography of Osyp Yurii Fedkovych-Hordynskyi» is analyzed in the article. The goal of the article is to find in the text representations of social practices, which were peculiar for the high society lifestyle in the medium of the educated middle class – intelligentsia – in the Duchy of Bukovyna throughout the 19th century. In the discourse of the author's biographical work and in used memories of Fedkovych' contemporaries it is stressed that noble standards of living were the ideal of the social life in Bukovyna and Chernivtsi, herewith negative connotations were present in such statements.

The lifestyle of Y.Fedkovych's parents suited this definition, while the poet in his conscious age tried to oppose to such a lifestyle. That is why his behavior in front of the audience was characterized by displays of protest against following elite standards of living in the society. Probably, his demonstrational wearing of rustic (Hutsul) clothing was also connected with his goal.

Despite the fact that his participation in social practices of the high society lifestyle allowed Fedkovych to gain support of his writing talent in the 1860s, in the 1870-1880s he was demonstratively violating accepted behavioral norms, which were generalized as the rules of common courtesy. Furthermore, he tried to stress that he is equal with villagers, he called himself Hutsul. But O.Makovei found out that Hutsuls still considered Fedkovych to be a stranger – «lord in disguise», «German».

While analyzing life and works of Y. Fedkovych, O.Makovei described poet's social surrounding – intelligentsia- and its peculiar social practices such as following the common courtesy rules in self-representation (manners, clothes, communication), different types of intelligentsia leisure (clubs, salons parties, theatre) and cooperation.

---

* к.і.н., науковий співробітник, Науково-дослідний Центр буковинознавства при Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича.

Keywords: *social practices, life style of the high society, Y.Fedkovych, O. Makovei, intelligentsia, middle class, Bukovyna, Chernivtsi.*

У праці *«Життєпис Осипа Юрія Гординського-Федьковича»* Осип Маковей прагнув проаналізувати Ю. Федьковича як творчу особистість, беручи до уваги особливості характерів батьків письменника в контексті епохи та його з ними стосунки. Має місце й опис взаємодії письменника із різними соціальними групами. Крім того, у праці є окремий розділ «Суспільне життя на Буковині в роках 1848 – 1884», який проте, як зауважує дослідниця Лідія Ковалець, написаний за С. Смаль-Стоцьким («Буковинська Русь»)¹.

О.Маковей опрацював вагому джерельну базу, в тексті наведені цитати із спогадів, які аналізуються та порівнюються. Тому *«Життєпис Осипа Юрія Гординського-Федьковича»* (далі *«Життєпис...»* – К.В.) може слугувати для вивчення суспільних відносин у Герцогстві Буковина протягом ХІХ ст.

При дослідженні потрібно врахувати, що О.Маковей описував суспільні умови другої половини ХІХ ст., базуючись і на власному досвіді. Тому в праці присутні притаманні для того часу україномовні висловлювання щодо соціальної структури суспільства. Слід зважати й те, що праця написана з позицій українського національного відродження, тому розвиток українського національного руху подається як важлива складова суспільних відносин на Буковині.

Цікавим видається аналіз праці О.Маковей на основі підходів соціальної історії. Спробуємо «реконструювати» у досліджуваному тексті репрезентації соціальних практик в соціальному середовищі з умовним «світським» стилем життя. Під визначенням соціальні практики ми розуміємо умови та поведінкові акти, які є прийнятними, самоочевидними в певній соціальній групі.

Помітно, як небезпідставно, О.Маковей у *«Життєписі...»* часто підкреслює вплив німецької культури та *«панських звичаїв»* у соціальному просторі австрійського Герцогства Буковина у ХІХ ст., що можна розглядати як соціальні практики визначені культурою середнього класу. На думку культуролога Ю.Лотмана, побут завжди знаходиться в сфері практики, речі є маркерами відносин між людьми і носять символічний характер². Тому звертає на себе увагу той факт, що мати Ю.Федьковича Анна одягалася в Сторонці-Путилові *«по-панськи чи по-міщанськи»*, з погляду вбрання була *«під шляхетську міру»*³. Тобто мати Ю.Федьковича намагалася через одяг наблизитись до шляхетних репрезентацій, притаманних у т.зв. «хорошому/світському товаристві»⁴.

Не зважаючи на те, що Анна зростала у домі священника, була неписьменною, розмовляла лише «руською» мовою, а польською чи німецькою не володіла, опанування якими *«належало тоді на Буковині до доброго тону»*⁴, як підкреслює О.Маковей. У другій половині ХІХ ст. німецька мова слугувала культурним капіталом на Буковині як доступ до «світського товариства» для представників середнього класу. Анна відрізнялася від селянок *«деякими звичаями та ношею»*⁵. Усвідомлювала важливість освіти, вона дбала, щоб діти вчилися, останнє, все ж, свідчить на користь її соціальної приналежності до «сільської» інтелігенції.

Батько Ю.Федьковича Адальберт Гординський усвідомлював себе вихідцем шляхетного польського роду Федьковичів (з родовим гербом Сас), тому подбав, щоб сина Юрія охрестили за латинським звичаєм і назвали його подвійним ім'ям Осип Домінік, як припускає О.Маковей – *«се вже, мабуть, було по-шляхетськи»*⁶.

Таким чином, аналізуючи особистості батьків Ю.Федьковича, О.Маковей намагався підкреслити, що для буковинської інтелігенції – освічених середніх класів – ідеалом суспільного життя були «аристократичні», «світські» норми життя, при цьому в таких твердженнях автора присутні негативні конотації. Крім того, у своїх студіях О.Маковей припустив, що й буковинські священники прагнули стати подібними на буковинську шляхту – бояр, тому вважали за потрібне вивчати румунську мову.

Батько Федьковича Адальберт мав амбіції здобути вищий соціальний статус – *«стати паном»*. Склавши іспити, які передбачала робота службовцем, він став мандатором у 1833 р. та суддею у поліції в 1835 р.⁷, таким, чином, його матеріальне становище покращилось. А дружина, відповідно, чия соціальна приналежність визначалась в той час становищем чоловіка, отримала право називатись «пані мандаторкою».

Після скасування панщини у 1848 р., Адальберт перебрався до Чернівців, де влаштувався дрібним чиновником, з 1855 р. працював офіціалом у Крайовій табулі Буковини. В цей час в місті

формувався модерний публічний простір – функціонувало стрілецьке товариство (з 1825), створено міський парк – Народний сад (Фольксгартен), що став місцем прогулянок «чернівецького вищого світу», проводились публічні декламації та театральні вистави, у 1843 р. у Чернівцях була відкрита танцювальна школа Філеса, ще давнішою була традиція проводити міські бали, зокрема в залі готелю «Молдавія», власника Мікулі, діяла крайова бібліотека (з 1852). Примітно, що про ці інституції О.Маковей не згадував у своїй праці, натомість намагався змалювати характер міста як досить архаїчний, «старосвітський»⁸.

Потрапивши у міське середовище Адальберт почав освоювати нові для себе соціальні практики – відомо, що він часто відвідував казино у Чернівцях, що слугувало майданчиком для соціальної інтеграції, було чи не єдиним місцем, де можна було читати газети. «Казино-товариства» (der Casino-Verein) для того часу слід розуміти як клуб або громадську інституцію, де збиралися для проведення спільного дозвілля – гри на музичних інструментах, читання газет, азартних ігор.

О.Маковей в характеристиці Адальберта Гординського звертає увагу читача, що у Чернівцях він почав одягатися в «польську ношу» (ймовірно, за прикладом польських міщан), «виступав він явно поляком»⁹. Очевидно це відбулося під впливом спілкування у колі міських службовців, значну частину яких в той час становили поляки. В такий спосіб, через зовнішні маркери як одяг та світські манери, можна було відстоювати свої соціальні позиції у соціально-конкурентному середовищі. А з іншого боку, чиновники як професійна група, мали б здійснювати соціальний контроль над новою людиною в їх середовищі, нав'язуючи свої соціальні правила гри.

Коли дружина Анна навідувала Адальберта у Чернівцях, очевидно, це викликало сором у нього, як і те, що вона спілкувалася з ним на публіці не престижною в місті «руською» мовою, адже це не відповідало стандартам, що панували у середовищі чернівецьких чиновників.

Анна, попри спробу винаймати спільно з чоловіком більше помешкання у Чернівцях, не змогла адаптуватися у міському середовищі: «[...] їй було тут скучно, вона не мала що робити і дуже дивувалася, що чоловік цілими вечорами у касині. Раз убралася в білий капелюх та й пішла за ним до касина, бо гадала, що там бувають жінки, але переконалася, що не було. Побула трохи та й пішла додому»¹⁰. Таким чином, вона не пройшла культурну адаптацію в місті, тому її думки часто були спрямовані до звичних для неї справ – господарство в маєтку в Сторонці-Путилові, вона відчувала себе чужою в крайовій столиці.

На відміну від батька, Ю.Федькович, як зауважував О.Маковей, ще з часу військової служби був індиферентним до товариського життя (в нім. мові – das gesellschaftliche Leben, що близьке до поняття «світське життя». – К.В.) та «недовір'я до всяких «панів»», що було початком його «музицького світогляду»¹¹ – народництва. Припускаємо, що несприйняття Ю.Федьковичем панських звичок могло бути спровоковано конфліктом між сином і батьком, що навіть могло носити характер психологічної травми. Крім того, О.Маковей вдаючись до характеристики взаємодії Ю.Федьковича у соціальному середовищі використовував такі характеристики як «відлюдок», «дивак», що може свідчити про наявну стигматизацію його персони в суспільстві.

О.Маковей, аналізуючи спогади сучасників Ю. Федьковича, стверджував що товариське, культурне життя у Чернівцях в 1850-60-х рр. концентрувалося навколо домашніх забав та салонів. Так, Ю.Федькович мав товариські відносини із професором Чернівецької гімназії Ернстом Рудольфом Нойбауером, який вів у Чернівцях т.зв. «відкритий дім», тобто свого роду салон. Як згадував сам Ю.Федькович, він бував з візитами в домі Е.Р.Нойбауера, а також вірогідно він був на приватному святкуванні 100-річчя з дня народження німецького поета Фрідріха Шіллера, про що свідчить текст запрошення, адресованого Ю.Федьковичу в листопаді 1859 р.¹²

Е.Р.Нойбауер походив із середнього стану, його батько працював касовим контролером текстильного кооперативу в місті Іглау (Моравія)¹³. Під час навчання у Відні він працював вихователем у домі старовинної дворянської сім'ї Маннер (1844 – 1846). Згодом йому вдалося влаштуватися на посаду секретаря при редакції «Wiener Zeitung». Завдяки цьому він увійшов у деяке «високо-світське коло». Так, він часто відвідував світський салон власниці газети пані фон Сальм. Її салон був відомим місцем зустрічі митців Відня. Зокрема, Е.Р.Нойбауер тут особисто познайомився із популярним сатириком та редактором віденської газети «Humorist» Морісом Готлібом Сафіром¹⁴. Як учасник революційних подій під час весни народів 1849-1849 рр. у Відні Е.Р.Нойбауер отримав покарання у вигляді відправлення до віддаленої провінції – Буковини. Проте, тут, отримавши посаду вчителя в Чернівецькій гімназії, дуже швидко став відомим та вхожим у різні «світські» кола

(дворянські та середнього класу), як поет-імпровізатор виступав із власною концертною програмою в буковинських містах.

Е.Р.Нойбауер був наставником для молодих буковинських поетів, серед яких і Ю.Федькович. Саме Е.Р.Нойбауер ввів молодого офіцера Ю.Федьковича «не в один чесний дім в Чернівцях»¹⁵, як ділився у своїх спогадах сам поет. На жаль, залишилися спогади лише про дім пані Марошані, вдови повітового секретаря зі Львова Осипа Марошані, як з'ясував О.Маковей¹⁶.

У домі пані Марошані із своїми з імпровізаціями виступав для гостей Е.Р.Нойбауер та декламував німецькомовні поезії Ю.Федькович, Антін Кобилянський розважав гостей «пропагандою вегетаріанізму», та неординарними поглядами на життя, дочка пані Марошані Емілія розважала гостей грою на фортепіано та співами. Отож, бачимо, що відмінне знання німецької, освіченість та поетичний талант стали для Ю.Федьковича перепусткою в «світське» інтелігентне коло в Чернівцях.

Знайомий Ю.Федьковича композитор Омелян Фоляковський розповідав, що «дім Марошанки був німецько-польський, не дуже заможний, але гостинний, «у неї сходилися від часу до часу гості на чай: військові і цивільні»¹⁷. Опис дозвілля у домі Марошані О.Маковей подає з метою демонстрації впливу на творчість поета Е.Р.Нойбауера та двох українців з Галичини, що теж були тут гостями. Найбільше в цьому сюжеті присвячено опису як Ю.Федькович під впливом українофільських друзів почав писати поезії «руською» мовою.

Та звертають на себе й інші факти, які є другорядними для автора «Життєпису...», але цікавими для дослідження соціальної історії. Дім Марошані можна розглядати як свого роду салон, сучасники у своїх спогадах вказують, що тут проходили «сходини», «чайні вечори». Салон як соціокультурна інституція являв собою компанійське коло спілкування, основи якого закладались розмовами на літературні, мистецькі чи політичні теми. Салон Марошані, хоча й не відзначався розкішшю, але цілком відповідав загальним критеріям салонної культури, паралель від якого можна провести із тогочасними салонами, притаманними для середніх верств населення європейських провінційних міст.

Важливою функцією салону був пошук «партії» для шлюбу. Вдова Марошані намагалася знайти «кращу партію» для своєї дочки Емілії, тобто чоловіка із відповідними соціальним та матеріальним становищем у суспільстві. Ю.Федькович мав намір одружитися з Емілією, але розірвав з нею стосунки, коли довідався, що вона приятелює з одним багатим лікарем. Крім того, він дізнався, що позаочі Емілія Марошані говорила про нього, що він «простий собі Федько»¹⁸. Згодом Емілія одружилася із румунським дідичем Гергелем і виїхала в Ясси, де мала успіх в румунському «хорошому товаристві» – «грала першу роль»¹⁹.

Також відомо, що Ю.Федькович, проживаючи у Чернівцях з 1859 р. по 1861 р. відвідував театр, про що йдеться у спогадах Івана Повшека, про дружні відносини Ю.Федьковича та Семена Нарівняка: «як йшли до трактиєрні або до театру на забаву, то Федькович без Семена не пішов»²⁰.

Участь у соціальних практиках «світського» життя дозволило Ю.Федьковичу здобути підтримку свого літературного таланту. Проте в подальшому на його стилі життя позначився особистий протест проти усталених норм «панського життя». Так, у одному із листів до свого приятеля зі Львова Данила Тянякевича він із осудом писав, що його мати хоч з «простого стану, але встидається, гордує ним і лиш на висоту бгає». Бажання Ю.Федьковича звільнитися із військової служби стало для матері розчаруванням, адже військова служба в той час була одним із каналів вертикальної мобільності в суспільстві. Усвідомлюючи неприйняття такого рішення матер'ю, Ю.Федькович писав у листі до Данила Тянякевича (12 червня 1863) – «мати мня зневажає. Мати тому собі мене желала, бо гадала, що стане з-за мене панею, аж то не туда ся моє серце горне»²¹.

Можна припустити, що через конфлікт з поглядами батьків та як заперечення існуючих суспільних норм серед еліти Буковини, де помітним було дистанціювання до селян чи людей нижчого соціального статусу, він почав носити замість «світського», європейського одягу гуцульський сардак, намагався підкреслити, що є своєю людиною у товаристві сільських людей. Проте, як з'ясував у своєму дослідженні О.Маковей гуцули все одно сприймали Федьковича як «перебраного пана», «німчика»²².

Припускаємо, що виховання в домі, в нижчій реальній школі у Чернівцях, проходження військової служби та спілкування у «світських» товариських колах наклало свій відбиток у самопрезентації Ю.Федьковича та оволодінні «світського» етикету. Крім того, якщо б він не володів «світськими» манерами та навичками спілкування в «світському товаристві», то, малоімовірно, що став

вчителем для дітей вищих чиновників в Сторонці-Путилові чи бував гостем на домашніх вечорах у старости Вижницького повіту Губріха та старости суду Августика, де навіть аранжував танці²³. За свідченнями сучасників серед чиновників в його особі несприйняття викликала його «гуцульська ноша», такий акт поведінки вважався недопустимим для цього середовища.

Загалом у «світських товариствах» Буковини домінуючі позиції займала знать та чиновники. Щодо українців, то вони перебували на маргінесі таких соціальних відносин. Таке становище українців у «світському» житті Буковини було пов'язане, з одного боку, із тим, що більшість українських дворян прийняли пануючу румунську ідентифікацію ще під час перебування краю в Молдавському князівстві, а з іншого – з тим, що українці досить неохоче мігрували в міста, де були якнайкращі умови для формування модерного освіченого суспільства. І.Монолатій причину цього вбачає в тому, що земля для українців залишалася однією із головних цінностей їх традиціоналістського мислення²⁴. Але, навіть потрапляючи в місто, українці все одно, на відміну від інших національностей, були пасивними в суспільному житті, що неодноразово відзначали сучасники. Так, під час перебудови будівлі для Українського дому в Чернівцях, сучасник відзначив, що українки менш активні в товариському, публічному житті, а саме в благодійній діяльності, яка в суспільстві вважалася прийнятною для жінки діяльності в публічному просторі:

«Годі, паньство, бавитись все лиш коштом чужим, треба й самим причинитись до оживлення товариського життя, а тим і до піднесення національного руху й материяльного стану наших товариств, головно-ж «Народного Дому», що надармо жде особливо на якусь акцію нашого жіноцтва в користь сеї найважнійшої нашої інституції. Крайна пора взяти собі приклад із Волошок, Польок, Німок і Жидівок. Все живе рухаєсь, тільки Русинки сплять. Годі!»²⁵.

Отже, враховуючи навіть той факт, що етнічні товариства мали важливу інтегруючу суспільну здатність, українські освічені верстви, в т.ч. українки, як йдеться в наведеній цитаті, програвали у своїй суспільній активності представникам інших національностей.

Професор дівочої семінарії в Чернівцях Микола Гарас писав про українську інтелігенцію Буковини другої половини ХІХ ст.:

«доля свого власного народу, доброго загалу, мало що їх обходило. В першій мірі дбав кожний для себе, вчився «по-панськи» жити й забував помалу нарід, з якого вийшов»²⁶.

Останнє свідчить про вплив соціальних практик «світського життя» на освічену верству українців Буковини, що зумовлювало соціальну диференціацію всередині етносу.

У 1880-х рр. в Чернівцях активізувалось культурне життя української інтелігенції, було організовано товариство «Український народний дім», у 1885 р. було засновано україномовну газету «Буковина». О.Маковей так охарактеризував цей період *«Позбувшись мертвеччини, громада оживала»²⁷*. Один із активних членів товариства був радник фінансової дирекції Іван Тимінський (1852 – 1902)²⁸, який заприятелювавши із Ю.Федьковичем, допомагав йому вирішити деякі фінансові проблеми та спонукав поета до участі в громадському житті.

З серпня 1876 р. Ю.Федькович проживав у Чернівцях в будинку біля Буковинської крайової лікарні на вулиці Стрілецькій. Як зауважував О.Маковей, проживання Ю.Федьковича на периферії міста серед міщан, *«чернівецьких мулярів, «поліціантів і тому подібне, що були в нього частішими і милішими гістьми, ніж «пани»»²⁹* вплинуло на те, що *«по своїй волі чи неволі знизився до способу життя своїх темних сусідів, ласих на горілку»³⁰*. Таким чином, О.Маковей робить рецепцію спогадів представників української інтелігенції про Ю.Федьковича, які вбачали в такому способі життя соціальну деградацію. Активні члени українського товариського життя вважали за потрібне витягти Ю.Федьковича із такого середовища, знайшовши йому помешкання в центрі міста, про що писав І.Тимінський в листі до О.Кониського (від 20 лютого 1885)³¹.

Наприкінці 1885 р. Ю.Федькович почав мешкати в будинку, де розташовувалось товариство «Руська бесіда» (на розі вул. Лілійної та площі Австрія). З цього приводу О.Маковей зазначив *«Тимінському повелося вирвати його з-поміж простих сусідів і завести у більш інтелігентне товариство»³²*. Вірогідно, що й сам Ю.Федькович потребував інтелектуального середовища, яке він отримав спілкуючись із І.Тимінським. Проте, за спогадами Тита Раткевича, перебуваючи в «інтелігентному товаристві», в колі т.зв. «сурдутовців» (від слова сурдут або сюртук) Ю.Федькович «усувався в куток»³³.

У 1880-х рр. українське компанійське життя продовжувало обертатися навколо товариства «Руська бесіда» та «Руського драматичного товариства» (голова Сидір Воробкевич). Ю.Федькович

підтримував деякі контакти із цими товариствами, так у 1884 р. він подарував останньому мелодраму «Керманич» і комедію «Сватання на гостинці»³⁴.

Попри показову демонстрацію Ю.Федьковичем свого небажання брати участь у публічному житті, все ж він погодився відвідати святкування українцями в Чернівцях ювілею його 25-літньої діяльності, що відбулося 6 липня 1886 р. Мабуть, непростою справою було переконати Ю.Федьковича взяти участь в цьому святкуванні. На зборах «Руської бесіди» Ю.Федьковича було проголошено почесним членом. Увечері товариство організувало літературно-вокальну вечірку. Головний зал прикрасили квітами, тут розмістили під тканиною портрет письменника, для якого він раніше позував художнику Юстину Пігулякові.

Серед гостей з Чернівців та краю були «пані в національних строях», представники читальень, молодь, «кілька німців та поляків»³⁵ та ін. Такий опис характеризує українське товариське життя кінця XIX ст. в поліетнічному краї, а саме, властиве йому домінування етнографічної ідентичності та його центричність. Автор повідомлення вказує, що серед інших національностей було кілька представників німців та поляків, при цьому не відомо чи були серед гостей румуни та євреї.

Вечір продовжився декламування творів Ю.Федьковича та святковою вечерею у залі одного із чернівецьких готелів із виголошенням промов³⁶. Цей публічний захід передбачав ряд «церемоніальних ритуалів», кожен з учасників мав поводитись відповідно до своєї соціальної ролі та статусу, вести світську бесіду, дотримуватись правил «хорошого тону», що для Ю.Федьковича було випробуванням.

Отож, О.Маковей попри деяку заангажованість у праці «*Життєпис Осипа Юрія Федьковича-Гординського*», що викриває його власні погляди як прихильника українського національного руху, вдається до опису соціального оточення поета та їх соціальних практик в межах, які, на його думку, співвідносні до особистості Ю.Федьковича.

¹ Л. Ковалець, Юрій Федькович: Історія розвитку індивідуальності письменника [Yuriy Fedkovych: The History of the Writer's Individual Development], Київ, 2011, с. 65 – 66.

² Ю. Лотман, Беседы о русской культуре. Быт и традиции дворянства (XVIII – начало XIX века) [Conversations about Russian culture. Mode of life and traditions of the Russian nobility. (XVIII-beginning of XIX century).], Санкт-Петербург, 1994, с. 12 – 13.

³ О. Маковей О, *Життєпис Юрія Гординського-Федьковича* [Biography of Osyр Yuriy Fedkovych-Nordynskiy], Чернівці, 2005, с. 48.

⁴ О. Маковей О, *Життєпис Юрія Гординського-Федьковича*, с. 48.

⁵ О. Маковей О, *Життєпис Юрія Гординського-Федьковича*, с. 49.

⁶ О. Маковей О, *Життєпис Юрія Гординського-Федьковича*, с. 50.

⁷ О. Маковей О, *Життєпис Юрія Гординського-Федьковича*, с. 49.

⁸ О. Маковей О, *Життєпис Юрія Гординського-Федьковича*, с. 87.

⁹ О. Маковей О, *Життєпис Юрія Гординського-Федьковича*, с. 77 – 78.

¹⁰ О. Маковей О, *Життєпис Юрія Гординського-Федьковича*, с. 78.

¹¹ О. Маковей О, *Життєпис Юрія Гординського-Федьковича*, с. 89

¹² О. Маковей О, *Життєпис Юрія Гординського-Федьковича*, с. 96 – 97.

¹³ A. Klug, *Ernst Rudolf Neubauer. Der Mann und sein Werk* [Ernst Rudolf Neubauer. The man and his work], I. Teil, Czernowitz, 1931, S. 14.

¹⁴ A. Klug, *Ernst Rudolf Neubauer. Der Mann und sein Werk*, S. 26.

¹⁵ О. Маковей О, *Життєпис Юрія Гординського-Федьковича*, с. 105.

¹⁶ О. Маковей О, *Життєпис Юрія Гординського-Федьковича*, с. 104.

¹⁷ О. Маковей О, *Життєпис Юрія Гординського-Федьковича*, с. 107.

¹⁸ О. Маковей О, *Життєпис Юрія Гординського-Федьковича*, с. 113.

¹⁹ О. Маковей О, *Життєпис Юрія Гординського-Федьковича*, с. 108.

²⁰ О. Маковей О, *Життєпис Юрія Гординського-Федьковича*, с. 116.

²¹ О. Маковей О, *Життєпис Юрія Гординського-Федьковича*, с. 228.

²² О. Маковей О, *Життєпис Юрія Гординського-Федьковича*, с. 249.

²³ О. Маковей О, *Життєпис Юрія Гординського-Федьковича*, с. 230 – 231.

²⁴ І. Монолатій, Разом, але майже окремо: взаємодія етнополітичних акторів на західноукраїнських землях у 1867–1914 рр. [Together, But Almost Alone: The Interactions of ethno-political actors in West-Ukrainian Lands in 1867–1914], Івано-Франківськ, 2010, с.132.

²⁵ Буковина (Чернівці), 1899, ч. 141, 26 листопада (8 грудня), 2.

²⁶ М. Гарас, Ілюстрована історія товариства «Українська школа» в Чернівцях з часу існування цього товариства [Illustrated History Society «Ukrainian school» in Chernivtsi since the existence of the Society], Чернівці, 1937, с. 9.

²⁷ О. Маковей О, Життєпис Юрія Гординського-Федьковича, с. 368.

²⁸ Буковина (Чернівці), ч.141, 1902, с. 3.

²⁹ О. Маковей О, Життєпис Юрія Гординського-Федьковича, с. 370.

³⁰ О. Маковей О, Життєпис Юрія Гординського-Федьковича, с. 370-371.

³¹ О. Маковей О, Життєпис Юрія Гординського-Федьковича, с. 370.

³² О. Маковей О, Життєпис Юрія Гординського-Федьковича, с. 372.

³³ Зоря (Львів), 1888, ч. 2, с. 35

³⁴ О. Маковей О, Життєпис Юрія Гординського-Федьковича, с. 369.

³⁵ О. Маковей О, Життєпис Юрія Гординського-Федьковича, с. 373.

³⁶ О. Маковей О, Життєпис Юрія Гординського-Федьковича, с. 373 – 375.

Reference

1. L. Kovalets, *Yurii Fedkovych. Istoriia Rozvytku tvorchoi indyvidualnosti pysmennyka* [Yuriy Fedkovych: The History of the Writer's Individual Development], Kyiv, 2001, s. c. 65 – 66.
2. Yu. Lotman. *Besedy o russkoy kulture. Byt i traditsii dvoryanstva (XVIII – nachalo XIX veka)* [Conversations about Russian culture. Mode of life and traditions of the Russian nobility. (XVIII-beginning of XIX century).], Sankt-Peterburg, 1994, s. 12 – 13.
3. O. Makovei, *Zhyttiypys Yurii Hordynskoho-Fedkovycha* [Biography of Osyp Yuriy Fedkovych-Hordynskiy], Chernivtsi, 2005, s. 48.
4. O. Makovei, *Zhyttiypys Yurii Hordynskoho-Fedkovycha*, s. 48.
5. O. Makovei, *Zhyttiypys Yurii Hordynskoho-Fedkovycha*, s. 49.
6. O. Makovei, *Zhyttiypys Yurii Hordynskoho-Fedkovycha*, s. 50.
7. O. Makovei, *Zhyttiypys Yurii Hordynskoho-Fedkovycha*, s. 49.
8. O. Makovei, *Zhyttiypys Yurii Hordynskoho-Fedkovycha*, s. 87.
9. O. Makovei, *Zhyttiypys Yurii Hordynskoho-Fedkovycha*, s. 77 – 78.
10. O. Makovei, *Zhyttiypys Yurii Hordynskoho-Fedkovycha*, s. 78.
11. O. Makovei, *Zhyttiypys Yurii Hordynskoho-Fedkovycha*, s. 89.
12. O. Makovei, *Zhyttiypys Yurii Hordynskoho-Fedkovycha*, s. 96 – 97.
13. A. Klug, *Ernst Rudolf Neubauer. Der Mann und sein Werk* [Ernst Rudolf Neubauer. The man and his work], I.Teil, Czernowitz, 1931, S. 14.
14. A. Klug, *Ernst Rudolf Neubauer. Der Mann und sein Werk*, S. 26.
15. O. Makovei, *Zhyttiypys Yurii Hordynskoho-Fedkovycha*, s. 105.
16. O. Makovei, *Zhyttiypys Yurii Hordynskoho-Fedkovycha*, s. 104.
17. O. Makovei, *Zhyttiypys Yurii Hordynskoho-Fedkovycha*, s. 107.
18. O. Makovei, *Zhyttiypys Yurii Hordynskoho-Fedkovycha*, s. 113.
19. O. Makovei, *Zhyttiypys Yurii Hordynskoho-Fedkovycha*, s. 108.
20. O. Makovei, *Zhyttiypys Yurii Hordynskoho-Fedkovycha*, s. 116.
21. O. Makovei, *Zhyttiypys Yurii Hordynskoho-Fedkovycha*, s. 228.
22. O. Makovei, *Zhyttiypys Yurii Hordynskoho-Fedkovycha*, s. 249.
23. O. Makovei, *Zhyttiypys Yurii Hordynskoho-Fedkovycha*, s. 230 – 231.
24. I. Monolatii, *Razom, ale maizhe okremo: vzaïemodiiia etnopolitychnykh aktoriv na zakhidnoukrainskykh zemliakh u 1867–1914 rr.* [Together, But Almost Alone: The Interactions of ethno-political actors in West-Ukrainian Lands in 1867–1914], Ivano-Frankivsk, 2010, s. 132.
25. M. Haras, *Iliustrovana istoriia tovarystva «Ukrainska shkola» v Chernivtsiakh z chasu isnuvannia tsoho tovarystva* [Illustrated History Society «Ukrainian school» in Chernivtsi since the existence of the Society], Chernivtsi, 1937, с. 9.
26. O. Makovei O, *Zhyttiypys Yurii Hordynskoho-Fedkovycha*, s. 368.
27. Bukovyna (Chernivtsi), ch.141, 1902, s. 3.
28. O. Makovei O, *Zhyttiypys Yurii Hordynskoho-Fedkovycha*, s. 370.
29. O. Makovei O, *Zhyttiypys Yurii Hordynskoho-Fedkovycha*, s. 370-371.
30. O. Makovei O, *Zhyttiypys Yurii Hordynskoho-Fedkovycha*, s. 370.
31. O. Makovei O, *Zhyttiypys Yurii Hordynskoho-Fedkovycha*, s. 372.
32. Zoria (Lviv), 1888, ch. 2, s. 35.
33. O. Makovei O, *Zhyttiypys Yurii Hordynskoho-Fedkovycha*, s. 369.
34. O. Makovei O, *Zhyttiypys Yurii Hordynskoho-Fedkovycha*, s. 373.
35. O. Makovei O, *Zhyttiypys Yurii Hordynskoho-Fedkovycha*, s. 373 – 375.

Науковий вісник Чернівецького університету імені
Юрія Федьковича: Історія. – № 2. – 2019. – С. 55–63.
History Journal of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National
University. – № 2. – 2019. – pp. 55–63.
DOI <https://doi.org/10.31861/hj2019.50.55-63>
hj.chnu.edu.ua

УДК 930.2:323.269.6(477.85)«1919»

© Тетяна Дубіцька* (Чернівці)

ПІДХОДИ ДО ВИСВІТЛЕННЯ ХОТИНСЬКОГО ПОВСТАННЯ 1919 Р. У РАДЯНСЬКІЙ ТА СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРИОГРАФІЇ

У статті досліджується трансформація підходів до трактування Хотинського повстання у радянській та сучасній українській історичній науці. Визначаються характерні риси висвітлення повстання у радянській історіографії 1920 – 1940-х років. Аналізуються зрушення у характеристиках зазначених подій у 1950-х роках. Розкриваються особливості трактування подій січня – лютого 1919 р. у науковому доробку радянських істориків 60 – 80-х років ХХ ст. Простежуються зміни у поглядах на ключові аспекти проблеми у сучасній українській історіографії.

Ключові слова: Хотинське повстання, радянська історіографія, сучасна українська історіографія.

Tetiana Dubitska (Chernivtsi)

APPROACHES TO THE REVIEW OF THE KHOTYN UPRISING IN 1919 IN SOVIET AND CONTEMPORARY UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY

The Khotyn Uprising was an event that became one of the most striking pages in the history of the region in the XX century. Considerable attention was paid to the study of the history of this issue during the Soviet period, but interpretation of the rebellion has changed several times because of the increasing influence of ideology on the research of Soviet scientists. With the proclamation of Ukraine's Independence, it became possible to objectively cover these events, which led to a process of rethinking the scientific works of Soviet researchers. The presence of different approaches in covering this issue necessitates a detailed analysis of the transformations that took place in the interpretation of the Khotyn uprising.

The article explores the specific features of the main approaches to the coverage of the Khotyn uprising in Soviet and contemporary Ukrainian scientific historical literature.

It is established that in the 20th – 40th of the XX century the Khotyn uprising was reported as a spontaneous peasant rebellion against the Romanian invaders. According to the Representatives of this approach, one of the main causes of the defeat of uprising was the absence of a Bolshevik insurgency organisation.

It is revealed that 50th of the XX century became a transitional period between the previous interpretation of the Khotyn uprising and the new coverage of events, as scientists still emphasized that the uprising was peasantry, but began to provide a significance to revolutionary elements among them.

Since the 60th of the XX century the situation is changed: ideology has become a decisive element in research of the uprising and, therefore, all events related to the uprising have been covered in according to the ideology. Thus, the Khotyn uprising is reported as prepared by the communist-led committee, had a well-planned commencement and aimed at restoring Soviet power in the Khotyn region.

It is established that with the proclamation of Ukraine's Independence in the coverage of the uprising, there are dramatic changes related to the nature and purpose of the uprising, the political orientations of its leaders, etc. In contemporary Ukrainian science, for example, the Bolshevik character of the uprising and the struggle for power of the Soviets is refuted; instead, the emphasis was made on national liberation; it was confirmed the thesis about the orientation of some of the organizers of the uprising to the

---

* аспірантка кафедри історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Ukrainian People's Republic in Kyiv. The neutrality of the UPR's Directory is explained because of the threat of war with Romania.

Keywords: *Khotyn uprising, Soviet historiography, contemporary Ukrainian historiography.*

Постановка наукової проблеми. У січні – лютому 2019 року виповнилося 100 років Хотинському повстанню – одній із найяскравіших сторінок історії краю у ХХ ст. Радянські історики приділяли значну увагу дослідженню історії повстання. Однак у більшості випадків пошуків наукового інтересу до зазначених подій було пов'язане з відзначенням відповідних річниць повстання, що створювало сприятливі умови для використання отриманих результатів дослідження в ідеологічних цілях. Це, у свою чергу, спричинило появу двох протилежних підходів до висвітлення Хотинського повстання у радянський період. З проголошенням Незалежності України з'явилася можливість об'єктивного висвітлення повстання, що спричинило процес переосмислення наукового доробку радянських вчених. З огляду на це, наявність різних підходів у висвітленні окресленої проблеми зумовлює необхідність детального аналізу трансформацій, що відбувались у трактуванні Хотинського повстання.

Мета статті полягає в тому, щоб визначити та охарактеризувати основні підходи до висвітлення Хотинського повстання у радянській та сучасній українській історичній науці.

Для досягнення мети автор ставить наступні завдання:

- визначити характерні риси трактування подій січня–лютого 1919 р. на Хотинщині у радянській історіографії 20-х – 40-х років ХХ ст.;
- простежити процес трансформації поглядів радянських істориків у 1950-х роках;
- охарактеризувати особливості висвітлення Хотинського повстання у 60 – 80-х рр. ХХ ст.;
- проаналізувати зміни у трактуванні зазначених подій у сучасній українській історіографії.

Виклад основного матеріалу. У 1920-х роках була видана низка праць, присвячених важкому становищу населення Бессарабії у складі Румунії. Ці видання відверто пропагандистського характеру були спрямовані на збурення місцевого населення проти румунської влади. Відповідно, згадки про Хотинське повстання у працях були пов'язані з необхідністю показати, що населення Бессарабії повстало проти окупаційного режиму, тому що насправді не бажало приєднуватись до королівської Румунії. Так, В. Дембо ще у 1924 році писав: «Румунам неодноразово доводилось відновлювати своє панування у «братській» і «добровільно приєднаній» країні правильними воєнними діями, з участю кавалерії та артилерії»¹. Однак автор не вдається до оцінки самого повстання, просто передаючи хід подій з акцентами на свавіллі та жорстокості румунського режиму². У іншій праці В. Дембо звертає увагу на те, що «повстання дійсно не організовувалось більшовиками. Воно було стихійним, а у «директорію», що керувала ним, входили поряд із селянами – священники і офіцери»³. Важливим є зауваження автора щодо більшовицького фактора: «Що ж стосується того, може чи не може бути в Бессарабії більшовизм, – то це, звичайно, питання особливе, яке нічого спільного з хотинською трагедією не має»⁴.

Першою доволі ґрунтовною працею з історії Хотинського повстання був виданий у Москві у 1929 році збірник «Хотин у вогні повстання»⁵ за редакцією історика Семена Рубана (Самуїла Бантке), присвячений десятиріччю повстання. Цікавою з точки зору дослідження Хотинського повстання є вступна стаття Семена Рубана «Хотинське повстання та його значення»⁶. Характеризуючи повстання, дослідник неодноразово наголошує на стихійності повстання, різномірності соціального складу повстанців, участі у ньому як українського, російського, так і молдавського населення⁷. Автор звертає увагу на наявність двох течій серед керівників повстання. Перша течія (Лискун і Лисак, тісно пов'язані з «петлюрівською ставкою») виступала за створення «Народно-демократичної республіки Малої Буковини» зі столицею у м. Хотин, яка б на автономних засадах входила до Української Народної Республіки. Друга течія (Мардар'єв, Токан і Дунгер) прагнула повного визволення Бессарабії і створення «самостійної Бессарабської Народно-Демократичної Республіки»⁸. Окрім того, С. Рубан спростовує тезу румунської влади про підготовку повстання «українськими більшовицькими бандами», вбачаючи саме у відсутності більшовицької організації у повстанців одну з основних причин поразки⁹.

Згадки про Хотинське повстання містяться і у праці А. Татару «Бессарабія під п'ятою румунських окупантів»¹⁰. Зокрема, автор називає повстання «селянським» та однією з основних причин поразки вважає одночасний наступ на повстанців румунських та «петлюрівських» військ¹¹.

Після Другої світової війни територія Північної Буковини і Хотинщини була приєднана до УРСР у складі Чернівецької області, внаслідок чого для радянських вчених з'явилися сприятливі умови для дослідження Хотинського повстання. У перші повоєнні роки виходять друком праці, у яких Хотинське повстання характеризується як селянське повстання проти румунської влади¹².

Своєрідним підсумком наукового доробку радянських науковців 1920-х – 1940-х років стала праця А. Юрченка «Хотинське повстання» (1948 р.). Як і попередні дослідники, А. Юрченко наголошує на стихійності повстання¹³. Він також зазначає, що повстання відбулося раніше запланованого часу (весна 1919 року) саме через провокацію петлюрівців¹⁴. Повністю погоджуючись із Семеном Рубаном щодо характеристики національного і соціального складу учасників повстання, А. Юрченко ще раз наголошує на народно-визвольному характері повстання¹⁵.

Продовжуючи лінію Семена Рубана про дві течії у середовищі керівників повстання, дослідник називає першу групу буржуазно-націоналістичним напрямом, а другу – революційно-демократичним. Будучи прихильником революційно-демократичного напрямку, автор змушений визнати, що Бессарабська Директорія взяла на себе «явно непосильне завдання звільнення від румунів всієї Бессарабії»¹⁶. Як і С. Рубан, А. Юрченко звертає увагу читачів на те, що повстання могло би бути успішним у разі підтримки його з боку радянських республік¹⁷.

Після приєднання Хотинщини до УРСР розпочалася масштабна наукова робота, пов'язана із записом та публікацією спогадів учасників повстання, дослідженням доступних архівних матеріалів. Проте отримані результати досліджень часто відзначалися упередженістю або ж свідомо фальсифікувалися з ідеологічних міркувань¹⁸, що створило підґрунтя для поступової трансформації поглядів на події січня–лютого 1919 р. на Хотинщині.

Внаслідок цих обставин 50-ті роки ХХ ст. стали своєрідним перехідним періодом між попереднім тлумаченням Хотинського повстання і новим висвітленням подій. Так, у цей час вчені все ще акцентують увагу на тому, що повстання було селянським, проте до його складу поступово вводять революційні елементи. Так, І. Компанієць, вказує на те, що в селах Хотинщини організовувались селянські загони, які й вели наступ на румунських окупантів. Автор звертає увагу на наявність серед керівників повстання революціонерів та буржуазно-націоналістичних елементів. Також він наголошує на тому, що румунські бояри придушили це повстання за допомогою петлюрівців¹⁹.

Більше уваги приділяє питанню Хотинського повстання М. Березняков²⁰. Зокрема, автор вказує на те, що ядром повстання були партизани, до яких приєдналися селяни Хотинського повіту. Проте дрібнобуржуазним елементам вдалося пробратися до складу Директорії та підірвати роботу керівного органу повстанців зсередини²¹.

М. Березняков вважає Хотинське повстання селянським, виокремлюючи серед учасників «дві течії: селянство і трудівники міста, які щиро боролись за завоювання Великої Жовтневої соціалістичної революції, з іншого – елементи, які намагались стати на чолі руху, щоб використати його у своїх інтересах. Серед цих елементів були люди, які були далекі від Радянської влади». Окрім того, вчений вказує і на стихійний характер повстання, а також на допомогу румунським окупантам з боку петлюрівців²².

Вже з 60-х років погляд на події січня – лютого 1919 року на Хотинщині кардинально змінюються. Все частіше у працях вчених можна прочитати про те, що повстання було очолене більшовиками, а самі повстанці боролися за встановлення влади Рад у краї. Так, у 1964 році у збірнику статей з промовистою назвою «У боротьбі за комунізм» вказується, що Хотинське повстання очолювалося більшовицькою організацією та революційним комітетом²³. У наступних працях повстання позиціонується як очолена більшовиками боротьба за возз'єднання з Радянською Україною²⁴, згадуються ревкоми, на яких було прийнято план повстання²⁵ тощо. Знаковою можна вважати доповідь А.В. Лихолата з промовистою назвою «Хотинське повстання – героїчна сторінка боротьби трудящих Північної Буковини за владу Рад»²⁶. Ця наукова робота була одним з перших ґрунтовних досліджень, яке представляло новий підхід до трактування повстання.

Своєрідним підсумком цілої низки досліджень 1960 – 1980-х рр. можна назвати колективну монографію В. Курила, А. Копилова, М. Панчука «Хотинське повстання»²⁷.

У праці звертається увага на те, що саме підпільні ревкоми на чолі з комуністами стали безпосередніми організаторами повстання²⁸. Відкидаючи тезу про стихійність повстання, дослідники наголошують, що воно було сплановане на одній з нарад ревкомів і розпочалося у погоджений

час²⁹. Разом з тим, уникаючи опису течій у складі Хотинської Директорії, автори звертають увагу на діяльність Директорії, спрямовану на «відновлення радянської влади» у краї³⁰.

З проголошенням Незалежності України відкрилися широкі можливості для розвитку історичної науки, однак серед усього різноманіття проблем, поставлених на порядок денний історичною наукою в 1990-х рр., дослідження Хотинського повстання відійшло на другий план. Лише наприкінці 1990-х рр. розпочалося виведення цієї проблеми з тіні радянських ідеологічних викривлень і штампів та повернення до кола проблем, що потребують глибокого переосмислення і аналізу.

Одним із перших до проблеми Хотинського повстання звертається історик О. Добржанський³¹, який за допомогою об'єктивного аналізу подій кінця 1918 – початку 1919 р. на Хотинщині висуває ряд важливих тверджень. Перш за все, науковець доводить, що повстанню передувала серйозна підготовча робота, у якій «головну роль відігравали громадські діячі, які орієнтувалися на керівництво Української Народної Республіки у Києві»³². Саме вони «поклали чималі надії на допомогу з боку УНР», яка «тоді вела важкі бої з більшовиками»³³. Пояснюючи нейтралітет УНР, дослідник вказує, що офіційна підтримка повстанців могла «спровокувати війну з Румунією»³⁴. Однак місцеве населення Поділля, у свою чергу, «співчутливо ставилося до повсталих і надавало їм всіляку допомогу»³⁵.

Також автор звертає увагу на дискусійне питання, пов'язане з виступом групи І. Маєвського, з яким «так і не змогла Директорія налагодити взаємодію, хоча й робила до цього спроби»³⁶.

Переосмислюючи події підготовки та ходу повстання, О. Добржанський спростовує радянську модель зображення характеру і мети повстання. Він переконливо доводить, що саме румунам було вигідно представити повстання більшовицьким для отримання підтримки під час Паризької мирної конференції. Як пояснює автор, «будь-які антирумунські виступи у Бессарабії вона (Румунія. – Т.Д.) намагалася зобразити перед світовою громадськістю як більшовицькі, а їх придушення – як боротьбу з більшовизмом»³⁷.

Схожі погляди щодо зазначеної проблеми простежуються у праці В. Кройтора³⁸. Вважаючи повстання «спробою населення української частини Бессарабії позбавитись румунської окупації», він наголошує на національно-визвольному характері повстання³⁹. Дослідник також вказує на «значні надії», які керівники повстання поклали на «Велику Україну», розглядаючи її «в якості найвірогіднішого претендента на Бессарабію». Посилаючись на відсутність документальних підтверджень переговорів між представниками повстанців та українською владою, автор приходиться до висновку, що «якщо вони й були в будь-якій формі, то їх результат був несприятливим для майбутнього повстання»⁴⁰. Автор доволі критично ставиться до нейтралітету української влади відносно повстання, зазначаючи, що «обмануті у своїх сподіваннях на Директорію УНР повстанці згодом, в лавах Червоної Армії, внесли свою частку у знищення української державності»⁴¹.

Хотинське повстання в контексті українсько-румунських відносин було розглянуто у науковій статті, опублікованій у співавторстві О. Кучиком та В. Кройтором⁴². Дослідники звертають увагу на те, що «розпочавши повстання в час роботи Паризької мирної конференції, українці Північної Бессарабії прагнули форсувати національний інтеграційний процес в українських землях»⁴³. Несподіваний та стрімкий виступ дав можливість повстанцям заволодіти «стратегічною ініціативою у Північній Бессарабії»⁴⁴. З огляду на це, науковці зазначають, що підтримка повстання українськими військовими частинами могла стати вагомим чинником для його успішного перебігу⁴⁵. Характеризуючи прагнення румунської влади представити повстання як більшовицьке, автори наукової праці зазначають: «Видавати національно-визвольний рух за комуністичний, який загрожував традиційному укладу європейського суспільства, було зручно для Румунської держави»⁴⁶.

О. Потильчак розглядає проблему Хотинського повстання у контексті українсько-румунського прикордонного конфлікту. Рушійними силами повстання дослідник називає селян з досвідом боротьби у складі партизанських загонів під час австрійської окупації, а також робітників та інтелігенцію. Автор наголошує на інтернаціональному характері повстання, враховуючи участь у ньому як українців, так і молдаван⁴⁷.

Характеризуючи ставлення української влади до повстанців, він наводить рядки з документа МЗС УНР від 2 березня 1919 р.: «Повстання на Бессарабщині відбувалося без порозуміння і без всякої допомоги на продовження цієї авантюри»⁴⁸. Разом з тим, «не маючи змоги активно втрути-

тись у події, українська сторона уважно спостерігала за конфліктом у Бессарабії та на Хотинщині», про що свідчать аналітичні звіти Центрального інформаційного бюро Армії УНР⁴⁹.

Значний фактичний матеріал про Хотинське повстання міститься у праці С. Комарницького⁵⁰. Дослідник також відкидає радянську версію про більшовицький характер повстання, зазначаючи: «Хотинчани всіх політичних спрямувань (есери, меншовики, більшовики, комуністи-анархісти) об'єдналися для «боротьби з румунською окупацією краю». Що ж до мети повстання, автор вважає, що повстанці виступали за «соціальне і національне визволення і за злуку з Наддніпрянською Україною»⁵¹. Окрім того, він наголошує на тому, що «Хотинське повстання було спрямоване не тільки проти румунських окупантів, але й проти місцевих поміщиків, які за допомогою загарбників відібрали у селян землю»⁵². Описуючи наслідки повстання, дослідник звертає увагу на те, що повстання «викликало революційне піднесення по всій Буковині»⁵³.

Серед причин поразки повстання науковець виділяє, зокрема, «розбіжності у поглядах серед членів Хотинської Директорії» на проблему розподілу землі та питання розширення соціальної бази повстання. Так, за його словами, І. Лискун та С. Лисак були проти «передачі селянам всіх поміщицьких і церковних земель», а також проти залучення до повстання «інших революційно-демократичних організацій, що діяли на території Бессарабії»⁵⁴.

Д. Левчук⁵⁵ здійснив спробу визначити роль Й. Маєвського у організації Хотинського повстання. Так, дослідник зазначає, що діяльність Маєвського була пов'язана із завданням партії українських лівих есерів. Він був керівником однієї з чотирьох груп, які в ніч з 6 (19) на 7 (20) січня переправилися на бессарабську сторону в районі Могилів-Подільського та напали на румунські пости. Його дії призвели до повстання, однак у момент виступу під Хотином 10 (23) січня група Маєвського вже почала відступати на Поділля. Автор статті приходить до висновку, що виступ Маєвського «не був пов'язаний з діями повстанців у районі Хотина», а сам він не входив до складу Директорії⁵⁶.

Висновки. Таким чином, у 20 – 40-х роках ХХ ст. Хотинське повстання трактувалося як стихійне селянське повстання, спрямоване проти румунських окупантів. 50-ті роки ХХ ст. стали перехідним періодом у трактуванні повстання через поєднання тверджень про стихійне селянське повстання та виділення серед повстанців «революційних елементів». Проте вже з 60-х років ХХ ст. трактування Хотинського повстання трансформується у підготовлений ревкома на чолі з комуністами виступ населення, що розпочався цілком заплановано і був спрямований на відновлення радянської влади на території Хотинщини. Така ситуація в радянській історіографії свідчить про зростання ролі ідеології у висвітленні повстання, внаслідок чого всі пов'язані події подавалися доволі тенденційно.

З проголошенням Незалежності України у трактуванні повстання відбуваються кардинальні зміни, пов'язані з питаннями характеру та мети повстання, політичних орієнтацій його керівників та причин поразки. Так, у сучасній українській науці спростовується твердження про більшовицький характер повстання та боротьбу за владу Рад; підтверджується теза про орієнтацію значної частини організаторів повстання на Директорію УНР та пояснюється позиція української влади щодо зазначених подій.

---

¹ В. Дембо, Бессарабский вопрос [Bessarabian question], Москва, Государственное военное издательство, 1924, с. 99.

² В. Дембо, Бессарабский вопрос, с. 100–103.

³ В. Дембо, Никогда не забыть! Кровавая летопись Бессарабии: (по официальным документам) [Never forget! Bessarabia Bloody Chronicle: (According to Official Documents)], Москва, Красная новь, 1924, с. 74.

⁴ В. Дембо, Никогда не забыть! Кровавая летопись Бессарабии: (по официальным документам), с. 74.

⁵ Хотин в огне восстания. Сборник посвященный десятилетию Хотинского восстания [Khotyn in the fire of rebellion. Collection dedicated to the decade of the Khotyn Uprising], Москва, Издание Ц.С. Общества Бессарабцев, 1929, 112 с.

⁶ С. Рубан, Хотинское восстание и его значение [Khotyn uprising and its significance], in «Хотин в огне восстания. Сборник посвященный десятилетию Хотинского восстания», Москва, Издание Ц.С. Общества Бессарабцев, 1929, с. 7–33.

⁷ С. Рубан, Хотинское восстание и его значение, с. 15, 26–28.

⁸ С. Рубан, Хотинское восстание и его значение, с. 22–23.

- ⁹ С. Рубан, Хотинское восстание и его значение, с. 28.
- ¹⁰ А. Татару, Бессарабия под пятой румынских оккупантов [Bessarabia under the heel of the Romanian occupiers], Москва, Партиздат, 1932, 36 с.
- ¹¹ А. Татару, Бессарабия под пятой румынских оккупантов, с. 23.
- ¹² А. Дольник, Бессарабия под властью румынских бояр (1918–1940) [Bessarabia under the power of Romanian boyars (1918–1940)], Москва, Госполитиздат, 1945, с. 23; В. Малинский, Аграрная «реформа» 1918 – 1924 гг. в Бессарабии [Agrarian «reform» in 1918 – 1924 in Bessarabia], Кишинев, Государственное издательство Молдавии, 1949, с. 101.
- ¹³ А. Юрченко, Хотинское восстание (К истории борьбы крестьян северной Бессарабии против австро-венгерских и румынских оккупантов в 1918–1919 гг.) [Khotyn uprising (To the history of the struggle of peasants in Northern Bessarabia against the Austro-Hungarian and Romanian invaders in 1918–1919.)], Киев, Политиздат Украины, 1948, с. 54.
- ¹⁴ А. Юрченко, Хотинское восстание (К истории борьбы крестьян северной Бессарабии против австро-венгерских и румынских оккупантов в 1918–1919 гг.), с. 96–97.
- ¹⁵ А. Юрченко, Хотинское восстание (К истории борьбы крестьян северной Бессарабии против австро-венгерских и румынских оккупантов в 1918–1919 гг.), с. 64.
- ¹⁶ А. Юрченко, Хотинское восстание (К истории борьбы крестьян северной Бессарабии против австро-венгерских и румынских оккупантов в 1918–1919 гг.), с. 70.
- ¹⁷ А. Юрченко, Хотинское восстание (К истории борьбы крестьян северной Бессарабии против австро-венгерских и румынских оккупантов в 1918–1919 гг.), с. 110.
- ¹⁸ О. Добржанський, Хотинське повстання. Проблема дослідження [The Khotyn uprising. The problem of researches], in «Четвертий міжнародний конгрес українців. Одеса, 26–29 серпня 1999 р. Доповіді та повідомлення. Історія. Ч. II. XX століття», Одеса – Київ – Львів, 1999, с. 300.
- ¹⁹ І. Компанієць, Революційний рух в Галичині, Буковині та Закарпатській Україні під впливом ідей Великого Жовтня (1917–1920 рр.) [The revolutionary movement in Galicia, Bukovina and Transcarpathian Ukraine under the influence of the ideas of the Great October (1917–1920)], Київ, Видавництво АН УРСР, 1957, с. 59.
- ²⁰ Н. Березняков, Борьба трудящихся Бессарабии против интервентов в 1917–1920 гг. [The struggle of the workers of Bessarabia against the interventionists in 1917–1920], Кишинев, Государственное издательство Молдавии, 1957, 316 с.
- ²¹ Н. Березняков, Борьба трудящихся Бессарабии против интервентов в 1917–1920 гг., с. 198–199.
- ²² Н. Березняков, Борьба трудящихся Бессарабии против интервентов в 1917–1920 гг., с. 200.
- ²³ У боротьбі за комунізм. Збірник статей працівників кафедр суспільних наук вузів і науково-дослідних установ міст Львова, Дрогобича та Івано-Франківська [In the fight for communism. Collection of articles of employees of departments of social sciences of universities and research institutions of the cities of Lviv, Drohobych and Ivano-Frankivsk], Львів, Видавництво Львівського університету, 1964, с. 99.
- ²⁴ О. Григоренко, Буковина вчора і сьогодні [Bukovina yesterday and today], Київ, Видавництво політичної літератури України, 1967, с. 13.
- ²⁵ Очерки истории Коммунистической партии Молдавии [Essays on the history of the Communist Party of Moldova], Кишинев, Карта Молдовеняскэ, 1968, с. 93; В. Курило, Північна Буковина, її минуле і сучасне [Northern Bukovina, its past and present], Ужгород, Карпати, 1969, с. 93–94.
- ²⁶ А. Лихолат, Хотинське повстання – героїчна сторінка боротьби трудящих Північної Буковини за владу Рад [The Khotyn uprising – heroic page of struggle of workers of Northern Bukovina for power of Soviets], in «Героїчна Хотинщина. Матеріали наукової сесії, присвяченої 50-річчю Хотинського повстання», Львів, 1972, с. 35–58.
- ²⁷ В. Курило, А. Копилов, М. Панчук, Хотинське повстання [Khotyn uprising], Київ, Політвидав України, 1989, 117 с.
- ²⁸ В. Курило, А. Копилов, М. Панчук, Хотинське повстання, с. 56.
- ²⁹ В. Курило, А. Копилов, М. Панчук, Хотинське повстання, с. 58.
- ³⁰ В. Курило, А. Копилов, М. Панчук, Хотинське повстання, с. 60.
- ³¹ О. Добржанський, Проблеми дослідження історії Хотинського повстання 1919 р. [The problems of research of the Khotyn uprising in 1919], in «Питання історії України. Збірник наукових статей», т. 3, 1999, с. 384–390; О. Добржанський, Хотинське повстання. Проблема дослідження, с. 302–303; О. Добржанський, Ю.Макар, О. Масан, Хотинщина. Історичний нарис [Khotynshchyna. Historical essay], Чернівці, Молодий буковинець, 2002, 464 с.; О. Добржанський, Джерела з історії Хотинського повстання 1919 р. [The sources of the history of the Khotyn Uprising in 1919], in «Джерела з історії Хотина та Хотинщини: Матеріали Міжнародної наукової конференції (м. Хотин, 17 жовтня 2005 р.)», Чернівці, Прут, 2006, с. 5–11.
- ³² О. Добржанський, Проблеми дослідження історії Хотинського повстання 1919 р., с. 387.

- ³³ О. Добржанський, Ю. Макар, О. Масан, Хотинщина. Історичний нарис, с. 199.
- ³⁴ О. Добржанський, Ю. Макар, О. Масан, Хотинщина. Історичний нарис, с. 200.
- ³⁵ О. Добржанський, Ю. Макар, О. Масан, Хотинщина. Історичний нарис, с. 200.
- ³⁶ О. Добржанський, Ю. Макар, О. Масан, Хотинщина. Історичний нарис, с. 201; О. Добржанський, Проблеми дослідження історії Хотинського повстання 1919 р., с. 387–388.
- ³⁷ О. Добржанський, Проблеми дослідження історії Хотинського повстання 1919 р., с. 389.
- ³⁸ В. Кройтор, Хотинське національно-визвольне повстання 1919 р. [The Khotyn national liberation uprising in 1919], in «Історія в школі», 2001, № 5, с. 7–11.
- ³⁹ В. Кройтор, Хотинське національно-визвольне повстання 1919 р., с. 11.
- ⁴⁰ В. Кройтор, Хотинське національно-визвольне повстання 1919 р., с. 8.
- ⁴¹ В. Кройтор, Хотинське національно-визвольне повстання 1919 р., с. 11.
- ⁴² О. Кучик, Міжнародні обставини політичного діалогу УНР і Румунії [International circumstances of political dialogue UNR and Romania], in «Вісник Львівського університету. Серія: міжнародні відносини», 2013, вип. 33, с. 12–24.
- ⁴³ О. Кучик, Міжнародні обставини політичного діалогу УНР і Румунії, с. 16.
- ⁴⁴ О. Кучик, Міжнародні обставини політичного діалогу УНР і Румунії, с. 16.
- ⁴⁵ О. Кучик, Міжнародні обставини політичного діалогу УНР і Румунії, с. 16.
- ⁴⁶ О. Кучик, Міжнародні обставини політичного діалогу УНР і Румунії, с. 19.
- ⁴⁷ О. Потильчак, Українсько-румунський прикордонний конфлікт у Подністров'ї 1919 року: витоки та передумови [Ukrainian-Romanian Border Conflict in the Transnistria in 1919: Origins and Preconditions], in «Воєнна історія Поділля та Буковини: Науковий збірник: Матеріали Всеукраїнської наукової військово-історичної конференції 25–26 листопада 2009 р. в м. Кам'янець-Подільський: збірник», 2009, с. 208.
- ⁴⁸ О. Потильчак, Українсько-румунський прикордонний конфлікт у Подністров'ї 1919 року: витоки та передумови, с. 208.
- ⁴⁹ О. Потильчак, Українсько-румунський прикордонний конфлікт у Подністров'ї 1919 року: витоки та передумови, с. 210.
- ⁵⁰ С. Комарницький, Хотин у дев'ятнадцятому [Khotyn in 1919], Чернівці, Золоті литаври, 2011, 152 с.
- ⁵¹ С. Комарницький, Хотин у дев'ятнадцятому, с. 45.
- ⁵² С. Комарницький, Хотин у дев'ятнадцятому, с. 33.
- ⁵³ С. Комарницький, Хотин у дев'ятнадцятому, с. 33.
- ⁵⁴ С. Комарницький, Хотин у дев'ятнадцятому, с. 42.
- ⁵⁵ Д. Левчук, Й. Маєвський – організатор повстанського руху на Поділлі у 1918–1919 рр. [J. Majewski is the organizer of the rebel movement in Podillia in 1918–1919], in «Наукові записки [Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського]. Серія: Історія», 2019, вип. 28, с. 59–64.
- ⁵⁶ Д. Левчук, Й. Маєвський – організатор повстанського руху на Поділлі у 1918–1919 рр., с. 61.

Reference

1. V. Dembo, Bessarabskiy vopros [Bessarabian question], Moskva, Gosudarstvennoye voyennoye izdatelstvo, 1924, s. 99.
2. V. Dembo, Bessarabskiy vopros, s. 100–103.
3. V. Dembo, Nikogda ne zabyt! Krovavaya letopis Bessarabii: (po ofitsialnym dokumentam) [Never forget! Bessarabia Bloody Chronicle: (According to Official Documents)], Moskva, Krasnaya nov, 1924, s. 74.
4. V. Dembo, Nikogda ne zabyt! Krovavaya letopis Bessarabii: (po ofitsialnym dokumentam), s. 74.
5. Khotin v ogne vosstaniya. Sbornik posvyashchenny desyatiletiiyu Khotinskogo vosstaniya [Khotyn in the fire of rebellion. Collection dedicated to the decade of the Khotyn Uprising], Moskva, Izdaniye Ts.S. Obshchestva Bessarabtsev, 1929, 112 s.
6. S. Ruban, Khotinskoye vosstaniye i ego znacheniye [Khotyn uprising and its significance], in «Khotin v ogne vosstaniya. Sbornik posvyashchenny desyatiletiiyu Khotinskogo vosstaniya», Moskva, Izdaniye Ts.S. Obshchestva Bessarabtsev, 1929, s. 7–33.
7. S. Ruban, Khotinskoye vosstaniye i ego znacheniye, s. 15, 26–28.
8. S. Ruban, Khotinskoye vosstaniye i ego znacheniye, s. 22–23.
9. S. Ruban, Khotinskoye vosstaniye i ego znacheniye, s. 28.
10. A. Tataru, Bessarabiya pod pyatoy rumynskikh okkupantov [Bessarabia under the heel of the Romanian occupiers]. Moskva, Partizdat, 1932, 36 s.
11. A. Tataru, Bessarabiya pod pyatoy rumynskikh okkupantov, s. 23.
12. A. Dolnik, Bessarabiya pod vlastyu rumynskikh boyar (1918–1940) [Bessarabia under the power of Romanian boyars (1918–1940)], Moskva, Gospolitizdat, 1945, s. 23; V. Malinskiy, Agrarnaya «reforma» 1918–1924 gg. v

- Bessarabii [Agrarian “reform” in 1918–1924 in Bessarabia], Kishinev, Gosudarstvennoye izdatelstvo Moldavii, 1949, s. 101.
13. A. Yurchenko, Khotinskoye vosstaniye (K istorii borby krestian severnoy Bessarabii protiv avstro-vengerskikh i rumynskikh okkupantov v 1918–1919 gg.) [Khotin uprising (To the history of the struggle of peasants in northern Bessarabia against the Austro-Hungarian and Romanian invaders in 1918–1919)], Kiyev, Politizdat Ukrainy, 1948, s. 54.
  14. A. Yurchenko, Khotinskoye vosstaniye (K istorii borby krestian severnoy Bessarabii protiv avstro-vengerskikh i rumynskikh okkupantov v 1918–1919 gg.), s. 96–97.
  15. A. Yurchenko, Khotinskoye vosstaniye (K istorii borby krestian severnoy Bessarabii protiv avstro-vengerskikh i rumynskikh okkupantov v 1918–1919 gg.), s. 64.
  16. A. Yurchenko, Khotinskoye vosstaniye (K istorii borby krestian severnoy Bessarabii protiv avstro-vengerskikh i rumynskikh okkupantov v 1918–1919 gg.), s. 70.
  17. A. Yurchenko, Khotinskoye vosstaniye (K istorii borby krestian severnoy Bessarabii protiv avstro-vengerskikh i rumynskikh okkupantov v 1918–1919 gg.), s. 110.
  18. O. Dobrzhanskyi, Khotynske povstannia. Problema doslidzhennia [The Khotyn uprising. The problem of researches], in «Chetvertyi mizhnarodnyi konhres ukrainistiv. Odesa, 26–29 serpnia 1999 r. Dopovid i ta povidomlennia. Istoriia. Ch. II. XX stolittia», Odesa – Kyiv – Lviv, 1999, s. 300.
  19. I. Kompaniets, Revoliutsiinyi rukh v Halychyni, Bukovyni ta Zakarpatskii Ukraini pid vplyvom idei Velykoho Zhovtnia (1917–1920 rr.) [The revolutionary movement in Galicia, Bukovina and Transcarpathian Ukraine under the influence of the ideas of the Great October (1917–1920)], Kyiv, Vydavnytstvo AN URSSR, 1957, s. 59.
  20. N. Bereznyakov, Borba trudyashchikhsya Bessarabii protiv interventov v 1917–1920 gg. [The struggle of the workers of Bessarabia against the interventionists in 1917–1920], Kishinev, Gosudarstvennoye izdatelstvo Moldavii, 1957, 316 s.
  21. N. Bereznyakov, Borba trudyashchikhsya Bessarabii protiv interventov v 1917–1920 gg., s. 198–199.
  22. N. Bereznyakov, Borba trudyashchikhsya Bessarabii protiv interventov v 1917–1920 gg., s. 200.
  23. U borotbi za komunizm. Zbirnyk statei pratsivnykiv kafedr suspilnykh nauk vuziv i naukovykh ustanov mist Lvova, Drohobycha ta Ivano-Frankivska [In the fight for communism. Collection of articles of employees of departments of social sciences of universities and research institutions of the cities of Lviv, Drohobych and Ivano-Frankivsk], Lviv, Vydavnytstvo Lvivskoho universytetu, 1964, s. 99.
  24. O. Hryhorenko, Bukovyna vchora i sohodni [Bukovina yesterday and today], Kyiv, Vydavnytstvo politychnoi literatury Ukrainy, 1967, s. 13.
  25. Ocherki istorii Kommunisticheskoy partii Moldavii [Essays on the history of the Communist Party of Moldova], Kishinev, Kartya Moldovenyaskie, 1968, s. 93; V. Kurylo, Pivnichna Bukovyna, yii mynule i suchasne [Northern Bukovina, its past and present], Uzhhorod, Karpaty, 1969, s. 93–94.
  26. A. Lykholat, Khotynske povstannia – heroichna storinka borotby trudyashchykh Pivnichnoi Bukovyny za vladu Rad [The Khotyn uprising – heroic page of struggle of workers of Northern Bukovina for power of Soviets], in «Heroichna Khotynshchyna. Materialy naukovoi sesii, prysviachenoi 50-richchii Khotynskoho povstannia», Lviv, 1972, s. 35–58.
  27. V. Kurylo, A. Kopylov, M. Panchuk, Khotynske povstannia [Khotin uprising], Kyiv, Polityvdav Ukrainy, 1989, 117 s.
  28. V. Kurylo, A. Kopylov, M. Panchuk, Khotynske povstannia, c. 56.
  29. V. Kurylo, A. Kopylov, M. Panchuk, Khotynske povstannia, s. 58.
  30. V. Kurylo, A. Kopylov, M. Panchuk, Khotynske povstannia, s. 60.
  31. O. Dobrzhanskyi, Problemy doslidzhennia istorii Khotynskoho povstannia 1919 r. [The problems of research of the Khotyn uprising in 1919], in «Pytannia istorii Ukrainy. Zbirnyk naukovykh statei», t. 3, 1999, s. 384–390; O. Dobrzhanskyi, Khotynske povstannia. Problema doslidzhennia, s. 302–303; O. Dobrzhanskyi, Yu. Makar, O. Masan, Khotynshchyna. Istorychnyi narys [Khotinschina. Historical essay], Chernivtsi, Molodyi bukovynets, 2002, 464 s.; O. Dobrzhanskyi, Dzherela z istorii Khotynskoho povstannia 1919 r. [The sources from the history of the Khotyn Uprising in 1919], in «Dzherela z istorii Khotyna ta Khotynshchyny: Materialy Mizhnarodnoi naukovoi konferentsii (m. Khotyn, 17 zhovtnia 2005 r.)», Chernivtsi, Prut, 2006, s. 5–11.
  32. O. Dobrzhanskyi, Problemy doslidzhennia istorii Khotynskoho povstannia 1919 r., s. 387.
  33. O. Dobrzhanskyi, Yu. Makar, O. Masan, Khotynshchyna. Istorychnyi narys, s. 199.
  34. O. Dobrzhanskyi, Yu. Makar, O. Masan, Khotynshchyna. Istorychnyi narys, s. 200.
  35. O. Dobrzhanskyi, Yu. Makar, O. Masan, Khotynshchyna. Istorychnyi narys, s. 200.
  36. O. Dobrzhanskyi, Yu. Makar, O. Masan, Khotynshchyna. Istorychnyi narys, s. 201; O. Dobrzhanskyi, Problemy doslidzhennia istorii Khotynskoho povstannia 1919 r., s. 387–388.
  37. O. Dobrzhanskyi, Problemy doslidzhennia istorii Khotynskoho povstannia 1919 r., s. 389.

38. V. Kroitor, Khotynske natsionalno-vyzvolne povstannia 1919 r. [The Khotyn national liberation uprising in 1919], in «Istoriia v shkoli», 2001, № 5, s. 7–11.
39. V. Kroitor, Khotynske natsionalno-vyzvolne povstannia 1919 r., s. 11.
40. V. Kroitor, Khotynske natsionalno-vyzvolne povstannia 1919 r., s. 8.
41. V. Kroitor, Khotynske natsionalno-vyzvolne povstannia 1919 r., s. 11.
42. O. Kuchyk, Mizhnarodni obstavyny politychnoho dialohu UNR i Rumunii [International circumstances of political dialogue UNR and Romania], in «Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii: mizhnarodni vidnosyny», 2013, vyp. 33, s. 12–24.
43. O. Kuchyk, Mizhnarodni obstavyny politychnoho dialohu UNR i Rumunii, s.16.
44. O. Kuchyk, Mizhnarodni obstavyny politychnoho dialohu UNR i Rumunii, s.16.
45. O. Kuchyk, Mizhnarodni obstavyny politychnoho dialohu UNR i Rumunii, s. 16.
46. O. Kuchyk, Mizhnarodni obstavyny politychnoho dialohu UNR i Rumunii, s. 19.
47. O. Potylchak, Ukrainsko-rumunskiyi prykordonnyi konflikt u Podnistrovi 1919 roku: vytoky ta peredumovy [Ukrainian-Romanian Border Conflict in the Transnistria in 1919: Origins and Preconditions], in «Voienna istoriia Podillia ta Bukovyny: Naukovyi zbirnyk: Materialy Vseukrainskoi naukovoï viiskovo-istorychnoi konferentsii 25–26 lystopada 2009 r. v m. Kamianets-Podilskiyi: zbirnyk», 2009, s. 208.
48. O. Potylchak, Ukrainsko-rumunskiyi prykordonnyi konflikt u Podnistrovi 1919 roku: vytoky ta peredumovy, s. 208.
49. O. Potylchak, Ukrainsko-rumunskiyi prykordonnyi konflikt u Podnistrovi 1919 roku: vytoky ta peredumovy, s. 210.
50. S. Komarnytskyi, Khotyn u deviatnadtsiatomu [Khotyn in 1919], Chernivtsi, Zoloti lytavry, 2011, 152 s.
51. S. Komarnytskyi, Khotyn u deviatnadtsiatomu, s. 45
52. S. Komarnytskyi, Khotyn u deviatnadtsiatomu, s. 33.
53. S. Komarnytskyi, Khotyn u deviatnadtsiatomu, s. 33.
54. S. Komarnytskyi, Khotyn u deviatnadtsiatomu, s. 42.
55. D. Levchuk, Y. Maievskiyi – orhanizator povstanskoho rukhu na Podilli u 1918–1919 rr. [J. Majewski is the organizer of the rebel movement in Podillia in 1918–1919], in «Naukovi zapysky [Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho]. Serii: Istoriia», 2019, vyp. 28, s.59–64.
56. D. Levchuk, Y. Maievskiyi – orhanizator povstanskoho rukhu na Podilli u 1918–1919 rr., s. 61.

Науковий вісник Чернівецького університету імені
Юрія Федьковича: Історія. – № 2. – 2019. – С. 64–69.
History Journal of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National
University. – № 2. – 2019. – pp. 64–69.
DOI <https://doi.org/10.31861/hj2019.50.64-69>
hj.chnu.edu.ua

УДК 39:[334.712+7.079+069](477.52)«20»

© Галина Мельничук* (Косів)

СУЧАСНІ ФОРМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ НАРОДНИХ ПРОМИСЛІВ (НА ПРИКЛАДІ КОСІВСЬКОГО МУЗЕЮ НАРОДНОГО МИСТЕЦТВА ТА ПОБУТУ ГУЦУЛЬЩИНИ)

Стаття присвячена Косівському музею народного мистецтва та побуту Гуцульщини, який справедливо вважають центром культурного надбання гуцулів. Розглянуто роботу музейників з молоддю; проведення майстер-класів, метою яких є популяризація народних промислів. З'ясовано, що музей здійснює важливу місію щодо збирання, збереження й пізнання пам'яток народного мистецтва; значну роль у справі пропагування місцевих промислів та ремесел відіграють виставки, що їх проводять в рамках різноманітних акцій. Констатовано, що інформативно-навчальна робота є важливим напрямом діяльності музею та сприяє популяризації народного мистецтва серед різних соціальних груп.

Ключові слова: Косівський музей народного мистецтва та побуту Гуцульщини, промисли і ремесла, народні майстри, мистці, збереження, популяризація, декоративно-прикладне мистецтво, виставки, матеріальна і духовна спадщина.

Halyna Melnychuk (Kosiv)

MODERN FORMS OF HANDICRAFTSMANSHIP PRESERVATION AND PROMOTION (TAKING KOSIV MUSEUM OF HUTSUL FOLK ART AND LIFE AS AN EXAMPLE)

Abstract. *The author of the article expounds modalities of Kosiv Museum of Hutsul Folk Art and Life activities, cultural and educational, in particular. It is found out that the regional museum centres carry out an important mission to collect, house and learn about the handmade artefacts. The factual material is analysed, which indicates that the museum is highly ranked in terms of preservation of the traditional arts and crafts of Hutsul region. The museum staff has developed a certain concept, the goal of which is to coordinate activities of both the artists and educational institutions, in order to popularize the historical and cultural legacy of Hutsul region. The museum staff is the initiator and co-organizer of various exhibitions, fairs, master classes and displays of folk arts and crafts.*

Young people are involved in practical classes on traditional crafts during art events with folk artisans and interactive games. Interactive digital media, tours, lectures, theatre performances, folklore and musical performances are used in the museum expositions to achieve the educational goal. Displays of works by folk and amateur masters, artists of professional decorative and applied art are at the forefront

---

* к.і.н., доцент кафедри історії мистецтва та гуманітарних наук Косівського інституту прикладного та декоративного мистецтва Львівської національної академії мистецтв.

PhD in History, Assistant Professor of the Department of History of Art and Liberal Sciences of Kosiv Institute of Applied and Decorative Arts of Lviv National Academy of Arts.

orcid.org/0000-0003-2922-6559

E-mail: galyna_kv@ukr.net

of the museum activities. The main place, among various events, is occupied by exhibitions dedicated to the disappearing Hutsul traditions, clothing, in particular. The innovative elements, which are manifested in the support of the contemporary art and implementation of the original art projects, have become traditional. The museum holds unique exhibitions, in which all exhibits are accessible to people with severe visual impairments.

The material analysed proves that the museum activities are an important part of the life of Hutsul region in the field of culture and art. The museum vernissages help increase the cultural level of the audience and their approximation for understanding of how important it is to preserve the material and spiritual legacy of Ukrainian people.

Keywords: *Kosiv Museum of Hutsul Folk Art and Life, arts and crafts, artisans, artists, preservation, popularization, handicraftsmanship, exhibitions, material and spiritual legacy.*

Постановка наукової проблеми. Сьогодні питання збереження традиційної культури цікавлять не тільки науковців, мистецтвознавців, етнографів, а й всю громадськість. Як ніколи раніше постала нагальна потреба переосмислення значення традиційної народної культури та вдосконалення шляхів її розвитку. Музеї України, виконуючи свої функції зі збирання, збереження, дослідження та популяризації народного мистецтва, стали відкритими осередками культури, її збереження та популяризації. Одним із головних статутних завдань Міжнародної Ради Музеїв (ІКОМ України) є визначення поняття музею як інституту, покликаноного посилювати свою роль у суспільстві, сприяти кращому вивченню культури різних народів і зміцненню взаєморозуміння між ними¹.

Аналіз останніх досліджень. Питання діяльності Косівського музею є недостатньо дослідженим. На сьогодні тільки книга М. Гнатюка та М. Грепиняка «Красою гір натхненні: Народне мистецтво Гуцульщини і Покуття (кінець XIX – початок XXI ст.). Майстри, школи, музеї» містить окремий розділ, в якому поряд з іншими згадується історія Косівського музею. Про діяльність музею можна довідатись з газетних публікацій та інтернет-джерел. Тому, пропонується тема є достатньо актуальною, оскільки висвітлення роботи музею щодо популяризації народного мистецтва і промислів є важливим для збереження культурної спадщини України.

Мета статті. На основі аналізу і вивчення діяльності музею висвітлити основні форми роботи музейників щодо популяризації народного мистецтва. Показати важливість проведення виставок, майстер-класів, співпраці з народними митцями, художниками у справі збереження мистецької спадщини кількох поколінь відомих майстрів Гуцульщини.

Виклад основного матеріалу. Однією з відомих форм збирання, збереження та експонування пам'яток традиційно-побутової культури народу, як, власне, і поширення знань про їх історію та сферу застосування – є музейні заклади. На Гуцульщині відповідні етнографічні експозиції представлені в місцевих музеях, зокрема в Косівському музеї народного мистецтва та побуту Гуцульщини.

На Гуцульщині здавна розвивались домашні промисли, які забезпечували населення необхідними предметами домашнього вжитку. Найпоширенішими з них були різьблення по дереву, шкіряні та гончарні вироби, вишивка, ткацтво, мосяжництво. Сьогодні всі ці вироби представлені в експозиціях та фондах Косівського музею народного побуту та мистецтва Гуцульщини.

Експозиція музею знайомить з народним декоративно-ужитковим мистецтвом XIX–XX ст. Широко представлені твори гончарів II половини XIX ст. П. Баранюка, О. Бахматюка, П. Кошака. Цікавою для відвідувачів є колекція гуцульських різьбярських виробів родини Шкрібляків, творчість знаних майстрів різьби по дереву В. Кабина, В. Гуза, О. Хованця та багатьох інших. У музеї міститься велика колекція народного текстилю та художні вироби зі шкіри й металу².

Колекції його нараховують понад дві тисячі експонатів. Експозиції ознайомлюють з народним декоративно-ужитковим мистецтвом XIX – XX ст. У музеї є чимало надзвичайно різноманітних за композиційним вирішенням, орнаментикою, колірною гамою одягових та інтер'єрних тканин – запасок, поясів, хусток, переміток, верет, скатертей. Цінними художніми виробами є традиційні ліжники з найбільш характерними візерунками: «кривий», «очканий», «руський», «лопатковий», «вуставковий» та ін. Колекція різьби по дереву знайомить з історією поширеного на Гуцульщині виду народного мистецтва. Художню цінність має колекція творів різьбярської родини Шкрібляків

з села Яворова, які визначили нові напрямки в розвиткові різьби по дереву. Зберігається також чимало зразків топірців, палиць, жіночих нашійних прикрас, прикрас для одягу, тобівок, поясів. У музейній колекції є ряд творів, оздоблених випалюванням. Головним чином це коновки, дійнички, сільнички, повниці, у декорі яких поряд з геометричною орнаментикою використано й рослинну. Багатство композиційних вирішень, прийомів обробки цих виробів свідчить про великий талант народних майстрів, їхню фантазію, вміння у простому відтворити прекрасне.

Одним із найбільш поширених і дієвих щодо приваблення аудиторії та популяризації музею є виставкова діяльність, яка розширює його експозиційні можливості та привертає нові категорії відвідувачів.

Для музею виставкова діяльність є важливим інструментом залучення різних категорій поціновувачів народного мистецтва. Для залучення дорослої та дитячої аудиторії музейники проводять майстер-класи з техніки розпису на склі, виготовлення вітальних листівок за мотивами косівської мальованої кераміки та декоративних дзбанків за допомогою гіпсових форм. Виїзні майстер-класи проводяться для учасників АТО реабілітаційно-відпочинкового табору «З любов'ю в серці» (с. Розтоки) з писанкарства, художнього ковальства, виконання гратографії. Цікавими є майстер-класи із залученням народних майстрів: виготовлення сирних іграшок (майстриня Ганна Мельничук), прийоми соломоплетіння (майстриня Інна Лобурак) та ін.

Виставковий зал музею постійно відкритий для молодих митців, зокрема студентів мистецьких навчальних закладів: Косівського училища, Косівського інституту прикладного та декоративного мистецтва і Вижницького коледжу прикладного мистецтва імені В.Шкрібляка.

Серед різноманітних виставок, які відбуваються у музеї, чільне місце посідають персональні виставки. Розглянемо найцікавіші і найрепрезентативніші з них.

У 2014 р. біло відкрито виставку живопису Святослава Мартинюка, який творчо працює у ділянці художнього скла, дизайну інтер'єрів, живопису³. Виставка Анатолія Калитка – одного з найвідоміших живописців Прикарпаття, з ліричною назвою «З любов'ю до Гуцульщини» (30 квітня 2015р.) демонструвала жанрове розмаїття творчості мистця, для якого головним джерелом натхнення є карпатська природа⁴.

Колекцію з власних фондів знаного художника і педагога Євгена Сагайдачного (1886–1961) було представлено у квітні 2016 р. Є. Сагайдачний також відомий як колекціонер гуцульських художніх виробів і музей власне йому завдячує своїм існуванням. На виставці представлено 60 малюнків, виконаних аквареллю, тушшю, темперою, які охоплюють період від 20-х до 50-х років минулого століття. З них 22 роботи датуються тридцятими роками, коли сім'я Сагайдачних проживала в Луганську, і являють собою цікавий художній образ східноукраїнського регіону часів Голодомору і репресій⁵.

Унікальна виставка «Візерунки долі» (травень 2017 р.), де експонувалися близько 100 виставок старовинних гуцульських сорочок, є частиною великої колекції виставок, яку в 50-х рр. зібрав Євген Сагайдачний разом з дружиною. «Євген Сагайдачний близько п'ятнадцяти років присвятив дослідженню Гуцульщини. Не раз, під час мандрівок-експедицій гірськими селами, подружжя натрапляло на зношені, знищені часом вишиті сорочки, що гуцули використовували в господарських потребах. Виставки з таких сорочок поповнювали колекцію старожитностей Сагайдачних»⁶.

Вартою уваги є виставка художника з Дніпра Андрія Пушкарьова (липень 2018 р.). Митець створює унікальні авторські витинанки – картини, у яких зображення вирізається зі спеціально обробленого паперу. Художник багато експериментує: часто використовує старий пошкоджений часом папір, навіть радянські шпалери та «рублі». Власноруч надає аркушам потрібні відтінки кольору, поєднує прийоми вирізування з фактурною графікою. Його твори зберігаються у провідних музеях світу та приватних колекціях⁷.

Косівські музейники переконані, що гуцульський автентичний зимовий одяг – унікальне явище в історії українського народного костюма. Гармонія екологічних матеріалів, оригінального крою та розкішного оздоблення вже вкотре не дає спокою сучасним модельєрам та дослідникам історії моди. Тож саме цій темі була присвячена мистецька акція «Зимова Гуцулія», що відбулася в січні 2018 р.

В рамках проєкту співробітники музею представили виставку старовинного зимового одягу та аксесуарів сіл Косівського та Верховинського районів. Багатьом експонатам виставки вже понад сто

років. Серед експонатів є родичка плаща давньоруських князів, що звався корзно. Не менш цікаву історію мають і інші старовинні речі: пальто – манта та сардаки з домотканого сукна, чоловічі штани-гачі та жіночі сукняні «панчохи» – ногавиці, хутряні шапки, хустки, плетені рукавички, сукняні штуци та капчури – пращури сучасних шарпеток.

Організатори мистецької акції прагнули привернути увагу суспільства до проблем збереження зникаючих гуцульських традицій кушнірства та сукнярства, як таких, що мають неабиякий потенціал для творчості сучасних дизайнерів одягу⁸.

Мандрівна виставка старовинного одягу Слобожанщини XIX – поч. XX ст. – «Евакуйована колекція» (Всеукраїнський проєкт «Скарби родоводу України») експонувалася в листопаді 2015 р. Унікальна колекція народного одягу була вивезена з окупованих територій на Сході України бійцем батальйону «Айдар» М. Павлюченком. Вишиті сорочки, спідниці, керсетки багато років збирала жителька м. Старобільська, народна майстриня Єлисавета Главацька. В її колекції є сорочки віком 100–150 років. Жіночі сорочки орнаментовані «вирізуванням» та «біллю», керсетки та спідниці оздоблені оксамитом. Представлені також вишиті рушники та ткани пояси. У цих рукотворних речах поєднуються стилі, характерні для Київщини та Полтавщини.

Через сумнозвісні події на Сході колекціонерка виставила на продаж старовинні речі. Коли айдарівець М. Павлюченко випадково потрапив на розпродаж одягу, вирішив, що унікальну колекцію мусить побачити вся Україна⁹.

Новий погляд на історію моди середини минулого століття запропонували організатори виставки «Одяг, люди та мистецтво», що відбулася в грудні 2018 р. Втілити в життя інноваційну експозицію музейникам вдалося завдяки участі у міжрегіональному проєкті, який став переможцем конкурсу ініціатив карпатських громад Асоціації «Єврорегіон Карпати – Україна»¹⁰.

Експозиція присвячена традиції народного вбрання чотирьох сіл східного передмістя Косова 1930–1950-х рр. Виставка вперше представила народний стрій косівського передмістя як цікаве та самобутнє явище в історії української моди. Організатори прагнули зацікавити у першу чергу наймолодшу аудиторію, тож вирішили порушити музейний принцип «не торкатись руками».

Особливо це важливо тим людям, які можуть сприймати навколишній світ тільки через звуки та доторки. Для осіб з тяжкими порушеннями зору розроблено анотації шрифтом Брайля і тактильні зразки. Вперше в Україні виставка такої тематики частково адаптована для незрячих.

Також для знайомства з виставкою музейники розробили інтерактивну програму, спеціально для якої згадані мистецькі навчальні заклади відтворили весільні комплекти вбрання села Старий Косів середини XX ст. Завдяки цим костюмам учасники інтерактиву можуть побачити перевтілення сучасних хлопця і дівчини у наречених з минулого століття.

Відкриття виставки «Одяг, люди і час» відбулося в рамках презентації спільного проєкту «Налагодження міжрегіонального партнерства з Легіоновським повітом Республіки Польща як можливість популяризації історико-культурної спадщини Гуцульщини за межами етнорегіону».

Хорошою традицією музею є організація і проведення Різдвяних виставок, на яких представлені твори образотворчого і декоративно-прикладного мистецтва, котрі за тематикою витримані у руслі свят зимового календарного циклу. Орієнтуючись на приїжджого глядача (якого тепер особливо багато зі східних областей), працівники музею намагаються, по можливості, підібрати експонати, котрі не лише несуть ідею свята, але й представляють кращі мистецькі особистості міста Косова, їх творчі пошуки та здобутки. Сакральна тематика у творчості косівських митців здавна є важливою творчою складовою¹¹.

Значний обсяг у виставковій роботі займають фондові презентації, а також акції, скеровані на популяризацію сучасного українського мистецтва. Враховуючи специфіку музею, закономірно, що провідне місце займають покази творів народних і самодіяльних майстрів, художників професійного декоративно-ужиткового мистецтва. Разом з тим вагому частину становлять експозиції образотворчого мистецтва – живопису, скульптури, графіки, художньої фотографії.

Традиційними у роботі музейників стали елементи новаторства. Вони проявляються у підтримці різноманітних проявів актуального мистецтва, реалізації оригінальних мистецьких проєктів, наданні виставкових площ молодим митцям, студентам і випускникам мистецьких навчальних закладів.

Висновки. Зазначимо, що одним з найбільш виразних та ефективних засобів популяризації народної творчості для музею залишається виставкова робота, а обмінна та комунікаційна діяльність дозволяє набути не тільки регіонального, а й національного рівня.

Популяризуючи народні промисли, Косівський музей бере активну участь у створенні буклетів, розміщує інформацію про художні промисли та народних майстрів у ЗМІ та інтернет-ресурсах. Зокрема співпрацює з навчальними закладами, окремими майстрами, підтримуючи розвиток сучасного народного мистецтва. Музейні вернісажі сприяють активному підвищенню культурного рівня глядачів різного соціального статусу і віку, наближають їх до розуміння важливості збереження матеріальної і духовної спадщини українського народу.

¹ Статут всеукраїнської громадської організації «Український комітет Міжнародної Ради Музеїв» [Charter of the Ukrainian Committee of the International Council of Museums, the All-Ukraine Public Organization] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.artmuzeum.kr.ua/diyalnist/82> (дата звернення 25.02.2019)

² Косівський музей народного мистецтва та побуту Гуцульщини [Kosiv Museum of Hutsul Folk Art and Way of Life] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://hutsul. Museum /museum /structure/kosiv](http://hutsul.Museum /museum /structure/kosiv) (дата звернення 27.02.2019)

³ В. Молинь, Виставка живопису Святослава Мартинюка [Painting exhibition by Sviatoslav Martyniuk] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://huculia.info/svyatoslav-martyniuk-paintings-exhibition/> (дата звернення 07.03.2019)

⁴ В. Яремин, Анатолій Калитко – «З любов'ю до Гуцульщини» [Anatolii Kalytko – To Hutsulshchyna with Love] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://huculia.info/anatolij-kalytko-exhbition-kosiv-hutsul-museum/> (дата звернення 09.03.2019)

⁵ Ю. Джуранюк, 130-річний ювілей художника [the 130th jubilee of the artist] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://huculia.info/sahajdachnyki-exhibition-art-museum-kosiv/> (дата звернення 18.03.2019)

⁶ В Косівському музеї відкрилась унікальна виставка вуставок гуцульських сорочок [Opening of the unique exhibition of Hutsul vustavkas (an embroidered stripe inset on the upper part of the sleeve of a woman's blouse) at Kosiv museum] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://frankivchany.if.ua/41318> (дата звернення 18.03.2019)

⁷ В. Яремин, Художник Андрій Пушкарьов представив колекцію унікальних авторських витинанок [Andrii Pushkarov, the artist, presents a collection of unique original vytynankas (openwork ornaments cut out with either scissors or a knife from folded in two, four, eight times white or colored paper; geometric or floral ornament, sometimes anthropomorphic)] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://versii.if.ua/novunu/unikalni-avtorski-vitinanki-andriya-pushkarova-video-foto/> (дата звернення 01.05.2019)

⁸ В. Яремин, Зимовий стиль від гуцулів: кептарі та гуні завжди в тренді [Winter style a la Hutsul: sheepskin vests and hunias (woolen coats) are always on trend] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://prostir.museum/ua/post/40278> (дата звернення 12.03.2019)

⁹ В. Яремин, «Евакуйовану колекцію» презентували в Косові [Evacuated collection presented in Kosiv] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://huculia.info/evacuated-collection-museum-kosiv/> (дата звернення 18.03.2019)

¹⁰ В.Яремин, «Одяг, люди і мистецтво» [Clothing, people and art] [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hutsul.museum/events/news/odjag-ljudy-i-mystetztvo/> (дата звернення 12.02.2019)

¹¹ Ю. Джуранюк, Різдвяна виставка в музеї [Christmas exhibition at the museum] [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://huculia.info/christmas-exhibition-museum-kosiv/> (дата звернення 15.03.2019)

Reference

1. Statut vseukrainskoi hromadskoi orhanizatsii «Ukrainskyi komitet Mizhnarodnoi Rady Muzeiv» [Kosiv Museum of Hutsul Folk Art and Way of Life] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.artmuzeum.kr.ua/diyalnist/82> с.7].
2. Kosivskiy muzei narodnoho mystetstva ta pobutu Hutsulshchyny [Kosiv Museum of Hutsul Folk Art and Way of Life] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://hutsul. Museum /museum /structure/kosiv](http://hutsul.Museum /museum /structure/kosiv)
3. V. Molyn, Vystavka zhyvopysu Sviatoslava Martyniuka [Painting exhibition by Sviatoslav Martyniuk] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://huculia.info/svyatoslav-martyniuk-paintings-exhibition/>.
4. V.Yaremyн, Anatolii Kalytko – «Z liuboviu do Hutsulshchynu» [Anatolii Kalytko – To Hutsulshchyna with Love] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://huculia.info/anatolij-kalytko-exhbition-kosiv-hutsul-museum/>.

5. Yu.Dzhuraniuk, 130-richnyi yuvilei khudozhnyka [the 130th jubilee of the artist] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://huculia.info/sahajdachnyki-exhibition-art-museum-kosiv/>.
6. V Kosivskomu muzei vidkrylas unikalna vystavka vstavok hutsulskykh sorochoch [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://frankivchany.if.ua/41318>–
7. V. Yaremyn, Khudozhnyk Andrii Pushkarov predstaviv kolektsiiu unikalnykh avtorskykh vytynanok [Andrii Pushkarov, the artist, presents a collection of unique original vytynankas (openwork ornaments cut out with either scissors or a knife from folded in two, four, eight times white or colored paper; geometric or floral ornament, sometimes anthropomorphic)] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://versii.if.ua/novunu/unikalni-avtorski-vitinanki-andriya-pushkarova-video-foto/>
8. V. Yaremyn, Zymovyi styl vid hutsuliv: keptari ta huni zavzhdy v trendi [Winter style a la Hutsul: sheepskin vests and hunias (woolen coats) are always on trend] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://prostir.museum/ua/post/40278>
9. V. Yaremyn, «Evakuiovanu kolektsiiu» prezentuvaly v Kosovi [Evacuated collection presented in Kosiv] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://huculia.info/evacuated-collection-museum-kosiv/>
10. V.Yaremyn «Odiab, liudy i mystetstvo» [Clothing, people and art] [Електронний ресурс] [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hutsul.museum/events/news/odjag-ljudy-i-mystetstvo/>
11. Yu. Dzhuraniuk, Rizdviana vystavka v muzei [Christmas exhibition at the museum] [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://huculia.info/christmas-exhibition-museum-kosiv/>

Науковий вісник Чернівецького університету імені
Юрія Федьковича: Історія. – № 2. – 2019. – С. 70–78.
History Journal of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National
University. – № 2. – 2019. – pp. 70–78.
DOI <https://doi.org/10.31861/hj2019.50.70-78>
hj.chnu.edu.ua

УДК 323.11:39(=163.2:477.74-89)Бєс

© Олександр Ганчев* (Одеса)

ДО ПРОБЛЕМИ ПОХОДЖЕННЯ ТА РОЗСЕЛЕННЯ ТУКАНСЬКОЇ ЕТНОГРАФІЧНОЇ ГРУПИ БОЛГАР УКРАЇНИ

Найдавніших болгарських поселенців у Південній Бессарабії називали «туканцями» (тукан, туканці, туканар), тобто «місцеві», «тутешні». Вони склали найчисельну, стійку і виразну в своїй етнографічній специфіці групу болгарської діаспори на Півдні України. На їхньому історичному досвіді позначилися суперечливі процеси, що відбувалися в Південній Бессарабії впродовж останньої чверті XVIII – першої половини XIX ст., визначені затяжним характером російсько-турецького протистояння і складними процесами адаптації переселенців до нових умов.

Ключові слова: туканці, Південна Бессарабія, бессарабські болгари, переселення, міграції, культура, фольклор, етнографічна група.

Oleksandr Ganchev (Odesa)

AS FOR AN ISSUE OF THE ORIGINS AND THE RESETTLEMENT OF BULGARIANS' TUQAN ETHNOGRAPHIC GROUP IN UKRAINE

Abstract. The Bulgarians' resettlement to Bessarabia lasted during almost five centuries. It was likely to start at once after the Ottoman's conquest of Bulgaria in the end of XIV century. Since then intensity of migration obviously was different and at the same time it was isolated occurrence and wasn't a reason for places of the Bulgarians' concentration to appear.

The oldest Bulgarian settlements in South Bessarabia differed from later Balkan migrants in speaking, folklore, rites and definite elements of cultural attributes. It's seen in the fact that other back-settlers of later waves called them «tuqans» (tuqan, tuqans, tuqanar) i.e. «local», «native».

The last quarter of XVIII – the first decade of XIX centuries in the Bulgarians' historical memory charactered as «krzhalijysko vreme», when riots and high handedness of local feudals were rather widespread, the same as open terror of gangs and fugitives in relation to Christian population.

One more of the factors that encouraged the Tuqans' ancestors to relocate in South Bessarabia was a complicated epidemiological situation in the region – a plague outbreak, cholera etc. Such a complicated situation when settlement took place is confirmed by documents of Russian customs authorities of that time.

The Tuqans constituted the oldest, the most numerous, stable and meaningful in its ethnographic specificity group of Bulgarian diaspora in South Ukraine. Controversial processes influenced their historical evidence that took place in South Bessarabia from the last quarter of XVIII till the first half of XIX century and are defined by long the Ottoman – Russian confrontation together with complicated process of back-settlers' adaptation to new conditions.

Keywords: Tuqans, South Bessarabia, Bessarabian Bulgarians, back-settlers, migration, culture, folklore, ethnographic group.

---

* к.і.н., доцент кафедри філософії та Історії України Одеської національної академії зв'язку ім. О.С. Попова.

PhD in History, Associate Professor of Department Philosophy and History of Ukrain at Odessa National A.S. Popov Academy of Telecommunication.
[orcid.org/ orcid.org/0000-0002-0201-2270](http://orcid.org/0000-0002-0201-2270)
E-mail: Alexander_Ganchev@yahoo.com

Переселення болгар у Бессарабію тривало впродовж майже п'яти століть. Найвірогідніше, воно почалося одразу по завоюванню Болгарії Османами наприкінці XIV ст. Відтоді інтенсивність міграцій була, вочевидь, різною, втім до середини XVIII ст. вони мали поодинокий характер і не призвели до виникнення в регіоні місць компактного проживання болгар.

Найдавніші болгарські поселенці у Південній Бессарабії за особливостями мовлення, фольклору, обрядовості й певними елементами матеріальної культури відрізнялися від пізніших балканських мігрантів. Це відобразилося в тому, що болгарські переселенці наступних хвиль називали їх «туканцями» (тукан, туканці, туканар), тобто «місцеві», «тутешні»¹. Так само іменували їх і гагаузи та албанці: «туканлар»². Власне, це вказує на раннє оселення представників названої групи в процесі болгарської (та й балканської взагалі) колонізації Бессарабії. Використання зазначеної назви фіксується в таких населених пунктах регіону: Болград, Кам'янка, Кірсова, Комрат³. «Тукан» або «туканячка» – наймення Болгарії чи болгар у цілому в гагаузькій і румунській мовах⁴.

Першими власне «туканськими» поселеннями в Південній Бессарабії слід вважати Таш-Бунар, Імпуциту та Карагач, заселення яких вихідцями з Караджа-дага (болг. Сърнена Средна Гора) відбувалося, ймовірно, до 1807 р., тобто перед зайняттям цього краю російською армією. Вже після приєднання Бессарабії до Російської імперії вони замешкували найстарішу частину м. Болград, а також села Тараклію⁵ і Банівку. Крім того, за даними діалектології, представники цієї групи перебували серед болгарських першопоселенців Анадолки, Джурджулешт, Сатунова, Кайраклии, Вайсала (тепер – Василівка), Кубею (Червоноармійське), Чийшиї (Городнього) й т. і. Згодом туканські старожили були асимільовані більш чисельними групами болгар, які переселилися протягом 1810–1830-х років. Утім, специфічні риси говірки туканців позначилися на мові нових мешканців. Більш того, «туканський слід» чітко простежується в говірці болгарського села Паркани, розташованого вже не в Бессарабії, а в Очаківському степу, заселеному болгарами в 1804 р.⁶

Початково туканці селилися в містах Рені та Ізмаїл, а також у молдавських селах Сатунове, Анадол, Джурджулешти, Барта. Архівні джерела вказують на те, що в с. Барта болгари прийшли в 1790 р.⁷ У 1800 р. середньогорці осіли на місці колишнього ногайського поселення Таш-Бунар⁸. 1803 року переселенці оселилися в селищі Імпуцита⁹, а чотири роки згодом заснували села Карагач і Кубей¹⁰. Утім, у Кубей туканський субстрат на теперішній час практично відсутній. Найвірогідніше, туканці заселили й Табаки, але згодом більша їхня частина переселилася до м. Болград, яке було засноване в 1821 р.

Крім того, значна частина вихідців з Караджа-дага селилася в молдавських селищах Томарівського і Гречанського оцинутів (повітів): Орак, Кугурлуй, Томай, Минжир, Малешти, Джигалбай, Пеленей Булгар, Пеленей Молдован, Гаджикіой, Гречан, Алуат, Казаяклія, Мусаїт, Чадир, себто на землях молдавських бояр (найбільшим землевласником серед них був І. Балш). Тут вони лишалися і під час зайняття регіону російськими військами (1807), і на момент входження його до складу Російської імперії (1812), і до здобуття бессарабськими болгарами колоністських прав (1819). Саме тоді масово перейшли на території щойно заснованих колоністських округів (1819–1821)¹¹.

На момент приходу російських військ у 1807 р. туканці мешкали на землях селища Долукіой. Цілком можливо, що в той час почалося заселення села Чийшия. В 1809 р. вони оселилися в Курчі¹², а в 1811 р. разом з албанцями заснували с. Каракурт і спільно з молдаванами – Ердек-Бурну. Група туканців на чолі з «дядо Бано» виселилася з Ізмаїла і в 1821 р. заснувала с. Бановку. 1857 р. засновано с. Кальчева, котре в 1861 р. значно поповнилося переселенцями з туканської махали м. Болград.

Утім, питання про походження бессарабських туканців досі лишається дискусійним. Один з найбільш ранніх дослідників А. О. Скальковський, зауважив, що найстаріші туканські села – Таш-Бунар, Імпуцита, Карагач – заселені «болгарами з Македонії»¹³. Тут є показовим не стільки факт зіставлення аналізованої групи із зазначеним регіоном (під «Македонією» тоді часто розуміли всю південну, забалканську частину болгарських земель взагалі, а не тільки історико-географічний чи етнографічний регіон), скільки відмежування населення згаданих сіл від інших.

Характерні особливості говірок бессарабських туканців у середині ХХ ст. були описані радянськими і болгарськими дослідниками-філологами. На основі цього опису вони були об'єднані в одну групу – так званих «чийшиїських» діалектів, які, втім, було би більш коректно

називати «туканськими»¹⁴. Локалізація місць виходу носіїв говірок з метрополії (район м. Шумен у Північно-Східній Болгарії), подана С. Б. Бернштейном, не цілком витримує критики, оскільки робилася механічно, без зіставлення з діалектною картиною зазначеного регіону. Цю обставину автор виправдовував браком спеціального дослідження зазначених говірок у самій Болгарії. За основу він брав територію, на якій діяла російська армія під час війни 1806 – 1812 рр., і звідси робив не сповна аргументований висновок про те, що буцім тоді відбувся масовий вихід предків туканців на північ¹⁵.

Ця точка зору досить швидко стала переважаючою й була перенесена з площини болгарської діалектології в царину історичних досліджень, справивши вплив і на погляди авторитетних дослідників. Наприклад, І. Ф. Грек, вказуючи на походження з якогось села «Бабєка» таких осіб, як Колю Віцеларю, Терзі Вільчу, Коле Гугун, Коле Варбан¹⁶ та ін., далі зазначає, що «назва цього села, вірогідно, дана в спотвореній формі. На нашу думку, це або село Бабук, що в Силістрійській околиці, або село Бабово Русенської околиці». Тобто Південна Болгарія завідомо не розглядається як можливе місце виходу «бабекців», оскільки «під час російсько-турецької війни 1806 – 1812 рр. російська армія не заходила так глибоко на територію Болгарії»¹⁷.

Втім, ще наприкінці XIX – на початку XX ст. нащадки болгарських першопоселенців Південної Бессарабії й Таврії зберігали пам'ять про те, з яких саме районів Болгарії прийшли їхні предки. Зокрема, уродженець туканського Преслава др. І. Тодоров називав пловдивські села Хамзаларе й Чобу¹⁸; виходець з туканської махали Болграда др. Й. Тіторов указував на с. Бабек, розташоване поблизу, а також на інші села Фракії¹⁹. Згадані села розташовані в історико-географічному регіоні Караджа-даг (болг. Сърнена Средна Гора). Говорячи про відому в історії Болграда родину Камбурових, що походила з туканської махали, Тіторов прямо вказав на те, що «вони від туканців, тобто від тих болгар Бессарабії, які заселили цей край наприкінці XVIII або на початку XX ст.». Тут же й зроблено акцент на їхньому фракійському, себто південно болгарському походженні²⁰.

Аби краще зрозуміти походження туканців, ми спільно з В. І. Мільчевим та О. А. Прігаріним у 2012 і 2013 рр. провели дві польові експедиції на території общини Брезово Пловдивської області Республіки Болгарія – у місті Брезово та селах Свежен, Бабек, Чоба, Зелениково, Розовец, Чехларе (2012), Златосел, Дрангово, Тюркмен і Стрелці (2013), а також в межах общини Братя Даскалови Старозагорської області – селах Братя Даскалови, Верен, Марково, Православ і Медово (2012 р.). Мета експедиції полягала в перевірці версії про генетичний зв'язок бессарабських туканців з населенням болгарського Караджа-дага (сучасна болгарська назва: Сърнена Средна Гора). Були обстежені місцеві церкви, бібліотеки, музеї, поточні архіви сільських адміністрацій, проведені опитування місцевих мешканців та ін. Як результат, були виявлені наочні свідоцтва на користь версії про походження туканців з району «Сърнена Средна Гора». Зокрема, в церкві «Св. Димитър» м. Брезово виявлені церковні книги київського й московського друку, які були подаровані храмові рідного села Абрашларе (стара назва Брезового) бессарабськими колоністами.

В окремих випадках пам'ять про родичів, які переселилися в Бессарабію саме з цього району, зберігалася впродовж півтора століття. Так, вихідці з рамалійських родів Бачурових (у Бессарабії це родинне ім'я трансформувалося в Бачурських) і Цветанських, які мешкали у бессарабському Карагачі й Імпущиті, а також у дочірніх таврійських селах – Аннівці, Петрівці, Першо-Миколаївці, вказали на Рамалій як на зону виходу їхніх предків не лише наприкінці XIX ст., але також і в середині XX ст.²¹ А представники хамзаларського роду Вапірових досі пам'ятають про Края Вапірова (р. н. 1783), який подався в Бессарабію і став родоначальником таш-бунарської гілки роду Вапірових, представники якої й досі мешкають у таврійській Інзовці²². Переселення на північ відображене в генеалогічних розписах сіл цього регіону. Наприклад, одна зі стін красназавчого музею в с. Верен прикрашена зображенням родового дерева Кондаревих. Нижче позначення Стойо – одного з синів засновника роду, Кольо Іванова, – міститься напис: «избягал в Русия». Символічна й форма малюнка: спиляна гілка дерева²³.

Опосередковане підтвердження версії про південноболгарське походження бессарабських туканців знайдено і в реєстрах населення (аналогічних погосподарчим книгам). З цих сучасних списків були взяті прізвища, які були порівняні з аналогічними діаспорними, що в результаті вказало на досить рідкісній збіг стосовно фамільних найменувань: Каназирські, Матанські, Кацарські, Гогунські, Гогов та ін.). В літературі зафіксоване значне поширення серед бессарабських болгар

відтериторіальних прізвищ, які, здебільшого, вказують на назву населеного пункту в Болгарії, з якого прибули переселенці. Як стверджує В. А. Колесник, кожне болгарське село Півдня України має «певний набір прізвищ, за якими можна ідентифікувати [походження] їхніх мешканців»²⁴.

Прикметні збіги і в матеріальній культурі. Зокрема, і в Бессарабії, і в районі Середньої Гори надгробні пам'ятники відрізнялися відповідно до статі похованого: хрест ставили над чоловічим похованням, антропоморфну «ляльку» – над жіночим. Риси тотожності простежуються і в звичаї «курбана». Офірне ягня в обох групах сіл готують з кашею (булгур), а не у вигляді тушкованого м'яса. Звісно, збіги в матеріальній культурі самі по собі ще не можуть становити вичерпний аргумент, радше – вказують на результат модернізації й урбанізації, що відбувалися впродовж останнього півтора століття. Однак тотожність лексики на позначення основних елементів господарства й побуту заслуговує на пильну увагу.

Остання чверть XVIII – перша декада XIX ст. в історичній пам'яті болгар закарбувалася як «кърджалийско време», коли бунти і сваволя місцевих феодалів були вельми поширеними явищами, так само як і відвертий терор ватаг розбійників та дезертирів стосовно християнського населення²⁵.

Випадок з переселенням мешканців Караджа-дагу гарно промовляє про умови, за яких болгарські сім'ї полишали свої домівки. Села тієї місцевості, розташовані в басейні річки Гюль-дере, у XVIII ст. належали представникам бейського роду Бекірлі: Мисселім-бею, його синові Бекір-бею й онукам – Кюселі, Садикові, Бекірові, Сулейманові, Адем і Челебі-беям. Частина своїх володінь Бекір (Перший) передав у держання кочовикам-туркменам, звідки й походить і назва тамтешнього с. Тюркмен²⁶. Близько 1780 р. управителем нахії Караджа-даг призначили представника роду Бекірлі – Мустафа-пашу (також відомий як Кара-Мустафа Філібелі Пловдивський)²⁷. На початку 1790-х років, на хвилі феодалної анархії, він оголосив себе самовладним правителем краю і владарював ним, аж поки в липні 1801 р. його розгромили урядові війська²⁸. Відновлене представництво центральної влади намагалося стягнути з райятів нахії податки за всі 10 років, протягом яких Мустафа Бекірлі збирав їх та привласнював, не надсилаючи до центральної скарбниці. Частина мешканців краю відповіла на це втечею.

Її ініціатором став якийсь «дядо Бано», мешканець Чоби. Він та його родичі, вочевидь, склали ядро переселенців, навколо якого гуртувалися інші сім'ї, зокрема – мешканці Хамзаларе (Зеленикове), звідки походила його дружина, а також Абрашларе (Брезово)²⁹. Сам Бано після переселення прожив не менше 25 років, оскільки бессарабська Бановку названу на його честь, засновано в 1821 р., а сам він, за особливі заслуги перед односельцями, похований біля церкви³⁰.

Народна пам'ять не зберегла згадки про кількість тих, хто пішов разом з «дядо Бано». Вона не могла бути великою і складала кілька сімей, можливо – до сотні осіб, інакше турецька адміністрація вдалася б до переслідування чисельної групи виселенців. Біженці прямували на північ; до них приєднувалися окремі сім'ї, які залишали села, розташовані по інший бік Середньої Гори. Про це промовляють топоніми, відображені у прізвищах мешканців туканських сіл у Бессарабії й Таврії, як-от: Турієць, що походить від с. Турія, що фіксується в ташбунарців, причому в мешканців таврійського Преслава воно збереглося у початковій формі, а в самому Таш-Бунарі (Кам'янці) згодом румунізувалося й перетворилося в Турицю, втрапивши початкову зрозумілість свого походження; Суфларський – від старої назви с. Павел Баня – Суфлар-Тепеси, що завдячує могилам двох дервишів-суфіїв, розташованих у турецькій частині села, та ін.

Вірогідно, першу зиму Бано та його супутники зустрічали вже на лівому березі Дунаю, на території Волоського князівства, втім уже влітку 1802 р. мусили рухатися далі, оскільки саме в цей час бунтівний віденський паша Пасвант-оглу, до якого приєднався вищезгаданий Кара-Мустафа, розгромив урядові війська й переніс воєнні дії на північ, пограбувавши Волощину аж до Бухареста³¹. Російський уряд, підтримуючи в цей час мирні відносини з Портою, не міг відкрито сприяти міграціям балканських християн, котрі потерпали від Пасвант-оглу і подібних йому бунтівних феодалів, однак і не відмовляв їм у підтримці в разі, коли вони спробувалися самостійно дійти до кордону³².

Відомі й інші випадки міграції невеликих груп на кшталт «дядо Бано», втім пов'язані з більш драматичними обставинами. Кількома роками раніше, влітку 1797 р. села краю потерпали від спустошливих нападів розбійницьких ватаг Кара-Фейзи – одного з найвідоміших кирджалийських

ватажків³³. Не виключено, що вже тоді болгарські біженці подалися на північ, до Буджака. Можна припустити, що подібне траплялося й раніше.

Рамалійці залишали свої домівки за схожих обставин. В пошуках більш спокійних місць, вони переселялися не лише до далекого Буджаку, але й чи то заснували, чи то двох вже існуючих сіл в околицях Карнобата³⁴. Було б доречним припустити, що вони могли в у подальшому виступити в якості певних проміжних пунктів еміграції чи рееміграції між Бессарабією й Середньою горою.

Насильство від всіляких розбійницьких ватаг спонукало рушити на північ, «у Росію», й частину мешканців Садиклії (тепер с. Верен)³⁵.

Ще один з чинників, який підштовхнув предків туканців до переселення в Південну Бессарабію, становила складна епідеміологічна ситуація в регіоні – спалахи чуми, холери тощо. Народна пам'ять бессарабських болгар зберегла згадки про чуму 1795 р. (П'рвата Чума) як причину переселення на північ³⁶. На епідемії, як на чинник переселенської активності, учасникам експедиції вказали й старожили середньогірських сіл Бабек і Розовець (Рамалій): наприкінці XVIII – на початку XIX ст. населення цих сіл кілька разів то підіймалося в гори, то спускалося південними схилами Караджадагу, намагаючись уникнути зараження³⁷.

Складна епідеміологічна обстановка, в якій проходила міграція болгар, підтверджується поточною документацією російських митних установ того часу. Так, рапорти й донесення начальника Дубоссарського карантину, розташованого на Дністрі, на кордоні з турецькими володіннями в Бессарабії, фіксували прибуття переселенців, які витримували 40-денний (і більше) карантин з усіма пересторогами через високий рівень зараження територій, з яких вони прибули³⁸.

Потрібно також зважити і на процеси аграрного перенаселення в передгірських та гірських місцевостях. Так, більша частина мешканців с. Рамалій, розташованого на малородючих землях, часто мусила йти на відходницькі заробітки, наймаючись в чабани навіть в Анатолії³⁹. Відтак, аналізуючи процес міграції болгар до Південної Бессарабії, не можна не відзначити високий рівень мобільності мешканців Середньої Гори.

У соціальному плані мешканці сіл, розташованих уздовж верхньої та нижньої течії Гюль-дере, не були однорідними. Хоча більша частина тієї території охоплювалася феодальним землеволодінням, окремі села на південних схилах Караджадагу – Рамалій, Бабек, Чехларе – були дерменджийськими⁴⁰, себто користувалися певними привілеями й виконували менш тяжкі повинності порівняно з райя. Наприклад, мешканці Рамалії мали обов'язок охороняти перевал і підтримувати дороги в належному стані від їхнього села до с. Турія, розташованого на північних схилах зазначеного гірського масиву⁴¹. Втім, попри відмінності в соціальному статусі, і райя, і дерменджії цього регіону займались здебільшого, відгінним скотарством, віддаючи йому перевагу над землеробством.

Звісно, згадані групи переселенців, з яких сформувалися бессарабські туканці, характеризують лише частину міграційних потоків, на загал – слабо відображених в актуалізованих на цей час джерелах. Утім наведений вище матеріал цілком достатній для висновку про те, що підбалканський регіон «Сърнена Средна Гора» (Караджадаг) був основним, з якого вийшла більша частина болгар, яка осіла в Південній Бессарабії до часу її приєднання до Російської імперії. Джерела першої третини XIX ст. часто протиставляють цим «старим» болгарам так званих «беженарів» (біженців), які селилися «у будинках, залишених татарами»⁴². В цілому ж, за окремими підрахунками, до війни 1806–1812 рр. у Буджаку мешкало близько 8000 болгар⁴³.

Міграція «татар», яку зауважено у вищезгаданому джерелі, стосувалася переселення тієї частини ногайців (єдисанців та буджаківців), що лишилася в турецькому підданстві після 1771 р. Згідно з Бухарестським мирним договором 1812 р., цей регіон мав бути приєднаним до Російської імперії, а ногайцям давалося 18 місяців на те, щоб залишити Буджак, звільнивши його для переселенців-християн. Значна кількість ногайців перейшла в Добруджу (в 1840 р. їх, разом з мігрантами з Криму, налічувалось близько 30 тисяч осіб) і пізніше розпорошилася по інших теренах Османської імперії⁴⁴. Решта прийняла російське підданство і перемістилася до своїх єдинородців до Північного Приазов'я, на Молочні Води. Там компактно проживання ногайців тривало до 1860 р., коли вони мігрували до Туреччини, а полишені ними аули зайняли болгарські та інші переселенці, котрі дали їм нові назви⁴⁵. Таким чином, війна 1806–1812 рр. докорінно змінила етнодемографічну ситуацію в Буджаку.

Туканці продовжували жити в Південній Бессарабії, вступаючи в складну взаємодію з різноманітними мігрантами, в т. ч. і новими переселенцями з Болгарії.

В результаті невдалої для Росії Кримської війни 1853–1856 рр. Південна Бессарабія була приєднана до Молдавського князівства, що залишалося під владою Османів. Внаслідок посилення турецького контролю Бессарабії і утисків християнського населення, болгари в 1860–1863 рр. масово полишають цей регіон, переходячи на підвладні Росії території. Власне, в Бессарабії, по російській бік кордону, тоді з'явилася с. Кальчеве, засноване мешканцями окремого кварталу (Туканської махали) Болграда і, почасти, вихідцями з Таш-Бунара та інших туканських сіл⁴⁶. У 1861–1863 рр. бессарабські болгари масово переселяються у Таврійську губернію. Прямуючи в руслі цієї хвилі, туканці створили нові села у Північному Приазов'ї на місці залишених ногайцями аулів⁴⁷. Переселенці з Карагача на новому місці заснували цілих три села – Аннівку, Петрівку і Першо-Миколаївку. Вихідці з Таш-Бунара дали життя Преславу й Інзівці. Болгари з Імпущити заснували Мануйлівку і Зеленівку, а бановці, відповідно, – Бановку й Мариновку. Болградські туканці оселилися разом з чушмелійцями (мешканцями Чешма-Варуїти) в Степанівці-Другій⁴⁸. Туканці з Кубея й Таш-Бунара – в Райновці⁴⁹. Крім того, “туканська” говірка фіксується в мові болгарських сіл Північного Приазов'я, як-от: Андрівка, Гюнівка, Луначарське, Коларівка і В'ячеславівка⁵⁰.

Таким чином, туканці склали найдавнішу, чисельну, стійку і виразну в своїй етнографічній специфіці групу болгарської діаспори на Півдні України та в Молдові. На їхньому історичному досвіді позначилися суперечливі процеси, що відбувалися в Південній Бессарабії впродовж останньої чверті XVIII – першої половини XIX ст., визначені зтяжним характером російсько-турецького протистояння і складними процесами адаптації переселенців до нових умов.

¹ В. Д. Добрев, Чушмелій: к 150-летию переселения болгар из Бессарабии в Таврию [Chushmeliy: on the 150th anniversary of the relocation of the Bulgarians from Bessarabia to Tavria], Мелітополь; Велико Тирново, 2009, с. 7–8, 46, 53.

² Окрім власних польових матеріалів, посилаємося на дані Є. Н. Квілінкової (Кишинів) та Д. С. Єрмоліна (Санкт-Петербург).

³ Т. Балкански, В. Кондов, Бесарабски бележник [Bessarabian Notepad], Велико Търново, 2012, с. 79–81, 97.

⁴ И. В. Дрон, С. С. Курогло, Современная гагаузская топонимия и антропонимия [Modern gagauz toponymy and anthroponymy], Кишинев, 1989, с. 85. И. Дрон, Гагаузские географические названия [Gagauz place names], Кишинев, 1993, с. 104, 142, 146. Т. Балкански, В. Кондов, Бесарабски бележник, с. 157–158.

⁵ Н. Червенков, И. Думиника, Тараклии – 200 лет. Т. I: 1813–1940 [Taraclia is 200 years old. T. I: 1813–1940], Chişinău, Cudrag, 2013, с. 46, 48–49.

⁶ Атлас болгарских говоров в СССР [Atlas of Bulgarian dialects in the USSR], Москва, Изд-во Академии наук СССР, 1958, с. 38.

⁷ Національний архів Республіки Молдови у Кишиніві (НАРМ), ф. 5, оп. 2, спр. 439, арк. 398.

⁸ НАРМ, ф. 5, оп. 2, спр. 439, арк. 169 зв.

⁹ НАРМ, ф. 205, оп. 1, спр. 2069, арк. 1 зв.

¹⁰ НАРМ, ф. 5, оп. 2, спр. 439, арк. 382, 453.

¹¹ И. Ф. Грек, Антропонимия «задунайских переселенцев» (последняя треть XVIII – начало XIX вв.) [Settlers Anthropology (last third of the 18th – early 19th centuries)], in «Stratumplus», 2010, № 6, с. 293.

¹² НАРМ, ф. 205, оп. 1, спр. 2069, арк. 480.

¹³ А. Скальковский, Болгарские колонии в Бессарабии и Новороссийском крае [Bulgarian colonies in Bessarabia and Novorossiya], Одесса, 1848, с. 62, 67, 69.

¹⁴ Атлас болгарских говоров в СССР [Atlas of Bulgarian dialects in the USSR], Москва, Изд-во Академии наук СССР, 1958, с. 32–42.

¹⁵ С. Б. Бернштейн, Страница из истории болгарской иммиграции в Россию во время русско-турецкой войны 1828–1829 гг. [From the history of Bulgarian immigration to Russia during the Russo-Turkish War of 1828–1829], in «Ученые записки Института славяноведения АН СССР», Москва, 1949, Т. 1, с. 17–18.

¹⁶ Підкреслення звертає увагу на родові наймення, від яких походять два найпоширеніших прізвища теперішнього таврійського с. Преслав. Вони виводяться від «старих ташбунарців» – Гогунських і Варбанських; ці прізвища зустрічаються лише в тому селі.

- ¹⁷ И. Ф. Грек, Антропонимия «задунайских переселенцев» (последняя треть XVIII – начало XIX вв.), с. 306.
- ¹⁸ И. Тодоров, Български народни песни, събрани в с. Преслав и с. Строгановка, Русия [Bulgarian folk songs collected in the villages of Preslav and Stroganovka, Russia], Ловеч, 1903, с. 3.
- ¹⁹ Й. Титоров, Българите в Бессарабия [Bulgarians in Bessarabia], София, 1903, с. 104, 106.
- ²⁰ Й. Титоров, Българите в Бессарабия, с. 21, 104.
- ²¹ М. Кюркчиев, Розовец. Кратък исторически очерк [Rosovec. A brief historical outline], Пловдив, 1985, с. 46.
- ²² Ц. Цветков, Наше село Зелениково [Our village Zelenikovo], София, 2007, с. 199.
- ²³ Експедиційний архів О. І. Ганчева, В. І. Мільчева та О. І. Пригаріна, 2012 р.
- ²⁴ В. А. Колесник, Специфика фамилий поселенцев Юга Украины [The specifics of the names of settlers of the South of Ukraine], in «Записки з ономастики: зб. наук. праць», Одеса, 2014, вип. 17, с. 149–150.
- ²⁵ В. Мутафчиева, Кърджалийско време [Kardzhali time], София, 1993, с. 279–280.
- ²⁶ С. Байчев Из миналото на село Тюркмен [From the past of the village of Turkmen], Пловдив, 2010, с. 23–25.
- ²⁷ В. Мутафчиева, Кърджалийско време, с. 254.
- ²⁸ Хр. Попов, История на село Чоба [History of the village of Choba], Пловдив, 2008, с. 6–7.
- ²⁹ Хр. Попов, История на село Чоба, с. 30–31.
- ³⁰ Й. Титоров, Българите в Бессарабия, с. 79.
- ³¹ В. Мутафчиева, Кърджалийско време, с. 279–280.
- ³² Е. И. Дружинина, Южная Украина в 1800–1825 гг. [Southern Ukraine in 1800–1825.], Москва, 1970, с. 115–116.
- ³³ Е. И. Дружинина, Южная Украина в 1800–1825 гг., с. 161–163, 222–223.
- ³⁴ М. Кюркчиев, Розовец. Кратък исторически очерк, с. 45.
- ³⁵ Кратка история на село Верен [A brief history of the village of Veren], София, 1990, с. 33, 35.
- ³⁶ Т. Балкански, В. Кондов, Бесарабски бележник, с. 177.
- ³⁷ Експедиційний архів О. І. Ганчева, В. І. Мільчева та О. І. Пригаріна, 2012 р.
- ³⁸ Державний архів Херсонської області (далі – ДАХО), ф. 14, оп. 1, спр. 276, арк. 168–170.
- ³⁹ М. Кюркчиев, Розовец. Кратък исторически очерк, – С. 48–49.
- ⁴⁰ Дерменджи (від тюркськ. дермен – млин) – млинар, мірошник – той, хто працює на водяному млині чи володіє ним. Це слово не було лише позначенням роду занять, але й слугувало за соціонім. Звідси і його значне поширення в якості прізвища серед болгар, зокрема й тих, хто переселився в Бессарабію (В. А. Колесник, Специфика фамилий поселенцев Юга Украины, с. 149).
- ⁴¹ М. Кюркчиев, Розовец. Кратък исторически очерк, с. 45.
- ⁴² П. Свиньин, Описание Бессарабской области 1816 г. [Description of the Bessarabian region 1816], in «Записки Одесского общества истории и древностей», 1867, Т. VI, с. 226.
- ⁴³ И. Грек, Н. Червенков, Българите от Украина и Молдова: минало и настояне [Bulgarians from Ukraine and Moldova: past and insistence], София, 1993, с. 12.
- ⁴⁴ Тасин Джамиль, Буджакские и добруджинские татары [Budzhak and dobrudzhin tatars], in «История татар с древнейших времен: в 7 тт. Татарские государства XV–XVIII вв.», Казань, 2014, Т. IV, с. 286.
- ⁴⁵ В. В. Грибовский, Город Ногайск и ногайцы [Nogausk city and Nogai], in «Фронтири міста: історико-культурологічний альманах» ред. В. В. Грибовський, Дніпропетровськ, 2015, Вип. 4, с. 82–106.
- ⁴⁶ С. Топалова, Говорът на село Калчево Болградско, Бессарабия. Речник [The speech of the village of Kalchevo Bolgradsko, Bessarabia] «Българските говорите в Украйна». Одеса, 2009. Вип. 5, с. 7–8.
- ⁴⁷ Перелік назв ногайських аулів та наймень, даних їм болгарськими, українськими, російськими та ін. переселенцями див: В. А. Бушаков, Назви колишніх ногайських аулів у Дніпровському, Мелітопольському та Бердянському повітах Таврійської губернії (XIX ст.) [The names of the former Nogai Aulas in the Dnieper, Melitopol and Berdyansk counties of Tavria Province (19 th c.)], in «Студії з ономастики та етимології» / Інститут української мови НАН України, Київ, 2007. с. 29–32.
- ⁴⁸ С. Б. Бернштейн, Е. В. Чешко, Отчет о диалектологической экспедиции в болгарские села Запорожской области УССР в августе 1950 года [Report on dialectological expedition to the Bulgarian villages of the Zaporozhye region of the USSR in August 1950], in «Статьи и материалы по болгарской диалектологии СССР», Москва, 1952, Вып. 2, с. 100–101.
- ⁴⁹ И. К. Бунина, Из истории вассальных говоров [From the history of the vassal speeches], in «Ученые записки Института славяноведения АН СССР», Москва-Ленинград, 1950, Т. 2, с. 251–252.
- ⁵⁰ Атлас болгарских говоров в СССР, с. 9–16.

Reference

1. V. D. Dobrev, Chushmeliy: k 150-letiyu pereseleniya bolgar iz Bessarabii v Tavriyu [Chushmeliy: on the 150th anniversary of the relocation of the Bulgarians from Bessarabia to Tavria], Melitopol; Veliko Tirnovo, 2009, s. 7–8. 46. 53.
2. Okrim vlasnykh polovykh materialiv, posylaiemosia na dani Ye. N. Kvilinkovoi (Kyshyniv) ta D. S. Yermolina (Sankt-Peterburh).
3. T. Balkanski, V. Kondov, Besarabski belezhnik [Bessarabian Notepad], Veliko Tarnovo, 2012, s. 79–81, 97.
4. I. V. Dron. S. S. Kuroglo, Sovremennaya gagauzskaya toponimiya i antroponimiya [Modern gagauz toponymy and anthroponymy], Kishinev, 1989, s. 85. I. Dron, Gagauzskiye geograficheskiye nazvaniya [Gagauz place names], Kishinev, 1993, s. 104. 142. 146. T. Balkanski, V. Kondov, Besarabski belezhnik, c. 157–158.
5. N. Chervenkov. I. Duminika, Taraklii – 200 let. T. I: 1813–1940 [Taraclia is 200 years old. T. I: 1813-1940], Chişinău, Cudrag, 2013, s. 46. 48-49.
6. Atlas bolgarskikh govorov v SSSR [Atlas of Bulgarian dialects in the USSR], Moskva, Izd-vo Akademii nauk SSSR, 1958, s. 38.
7. Natsionalnyi arkhiv Respubliki Moldovy u Kyshynivi (NARM), f. 5, op. 2, spr. 439, ark. 398.
8. NARM, f. 5, op. 2, spr. 439, ark. 169 zv.
9. NARM, f. 205, op. 1, spr. 2069, ark. 1 zv.
10. NARM, f. 5, op. 2, spr. 439, ark. 382, 453.
11. I. F. Grek, Antroponimiya «zadunayskikh pereselentsev» (poslednyaya tret XVIII – nachalo XIX vv.) [Settlers Anthropology (last third of the 18th – early 19th centuries)], in «Stratumplus», 2010, № 6, s. 293.
12. NARM, f. 205, op. 1, spr. 2069, ark. 480.
13. A. Skalkovskiy, Bolgarskie kolonii v Bessarabii i Novorossiyskom krae [Bulgarian colonies in Bessarabia and Novorossiya], Odessa, 1848, s. 62, 67, 69.
14. Atlas bolgarskikh govorov v SSSR [Atlas of Bulgarian dialects in the USSR], Moskva, Izd-vo Akademii nauk SSSR, 1958, s. 32–42.
15. S. B. Bernshteyn, Stranitsa iz istorii bolgarskoy immigratsii v Rossiyu vo vremya rusko-turetskoy voyni 1828–1829 rr. [From the history of Bulgarian immigration to Russia during the Russo-Turkish War of 1828–1829], in «Uchennyye zapiski Instituta slavyanovedeniya AN SSSR», Moskva, 1949, T. 1, s. 17–18.
16. Pidkreslennia zvertaie uvahu na rodovi naimennia, vid yakykh pokhodiat dva naiposhyrenishykh prizvyshcha teperishnoho tavriskoho s. Preslav. Vony vyvodiatsia vid «starykh tashbunartsiv» – Hohunskykhi Varbanskykh; tsi prizvyshcha zustrichaiutsia lyshe v tomu seli.
17. I. F. Grek, Antroponimiya «zadunayskikh pereselentsev» (poslednyaya tret XVIII – nachalo XIX vv.), s. 306.
18. I. Todorov, Balgarski narodni pesni, sabrani v s. Preslav i s. Stroganovka, Rusiya [Bulgarian folk songs collected in the villages of Preslav and Stroganovka, Russia], Lovech, 1903, s. 3.
19. Y. Titorov, Balgarite v Bessarabiya, s. 79. s. 104, 106.
20. Y. Titorov, Balgarite v Bessarabiya, s. 21, 104.
21. M. Kyurkchiev, Rozovets. Kratak istoricheski ocherk [Rosovec. A brief historical outline], Plovdiv, 1985, s. 46.
22. Ts. Tsvetkov, Nashe selo Zelenikovo [Our village Zelenikovo], Sofiya, 2007, s. 199.
23. Ekspedytsiyni arkhiv O. I. Hancheva, V. I. Milcheva ta O. I. Priharina, 2012 r.
24. V. A. Kolesnik, Spetsifika familiy poselentsev Yuga Ukrainyi [The specifics of the names of settlers of the South of Ukraine], in «Zapiski z onomastiki: zb. nauk. prats», Odesa, 2014, vip. 17, s. 149–150.
25. V. Mutafchieva, Kardzhaliysko vreme [Kardzhali time], Sofiya, 1993, s. 279–280.
26. S. Baychev Iz minaloto na selo Tyurkmen [From the past of the village of Turkmen], Plovdiv, 2010, s. 23–25.
27. V. Mutafchieva, Kardzhaliysko vreme, s. 254.
28. Hr. Popov, Istoriya na selo Choba [History of the village of Choba], Plovdiv, 2008, s. 6–7.
29. Hr. Popov, Istoriya na selo Choba, s. 30–31.
30. Y. Titorov, Balgarite v Bessarabiya, s. 79.
31. V. Mutafchieva, Kardzhaliysko vreme, s. 279–280.
32. E. I. Druzhinina, Yuzhnaya Ukraina v 1800–1825 gg. [Southern Ukraine in 1800–1825.], Moskva, 1970, s. 115–116.
33. E. I. Druzhinina, Yuzhnaya Ukraina v 1800–1825 gg., s. 161–163, 222–223.
34. M. Kyurkchiev, Rozovets. Kratak istoricheski ocherk, s. 45.
35. Kratka istoriya na selo Veren [A brief history of the village of Veren], Sofiya, 1990, s. 33, 35.
36. T. Balkanski, V. Kondov, Besarabski belezhnik, s. 177.
37. Ekspedytsiyni arkhiv O. I. Hancheva, V. I. Milcheva ta O. I. Priharina, 2012 r.
38. Derzhavnyi arkhiv Khersonskoi oblasti (dali – DAKhO), f. 14, op. 1, spr. 276, ark. 168–170.
39. M. Kyurkchiev, Rozovets. Kratak istoricheski ocherk, s. 48-49

40. V. A. Kolesnik, Spetsifika familij poselentsev Yuga Ukrainyi, s. 149.
41. M. Kyurkchiev, Rozovets. Kratak istoricheski ocherk, s. 45.
42. P. Svinin, Opisanie Bessarabskoy oblasti 1816 g. [Description of the Bessarabian region 1816], in «Zapiski Odesskogo obshchestva istorii i drevnostey», 1867, T. VI, s. 226.
43. I. Grek, N. Chervenkov, Balgarite ot Ukrayna i Moldova: minalo i nastoyane [Bulgarians from Ukraine and Moldova: past and insistence], Sofiya, 1993, s. 12.
44. Tasin Dzhamil, Budzhakskie i dobrudzhinskie tatary [Budzhak and dobrudzhin tatars], in «Istoriya tatar s drevneyshih vremen: v 7 tt. Tatarskie gosudarstva XV–XVIII vv.», Kazan, 2014, T. IV, s. 286.
45. V. V. Gribovskiy, Gorod Nogaysk i nogaytsy [Nogaysk city and Nogai], in «Frontyry mista: istoryko-kulturolohichniy almanakh» red. V. V. Hrybovskiy, Dnipropetrovsk, 2015, Vyp. 4, s. 82–106.
46. C. Topalova, Govorat na selo Kalchevo Bolgradsko, Bessarabiya. Rechnik [The speech of the village of Kalchevo Bolgradsko, Bessarabia] «Balgarskite govorite v Ukrayna». Odessa, 2009. Vup. 5, s. 7–8.
47. V. A. Bushakov, Nazvy kolyshnikh nohaiskykh auliv u Dniprovskomu, Melitopolskomu ta Berdianskomu povitakh Tavriiskoi hubernii (XIX st.) [The names of the former Nogai Aulas in the Dnieper, Melitopol and Berdyansk counties of Tavria Province (19 th c.)], in «Studii z onomastyky ta etymolohii» / Instytut ukrainskoi movy NAN Ukrainy, Kyiv, 2007. s. 29–32.
48. S. B. Bernshteyn, E. V. Cheshko, Otchet o dialektologicheskoy ekspeditsii v bolgarskie sela Zaporozhskoy oblasti USSR v avguste 1950 goda [Report on dialectological expedition to the Bulgarian villages of the Zaporozhye region of the USSR in August 1950], in «Stati i materialyi po bolgarskoy dialektologii SSSR», Moskva, 1952, Vyip. 2, s. 100–101.
49. I. K. Bunina, Iz istorii vaysalskih govorov [From the history of the vassal speeches], in «Uchenyie zapiski Instituta slavyanovedeniya AN SSSR», Moskva-Leningrad, 1950, T. 2, s. 251–252.
50. Atlas bolgarskih govorov v SSSR, s. 9–16.

Науковий вісник Чернівецького університету імені
Юрія Федьковича: Історія. – № 2. – 2019. – С 79–85.
History Journal of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National
University. – № 2. – 2019. – pp. 79–85.
DOI <https://doi.org/10.31861/hj2019.50.79-85>
hj.chnu.edu.ua

УДК 94(4-191.2):321.5/«1918/1939

© Олександр Сич* (Чернівці)

ВИБІР НАРОДІВ ЧИ ВИБІР ЕЛІТ? (ДО ПИТАННЯ ПРО СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ УСТРІЙ ДЕРЖАВ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ ПІСЛЯ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ)

Як відомо, одним із підсумків Першої світової війни стало створення низки нових держав у Центрально-Східній Європі. Автор статті розглядає той аспект процесу державотворення в цьому регіоні, який у вітчизняній історіографії досі є ще малодослідженим. Разом із наданням міжнародним визнанням державності новостворених країн їхньому населенню була запропонована й суспільна модель західного зразка (демократія, система парламентаризму тощо). Постає проблема: наскільки самостійним і усвідомленим був вибір суспільно-політичного устрою народами цих держав?

У статті аналізуються причини, чому спроби та результати демократизації суспільно-політичної системи в цих країнах (крім Чехословаччини) виявилися недовгочасними й невдалими. Однією з них, на думку автора, став націоналізм, який значною мірою спричинив еволюцію політичної системи від демократичних інститутів і процедур до встановлення авторитарних режимів і згорвання демократичних порядків.

Ключові слова: Центральна та Східна Європа, еліти, модернізація, демократизація, націоналізм, етнічні меншини, авторитарні диктатури

Oleksandr Sych (Chernivtsi)

THE CHOICE OF THE PEOPLES OR THE CHOICE OF ELITES? (TO THE QUESTION ABOUT THE SOCIO-POLITICAL SYSTEM OF EAST-CENTRAL EUROPEAN STATES AFTER WWI)

It is known the WWI has drastically altered the map of Central and Eastern Europe. The peoples of the newly formed states had to choose the most optimum way of their social development and political system. The direction of their subsequent historical development substantially depended on the solution of this task.

We know that the new independent states of the Central and Eastern Europe made a choice in favor the Western socio-political model. It is represented to analyse an actual scientific problem: how natural and justified there was this choice, and whose choice it was - of the peoples or of the elites?

The democratic reforms along Western lines began in the countries of this region. However, the period of democratization and modernization was minimized by a number of reasons such as monarchism, government centralism, tough social control, corporativism, clericalism, commitment to social stability

---

* д.і.н., професор, завідувач кафедри історії Нового та новітнього часу Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Doctor of History, Professor, Head of Department of Modern and Contemporary History, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University.

orcid.org/0000-0002-1886-4283

E-mail: asych_chnu@yahoo.com

and order, negative attitude to innovations, traditionalism. Nationalism also had negative and destructive impact on the fate of democracy in the countries of Central and Eastern Europe. The idea of my paper is to show that imperial legacy (in fact, the legacy of agrarian, or traditional, society) and nationalism were the major reasons that have caused the evolution of their political system from democracy to authoritarian dictatorships in the interwar period.

Keywords: *Central and Eastern Europe, elites, modernization, democratization, nationalism, ethnic minorities, authoritarian dictatorships.*

Як відомо, після Першої світової війни народи центрально-східноєвропейського регіону (хоча й не всі) здобули право на створення власної державності. Виникли чи були відтворені 9 незалежних держав. Процес здобуття національного суверенітету та державотворення відбувався в атмосфері неабиякого суспільного піднесення й ейфорії. Поява нових держав у Центрально-Східній Європі належним чином висвітлена в працях як зарубіжних, так і українських науковців. Але поза увагою дослідників тривалий час залишався ще один аспект, тісно пов'язаний із процесом державотворення, а саме: разом із здобуттям незалежності населенню новостворених держав потрібно було обрати й форму своєї державності, тобто її суспільно-політичний устрій, а також економічну систему та ідеологію. На думку автора, для народів даного регіону це було питанням доленосного значення, адже від обраної моделі суспільно-політичного устрою вирішальною мірою залежав подальший напрямок їх історичного розвитку в ХХ ст., в яке вони вступили, фактично опинившись на периферії європейської цивілізації, яка вже тоді (принаймні, у західній частині континенту) досягла рівня індустріального суспільства. Спробуємо з'ясувати, наскільки самостійним і усвідомленим був цей вибір і хто був його протагоністом - народи чи місцеві еліти?

Отже, із набуттям незалежності на порядок денний постало питання й про суспільно-політичний устрій нових держав. Вирішення цього завдання ускладнювалося через відсутність досвіду державотворення у більшості народів означеного регіону, які впродовж століть були позбавлені власної державності, перебуваючи у складі імперій Габсбургів, Гогенцоллернів і Романових. Тому зрозуміло, що стан їхнього суспільного розвитку визначався самим фактом перебування в складі цих імперій, а отже, й відповідною політико-правовою культурою, яка сформувалася в умовах монархізму, централізму в управлінні, жорсткого соціального контролю, корпоративності й станової ієрархії (особливо в офіцерському та чиновницькому середовищі), значного впливу церкви. Менталітету населення були притаманні такі риси, як орієнтація на соціальну стабільність та порядок, негативне ставлення до яких-небудь нововведень, схильність до суворого дотримання традицій, усталених норм, звичаїв, авторитету.

Новостворені держави (або, як їх ще називали, «держави-наступники», тобто створені на теренах колишньої Австро-Угорщини) зробили вибір на користь ліберально-демократичної моделі суспільно-політичного устрою.

Це пояснювалося, як видається, головним чином трьома обставинами. По-перше, такий вибір значною, а можливо, й вирішальною мірою визначався головним підсумком Першої світової, а саме: перемогою держав Антанти та США; інакше кажучи, відбувалося так би мовити, «рівняння на переможців» – носіїв зазначеного устрою.

По-друге, представники місцевої, в першу чергу інтелектуальної еліти, які власне й очолили національно-визвольні рухи народів означеного регіону, дотримувалися прозахідної, ліберально-демократичної орієнтації. Згадати хоча б першого президента Чехословацької республіки Томаша Масарика, який свого часу сприйняв домінуючі в Америці, але неприйнятні в Австро-Угорщині цінності лібералізму. Як відомо, в його житті й діяльності орієнтація на Захід, прихильність до західних цінностей і культури в їх англо-американському варіанті грали першорядну роль, й, можна сказати, стали суттєвим чинником, який визначав міжвоєнну історію Чехословаччини, суспільно-політичний розвиток якої проходив на засадах демократії, з визнанням пріоритетності західних впливів¹.

По-третє, і політичну карту Центральної та Східної Європи, тобто кордони новостворених держав, і параметри їх суспільно-політичної системи визначали під час роботи Паризької мирної конференції переможці в Першій світовій. Зрозуміло, що даючи «санкцію» на створення нових держав та їхнє міжнародно-правове визнання, провідні західні держави переслідували власні цілі,

прагнучи до зміцнення власного політичного впливу в центрально-східноєвропейському регіоні. З огляду на це, вони вважали для себе важливим швидко ліквідацію спадщини авторитарних імперій і форсування процесів демократизації у новостворених державах. Тому, розробляючи умови мирного післявоєнного устрою, вони відверто задекларували свою зацікавленість у просуванні саме ліберально-демократичної моделі та прискореному становленні представницьких режимів у Центрально-Східній Європі. Інакше кажучи, із наданням і визнанням права на національну державність народам названого регіону була недвозначно запропонована й *модель суспільно-політичної системи*.

Треба визнати, що прийняття та запровадження в молодих країнах Центральної та Східної Європи саме такої системи дійсно створювало умови для початку чи прискорення (залежно від країни) *процесу модернізації* соціально-економічних відносин, суспільних інститутів, політичної культури, духовного життя на засадах ліберальної демократії та ринкової економіки.

Проте тут виникає ціла низка питань. Наприклад, чи був вибір такої суспільно-політичної моделі *добровільним* з боку тих народів, яким належало жити в умовах значною мірою геть нової для них суспільної системи, чи *запрограмованим* (а отже, фактично зробленим за них) волею «архітекторів» післявоєнного устрою світу? І чи був такий вибір зроблений *народом або народами* новостворених країн Центральної та Східної Європи чи передусім *провідниками* національно-визвольних рухів із представників ліберально-демократичної (прозахідної) еліти, насамперед інтелектуальної? Також постає питання, наскільки *масовою, свідомою та одностайною* була міра суспільної підтримки цього вибору чи, послуговуючись термінологією політологів, ця підтримка була суто *ситуативною*, а отже, тимчасовою? І, нарешті, чи склалися об'єктивні та суб'єктивні передумови саме для *такого вибору*, чи він насамперед визначався результатом Першої світової війни, тобто перемогою держав Антанти та США, які уособлювали модель індустріального суспільства? Власне, ці питання можна звести до одного знаменника й сформулювати у стислому вигляді: це був вибір народів чи їхніх еліт?

Щоби дати відповідь і зрозуміти, наскільки природним і виправданим був цей вибір, варто ретроспективно розглянути зміст і підсумки їх суспільно-політичного розвитку в міжвоєнний період.

У перші післявоєнні роки в країнах означеного регіону до влади прийшли сили, що орієнтувалися на проведення модернізаційних реформ, спрямованих на розбудову ліберально-демократичної держави та індустріального суспільства (націонал-ліберали у Румунії, Демократична партія в Сербії, партія «Народової демократії» в Польщі, група «Град» у Чехословаччині). Ініціатива у внутрішньополітичному житті перейшла до буржуазно-демократичних партій, які раніше не мали широкої соціальної бази в суспільстві. Причиною їх, на перший погляд, неочікуваного лідерства була не тільки підтримка з боку впливових політичних кіл Заходу, але й вдале поєднання в їхній діяльності ідей національного відродження з готовністю до зламу старих державних структур, дискредитованих у роки війни, та наявністю ліберально-демократичних програмних настанов. Саме ці політичні сили – зрозуміло, під впливом перемоги західних демократій у війні 1914 – 1918 рр. – зробили спробу перенести на місцевий ґрунт характерні для них політичні структури та конституції (переважно французького, британського, в деяких випадках - швейцарського зразка). Як писав з цього приводу сучасний дослідник Жак Рупнік, «західні гарантії новим державам, створеним Версальським договором, йшли рука об руку з просуненням західних конституційних моделей»². Наприклад, основою так званої «березневої» 1921 р. конституції Другої Речі Посполитої стала конституція французької Третьої Республіки. Характерно, що навіть преамбула конституції Чехословацької республіки 1920 р. копіювала початок Конституції США 1787 р., розпочинаючись словами: «Ми, Чехословацький народ...».

Процес демократизації суспільно-політичного життя розгорнувся в усіх країнах, які переживали період національно-державної консолідації, хоча й різною мірою. Найбільш послідовно демократичні перетворення були проведені в Польщі та Чехословаччині. Тут були прийняті конституції, які юридично оформлювали республіканський лад, закріплювали демократичну політичну систему, поділ вищої влади на три гілки парламентської демократії, проголошувала основні демократичні права (свободу й недоторканність особи, рівність всіх громадян країни, незалежно від походження, національності, раси або релігії, свободу союзів, зборів, друку, слова тощо. Вибори до парламенту здійснювалися на основі пропорційного, рівного, прямого виборчого права при таємному голосу-

ванні. У лютому 1920 р. була прийнята конституція Вибори до парламенту (двопалатні Національні збори) й таємного виборчого права. Процес формування державності на демократичних засадах здобув, на перший погляд, широку підтримку в суспільстві, в тому числі з боку соціалістичних партій. Так, у Чехословаччині, вони, скориставшись демократичними процедурами, переконливо перемогли на муніципальних виборах у червні 1919 р., а соціал-демократ В. Тусар навіть очолив перший уряд.

В інших країнах Центральної та Східної Європи демократичні перетворення мали не такий радикальний характер. У Болгарії, Румунії, Королівстві сербів, хорватів і словенців демократичні зміни торкнулися переважно сфери виборчого права, а також привели до формального закріплення у законодавчих актах громадянських прав і свобод, до ліквідації архаїчних форм судового процесу тощо. Проте в цих країнах монархічна форма правління збереглася, а партії та рухи ліберально-демократичної орієнтації займали в політичному процесі загалом доволі помірковані позиції.

Однак, при всій важливості конституційного закріплення громадянських прав і свобод, запровадження багатопартійності та парламентаризму в політичне життя цих держав, проведення регулярних виборів, необхідно визнати, що само по собі це не могло відразу ліквідувати авторитарну політичну культуру традиційних суспільств, яка складалася в названому регіоні століттями. Давалася взнаки й відсутність глибоких передумов у суспільній свідомості для сприйняття та поширення ліберально-демократичної ідеології, що зробило процес демократизації поверховим, нестійким.

Як виявилось, потяг до демократизації, характерний для прозахідних еліт, які встали біля керма новоутворених держав, не відображали настрої широких мас населення, які жили впродовж століть в умовах авторитарного суспільства. Незабаром з'ясувалося, що післявоєнна політизація народних мас здебільшого мала імпульсивно-емоційний характер, будучи зумовленою скоріше загальною ейфорією, яка супроводжувала злам попередньої – імперської – державності та здобуття незалежності, ніж усвідомленою готовністю до копіткої, щоденної праці заради розбудови нової суспільно-політичної системи, яка вимагала зовсім іншого рівня громадянської відповідальності. Широкі верстви населення, як і раніше, були психологічно не готовими до активної участі в суспільно-політичному житті в рамках нової для них конституційно-правової системи.

Демократизація суспільно-політичного життя могла б бути успішнішою, а отже, здобути більш суттєву підтримку населення, якби вона підкріплювалася відчутними досягненнями в соціально-економічній царині.

Спершу здавалося, що це уповні реальна перспектива, адже прихід до влади буржуазно-демократичних сил спричинив початок широкомасштабних внутрішніх реформ, які були спрямовані на проведення аграрних перетворень, будівництво чи технічне переобладнання підприємств машинобудівної, добувної, переробної, текстильної промисловості, розвиток банківсько-фінансової сфери, спроби державного регулювання трудових відносин тощо.

Однак, незважаючи на певні успіхи першої хвилі економічних реформ, вони не були реалізовані в повному обсязі (а часто й не доведені до кінця), а їх результати виявилися вельми скромними. До того ж – і це важливо! – більшість населення не змогла швидко призвичаїтися до динамічних змін і суперечливих проявів процесу модернізації, що, в свою чергу, не лише вповільнювало темпи реформ, але й суттєво знижувало їх реальний економічний ефект, збільшувало державні витрати на їх проведення, породжувало соціальну напругу в суспільстві.

Недивно, що через деякий час така пришвидшена, спрямована на злам самих устоїв суспільства модернізація, яка проводилася «згори» досить вузьким колом представників буржуазно-демократичної еліти, почала стикатися з постійно зростаючим опором традиційних верств населення.

В умовах загострення соціально-економічних проблем внаслідок проведення реформ, які вели до ліквідації усталених форм існування, в масах народжувалося бажання повернутися до звичного укладу життя, побачити на чолі держави «сильну людину», здатну навести лад і приборкати реформаторський запал політиків прозахідної орієнтації. Для більшої частини населення більш близькими й зрозумілими були патріархальні моральні цінності та гасла націоналістів, ніж запозичені, привнесені ззовні ліберально-демократичні ідеї з такими поняттями, як громадянська відповідальність, свобода індивідуального вибору, права людини тощо. Саме така, успадкована від імперських часів суспільно-політична орієнтація більшості народу і стала важливою причиною слабкості де-

мократичних інститутів і, як наслідок, помітного посилення авторитарних тенденцій у політичному житті країн Центральної та Східної Європи.

Ще одним чинником, який, на наш погляд, фатально позначився на долі демократії зокрема, став націоналізм, на який «захворіли» правлячі еліти центрально-східноєвропейських країн.

Як не дивно, але націоналізм, нібито остаточно дискредитований під час війни, швидко відродився в нових суверенних державах. Лідери національних рухів, прийшовши до влади, всіляко підкреслювали мовні й культурні відмінності, роздмухували «історичні образи», завдані їхній нації іншими народами, нехтували традиційними зв'язками та економічними інтересами, висували претензії до сусідів. Встановлені ними режими в новостворених або реорганізованих державах Центрально-Східної Європи, писав відомий британський історик Ерік Хобсбаум, «тяжили до націоналізму, почасти через незадоволення політикою іноземних держав, програними війнами чи прогнилими імперіями, почасти від того, що розмахування національним прапором обіцяло владі легітимність і популярність»³.

Таким чином, майже кожна з новостворених держав відтворювала, нібито в мініатюрі, ту імперію, в складі якої раніше перебували її народи, тобто включала етнічні меншини, як правило, незадоволені своїм статусом у цих нових державах, уряди яких відмовили їм у праві на самовизначення, реалізувавши його тільки для своїх народів. Більше того, становище етнічних меншин у новоутворених державах у чомусь навіть погіршилось. Мабуть відчуваючи, що незабаром це може стати джерелом гострих конфліктів, творці нової Європи намагалися запобігти їхньому виникненню, включивши в мирні договори спеціальні статті щодо становища й прав етнічних меншин. У Черчілль свідчив: «Необхідно додати, що в усі договори стосовно кордонів нових держав були внесені точні й докладні установлення, що мали за мету захистити національні меншини, забезпечити їм справедливе ставлення й надати їм повне рівноправ'я»⁴. Юридично це було оформлено у так званому Трактаті меншин. Але, як показав уже найближчий час, цього виявилось недостатньо, бо націоналістичні уряди цих держав а ргіогі не могли дотримуватися демократичної політики щодо меншин.

Так, незважаючи на те, що права меншин у Другій Речі Посполитій були закріплені в Конституції 1921 р. та інших законодавчих актах, впродовж 1919 – 1926 рр. уряд та інші державні установи систематично ігнорували взяті на себе міжнародні зобов'язання (згадати хоча б політику колонізації та асиміляції стосовно української меншини). У Румунії, де в 1930 р. національно-етнічні меншини склали 28% населення, споглядалася подібна ситуація. Попри відповідні статті у конституції держави та закон про національність (1924 р.), румунська влада також мала доволі серйозні проблеми зі своїми меншинами, особливо угорською, яка, будучи незадоволеною проведенням земельної реформи в Трансильванії, законами про освіту та ін., протягом 1920 – 1940 рр. подала 47 скарг до Ліги Націй⁵. Навіть Чехословаччина, яка була, на думку Е. Хобсбаума, «єдиною справжньою демократією в Східній і Центральній Європі», в 1930-ті роки «не змогла більше утримувати разом чехів, словаків, німців, угорців і українців»⁶.

Автори цікавої статті, що має назву «Подвійні трансформації: формування нації та демократизація у міжвоєнній Східно-Центральній Європі», справедливо зазначають, що «націоналізм став свого роду державною доктриною, який глибоко впливав на внутрішню політику й, в кінцевому підсумку, зірвав постійні зусилля демократизації»⁷. Вони визнають, що «національні» цінності виявилися для місцевих еліт більш пріоритетними, ніж «демократичні» цінності, тому така їх політика «підривала або навіть перешкодила демократичній консолідації»⁸. Відомий англійський історик Джон Кіган писав: «Ортодоксальні націоналісти зуміли взяти гору над етнічними меншинами в Югославії, Чехословаччині і Польщі... Звільнення народів Східної Європи від імперського правління німецькомовних династій – Гогенцоллернів або Габсбургів – принесло настільки ж мало спокою в держави, які вони заснували. Жодна з них – Польща, Чехословаччина, Сербське Королівство, Хорватія і Словенія чи, як вона стала називатися з 1929 року, Югославія – не стала незалежною з достатньою однорідністю, щоб почати стійке політичне життя»⁹.

Отже, націоналізм став вельми важливим чинником, який значною мірою зумовив відмову від демократичних інститутів та процедур і водночас перехід до авторитарних форм правління. Це, зрештою, змінило характер і напрямок політичного розвитку країн розглядуваного регіону (з

демократичного на авторитарний) та призвело до остаточного згорання модернізаційних реформ, розпочатих після Першої світової війни. З середини 1920-х рр. у цих країнах відбулася низка державних переворотів і встановлення диктаторських режимів.

Таким чином, після Першої світової війни народи Центральної та Східної Європи, здобувши власну державність, разом із нею отримали історичний шанс, а саме: за зразком провідних країн Західної Європи та Північної Америки розпочати розбудову нового суспільства з демократичною системою державного управління та ринковою економікою. Однак проведена – переважно завдяки тиску ззовні та за ініціативи прозахідно налаштованої еліти – демократизація суспільно-політичного ладу виявилася доволі формальною й поверховою, нездатною кардинально змінити притаманну населенню політичну культуру, норми соціальної поведінки та усталені традиції. Фактично більшість населення не сприйняла її чи, радше, не була до неї готовою, перебуваючи в полоні традиційних уявлень і стереотипів, успадкованих від імперського минулого. Вже незабаром, буквально через 5 – 7 років після здобуття власної державності, стала очевидною поверховість демократичних змін у Центрально-Східній Європі. Архаїчна соціальна структура (переважання селянства, різке скорочення внаслідок світової війни прошарку аристократії, порівняно незначна чисельність робітничого класу, соціальна неоднорідність буржуазії), запутаність національних відносин і зростаюче незадоволення національних меншин, нестійке соціально-економічне становище, відсутність реальної національно-державної єдності (у тому числі через успадковані від імперського минулого проблеми регіоналізму) зумовили нездатність тих політичних сил, які отримали владу, керувати країною за допомогою демократичних механізмів. Тому, як дотепно зауважив знаний американський історик угорського походження Джон Лукач: «Тодішня перемога західних демократій, крім усього іншого, призвела до прийняття французького (а в деяких випадках – британського і швейцарського) типу конституцій і політичних структур по всій Європі. Але ці піджаки імпортного покрою не налізли на кремезні постаті їх тимчасових власників. Шви скоро розійшлися, одяг довго не носився. Максимум через 14 років після 1920 року більшість країн Східної та Південної Європи... закинули парламентську демократію (зауважте, що це сталося навіть до того, як в цьому напрямі почав чинити вплив і тиск гітлерівський Третій рейх)»¹⁰.

Звідси випливає очевидний висновок: зроблений вибір – з точки зору здійснення суспільно-політичної та економічної модернізації західного зразка - виявився короточасним і в цілому невдалим (виняток становила хіба що Чехословаччина), а речникам такого вибору (з середовища національної еліти) вочевидь бракувало широкої народної підтримки. У підсумку, за визначенням У. Черчілля, ці «високонационалістичні держави»¹¹, як і раніше, залишалися фактично «периферійними» країнами Європи.

Водночас не варто вважати, що цей перший демократичний досвід нічого не дав народам центрально-європейського регіону. Хай і нетривале перебування в умовах демократичної системи започаткувало процес формування засад сучасного громадянського суспільства, а встановлені консервативними силами авторитарні диктатури не змогли повністю відновити традиційне суспільство та розв'язати назрілі проблеми. Більше того, деякі з них втягнули свої країни в Другу світову війну на боці держав фашистського блоку, поставивши їх таким чином на грань національної катастрофи, внаслідок чого після війни питання суспільного вибору знову постало на порядок денний.

¹ Див. докладніше: The spirit of Tomáš G. Masarik (1850–1937): An anthology / Ed. by Kovtun G., London, 1990.

² Rupnik J. Eastern Europe: The International Context. In: Journal of Democracy. 2000, N 2, p. 117.

³ Э.Хобсбаум. Эпоха крайностей: Короткий двадцатый век (1914–1991) [Eric Hobsbawm. Age of Extremes. The Short Twentieth Century 1914–1991]. М., 2004. с. 126.

⁴ Черчилль У. Мировой кризис. Автобиография. Речи.[Winston S. Churchill. The World Crisis]. М., 2004. с. 284.

⁵ Bulei I. A Short History of Romania. Second edition. Bucharest, 1998, p. 121.

⁶ Хобсбаум Э. Эпоха крайностей. с. 155.

⁷ Heidi Hein-Kircher, Steffen Kailitz. «Double transformations:» nation formation and democratization in interwar East Central Europe. In: Nationalities Papers, 2018, Vol. 46, No. 5, pp. 746-747.

⁸ Hein-Kircher H., Kailitz St. «Double transformations»:’ nation formation and democratization in interwar East Central Europe, p. 746.

⁹ Киган Д. Первая мировая война [John Keegan. The First World War]. М., 2002, сс. 550, 556.

¹⁰ Лукач Дж. Конец двадцатого века и конец эпохи модерна.[Gohn Lukacs. The End of the Twentieth Century and the End of Modern Age]. СПб., 2003, с. 135.

¹² Черчилль У. Мировой кризис, с. 508.

Reference

- 1 Dyv. dokladnishe: The spirit of Tomáš G. Masarik (1850–1937): An antology / Ed. by Kovtun G., London, 1990.
- 2 Rupnik J. Eastern Europe: The International Context. In: Journal of Democracy. 2000, N 2, p. 117.
- 3 E.Khobsbaum. Epokha krajnostej: Korotkij dvadczatyj vek (1914–1991) [Eric Hobsbawm. Age of Extremes. The Short Twentieth Century 1914–1991]. М., 2004. s. 126.
- 4 Cherchill U. Mirovoj krizis. Avtobiografiya. Rechi.[Winston S. Churchill. The World Crisis]. М., 2004. s. 284.
- 5 Bulei I. A Short History of Romania. Second edition. Bucharest, 1998, p. 121.
- 6 Khobsbaum E. Epokha krajnostej. s. 155.
- 7 Heidi Hein-Kircher, Steffen Kailitz. «Double transformations»:’ nation formation and democratization in interwar East Central Europe. In: Nationalities Papers, 2018, Vol. 46, No. 5, pp. 746-747.
- 8 Hein-Kircher H., Kailitz St. «Double transformations»:’ nation formation and democratization in interwar East Central Europe, p. 746.
- 9 Kigan D. Pervaya mirovaya vojna [John Keegan. The First World War]. М., 2002, ss. 550, 556.
- 10 Lukach Dzh. Konecz dvadczatogo veka i konecz epokhi moderna.[Gohn Lukacs. The End of the Twentieth Century and the End of Modern Age]. SPb., 2003, s. 135.
- 12 Cherchill U. Mirovoj krizis, s. 508.

ПУБЛІКАЦІЯ ДОКУМЕНТІВ

Науковий вісник Чернівецького університету імені
Юрія Федьковича: Історія. – № 2. – 2019. – С. 86–98.
History Journal of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National
University. – № 2. – 2019. – pp. 86–98.
DOI <https://doi.org/10.31861/hj2019.50.86-98>
hj.chnu.edu.ua

УДК 94(477)«1943/1944»

© Андрій Жив'юк* (Рівне)
© Лариса Алексійчук** (Рівне)

ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ САНІТАРНИХ ПУНКТІВ УКРАЇНСЬКОГО ЧЕРВОНОГО ХРЕСТА У ВІЙСЬКОВІЙ ОКРУЗІ УПА «ЗАГРАВА» (ДРУГА ПОЛОВИНА 1943 р.)

У публікації розглянуто організацію та діяльність у другій половині 1943 р. медико-санітарних підрозділів Української повстанської армії – санітарних пунктів військової округи «Заграва». Аналіз вказаного процесу здійснено на основі директивних вказівок командирів підрозділів УПА, шефів медичної служби цих підрозділів, комендантів Українського Червоного Хреста (накази, звернення, регуляміни, рекомендації) та звітів керівників і завідуючих санітарними пунктами, тексти яких вміщені у документальному додатку.

Ключові слова: Українська повстанська армія, військова округа «Заграва», Український Червоний Хрест, санітарний пункт.

Andrii Zhyviuk (Rivne)
Larysa Aleksiiichuk (Rivne)

ORGANIZATION AND ACTIVITY OF MEDICAL STATIONS OF THE UKRAINIAN RED CROSS IN THE MILITARY DISTRICT OF UPA «ZAGRAVA» (THE SECOND HALF OF 1943)

The publication examines the organization and activities of the health-care units of the Ukrainian Insurgent Army – the medical stations of the military district «Zagrava» in the second half of 1943. The publication is archaeological and includes eight original documents that come from the Branch State Archive of the Security Service of Ukraine in Rivne. On the basis of these documents, namely, the directional instructions of the commanders of the UPA units, the chiefs of the medical service of these units, the commanders of the Ukrainian Red Cross (orders, appeals, regulations, recommendations) and the reports of heads and leaders of medical stations, an analysis of the circumstances of the formation and

---

* к.і.н., доцент, професор кафедри історії Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука.

PhD in History, Associate Professor, Professor of the Department of History in International University of Economics and Humanities Academician Stepan Demianchuk.

orcid.org/0000-0002-9031-880X

E-mail derzhy60@gmail.com

** здобувач наукового ступеня кафедри історії Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука.

---

candidate of Science Degree of the Department of History in International University of Economics and Humanities Academician Stepan Demianchuk

orcid.org/0000-0003-1411-8854

E-mail lorentos@ukr.net

features of the functioning of medical stations was made. In particular, it was found that medical stations were created in accordance with the orders of the commander of the UPA «Zagrava»; their operational management was carried out by the Chancellery of the head of the military headquarters of the group, and directly managed by the head and senior doctor of the medical station. The staff of the medical stations was formed from mobilized for UPA doctors and medical assistants, and nurses and nursing assistants trained on short-term courses. Medicines for medical stations were supplied by the Ukrainian Red Cross service. Medical stations consisted of hospitals for the wounded and sick, outpatient clinics, first aid stations. Each medical station was guided in its activity by regulamin (schedule) issued by the commander of the Ukrainian Red Cross, was obliged, in addition to providing assistance to the wounded and sick, to report weekly their work, to carry out the procurement of medicinal plants, to adhere to sanitary and epidemiological safety, and so on. Thus, the medical stations played a significant role in preserving the UPA's combat capability, returning to the ranks of wounded and sick soldiers, providing first aid to the civilian population. The experience of their activities may be useful for establishing a health care service in the field for the modern Ukrainian army.

Keywords: *Ukrainian insurgent army, military district «Zagrava», Ukrainian Red Cross, medical station, Branch State Archive of the Security Service.*

Постановка проблеми та її актуальність. У публікації розглянуто організацію та діяльність у другій половині 1943 р. медико-санітарних підрозділів Української повстанської армії – санітарних пунктів військової округи «Заграва». Як структурний підрозділ УПА санітарні пункти виконували важливу функцію – саме там лікувались поранені і хворі вояки та цивільне населення, оскільки доступу до інших медичних закладів у зоні бойових дій, на зайнятій супротивником території, не було. Цей сюжет, наразі, залишається майже не висвітленим у наукових студіях.

Аналіз попередніх досліджень. Публікація носить археографічний характер і включає вісім оригінальних документів, які походять з Галузевого державного архіву Служби безпеки України в Рівному¹ і, у свою чергу, опираються на матеріали, опубліковані у 23² і 32³ томах «Літопису УПА», що характеризують медичну опіку в повстанській армії.

Мета дослідження. На основі вказаних документів, а саме – директивних вказівок командирів підрозділів УПА, шефів медичної служби цих підрозділів, комендантів Українського Червоного Хреста (накази, звернення, регуляміни, рекомендації) та звітів керівників і завідуючих санітарними пунктами – здійснити аналіз обставин утворення та особливостей функціонування санітарних пунктів.

Виклад основного матеріалу. З'ясовано, що санпункти у військовій окрузі «Заграва»⁴ створювались відповідно до наказів командира північної групи УПА Івана Литвинчука («Дубового») і шефа медичної служби «Вороного» (документи № 2 і № 3)⁵, оперативне керівництво ними здійснювала канцелярія шефа військового штабу групи Дмитра Корінця («Бористена»), а безпосереднє – завідуюча (керівник) санпункту «Долина» Василина Демчинська («Циганка») і старший лікар Федір Мартинюк («Яворський»). Штат працівників санпунктів формувався зі змобілізованих до УПА лікарів і фельдшерів (на санпункті «Долина» фельдшером працював Олексій Чміль («Веселовський») та підготовлених на короткотермінових курсах медсестер і санітарок (старшими медсестрами санітарного пункту «Долина» були Пелагея Стельмашук-Шмигельська («Оксана») і Тетяна Бак («Ярина»), санітарками – «Маруся», «Одарка», «Пріська», «Дуся»). Медикаменти для санпунктів постачала служба Українського Червоного Хреста, референтуру якого у крайовому проводі ОУН на Північно-західних українських землях очолювала Олена Мостович («Верба»). Санітарні пункти складались зі шпиталів для поранених та хворих, амбулаторій, пунктів першої помочі.

Кожен санпункт керувався у своїй діяльності регуляміном (розпорядком), виданим комендантом УЧХ. Для санпункту «Долина» такий регулямін видала комендант УЧХ на Костопільщині Марія Матвійчук («Маруся») (документ № 4)⁶. Персонал санпункту (лікарі, медсестри, санітарки, господарчі, завідуючий аптекою, безпека й транспорт) був зобов'язаний дотримуватися військової дисципліни і виконувати накази й розпорядження керівника та свої безпосередні обов'язки, розписані в регуляміні. У свою чергу, поранені і хворі мали виконувати вказівки персоналу, дотримуватись приписів гігієни, одягу, режиму тиші, не залишати територію шпиталю без дозволу чергового чи завідуючого.

Регулярні містив вимоги до облаштування приміщення шпиталю, кухні, аптеки, лазні, їх дезінфекції, меблювання, зберігання посуду, ліків, перев'язувального матеріалу, продуктів, норм харчування (*документ № 5*)⁷, як також дотримання правил конспірації та порядку дня.

Окрім надання допомоги пораненим і хворим, керівництво та персонал санпункту зобов'язувалися щотижня звітувати про свою роботу (*документ № 8*)⁸, провадити заготівлю лікарських рослин, дотримуватись санітарно-епідеміологічної безпеки тощо. Працівники санпункту «Долина» керувались у роботі зверненням УЧХ щодо запобігання поширенню хвороб, викликаних бактеріологічними і хімічними збудниками (*документ № 1*)⁹, рекомендаціями щодо збору і використання лікарських рослин (*документи № 6 і № 7*)¹⁰ та ін.

Висновок. Таким чином, санітарні пункти відіграли значну роль у збереженні боєздатності УПА, поверненні в стрій поранених та хворих вояків, наданні першої медичної допомоги цивільному населенню. Досвід їх діяльності може бути корисним для налагодження медико-санітарної служби в польових умовах для сучасної української армії.

Документи

№ 1

1943, листопада 1. – Звернення Українського Червоного Хреста до населення щодо запобігання поширенню хвороб, викликаних бактеріологічними і хімічними збудниками

За Самостійну Соборну
Українську Державу

Воля народам!
Воля людині!

До цивільного населення в справі оборони перед
бактеріологічним та хімічним наступом

Німецький імперіялізм шукає все нових і нових засобів у боротьбі з українським народом. Поставивши собі ціль – нищити не тільки збройну нашу силу, але й цивільне населення, він вдається до ганебних і підступних методів бактеріологічної війни.

У деяких місцевостях німецькі агенти, переодягнені за волюцюг, намагаються затроювати водянні джерела, колодязі чи криниці бактеріями страшних заразливих хворіб, як холера, черевний тиф, червінка* і т. д. Також з літаків скидають німці всякі принадні речі чи навіть ласощі, затруєні страшною отрутою. Населення України знає як боротися з кулями, воно знає, що на кулю чи гранату треба відповідати тим самим. Але воно крім того мусить бути готове також до бактеріологічної і хімічної війни. Адже ж більшовики у 1928-30 рр. до хрипоти горлали про те, що несуть світові свободу й культуру, але масово приміювали в боротьбі проти Української Армії бактеріологічні заразки, що їх розносили серед українських вояків більшовицькі агенти. Крім цієї загрози, в нас існує загроза власної несвідомості, що допомагає поширенню заразливих хворіб. Вже тепер в поодиноких містах і селах є значна кількість епідемічних випадків [...] заразливих хворіб як: висипний тиф, черевний тиф, червінка і холера.

Щоб ворог не заскочив нас зненацька, щоб запобігти поширенню заразливих хворіб серед населення, Український Червоний Хрест наказує:

1. У населених пунктах не сміє бути жодних підозрилих людей.
2. Обов'язок кожного чесного українця і кожного чесного українського громадянина – затримати кожного підозрілого осібника і відставити його до відповідних органів
3. Всі спекулянти можуть бути агентами ворога, і тому їх треба затримати і віддати в руки відповідним органам.
4. При підозрінні, що те чи інше джерело води може бути затруєне, повідомити найближчого лікаря, щоб провірив воду.
5. Не провірену воду в жодному разі не можна вживати в сирому стані.
6. Якщо хтось знайшов на полі чи в лісі якісь ласощі (цукорки, тісточка і т. д.) чи інші речі – пам'ятати, що в них може бути отрута, і тому не брати їх собі, а закопати, щоб не взяв інший.
7. Якщо в селі появилася черевний тиф, червінка чи холера, не ходити до тієї хати, не пити не перевареної води і навіть молока.

* Дизентерія.

8. Тримати в чистоті відхідник (кльозет) та помийну яму, пам'ятаючи, що [...] розливані помії чи людський кал є джерелом розповсюдження цих хворіб.

9. Всі заражені місця кожний господар по можливості повинен засипати хлорованим вапном та старанно закопати.

10. Помийні ями накривати щільно кришками.

11. Помий не вільно виливати де попало.

12. Якщо є підозріння тифу чи дизентерії, або коли вже стверджено ці хвороби, хворого відокремити в окрему кімнату, давши йому посуду, рушник і нічник.

13. Пам'ятати, що черевний тиф, червінка і холера передаються через продукти, спільну посуду, білизну і через кал та бруд.

14. При появі висипного (плямистого) тифу, хворого відокремити в іншу кімнату, ходити біля нього лише одній особі. Той, хто ходить біля такого хворого, не сміє сідати на його ліжко, пам'ятаючи про те, що тиф переносять воші.

15. До хати, де є плямистий тиф, також не вільно заходити стороннім людям.

16. Пам'ятати про те, що плямистий тиф переносять воші; тому мусимо повести з ними якнайжорстокішу боротьбу.

17. Регулярно міняти білизну (щотижня), мити все тіло, а особливо голову.

18. Часто прати білизну, її виваривши. По висушенні білизну не качати, а прасувати, і то на обидва боки.

19. Всі випадки захворювання на заразливі хвороби (тиф плямистий, тиф черевний, червінка, а також короста) зголошувати старості села.

20. На дверях у такій хаті написати великими буквами «тиф» або «червінка» чи «холера» і т. д.

21. Для відвошивлення чи при наявності захворювання тифом користуватися дезинфекційною камерою, що є в даному терені.

22. Коли дезинфекційної камери немає, дезинфекцію можна зробити в себе дома.

Це робимо так: випалюємо добре піч (як на хліб), вигортаємо жар і вкладаємо туди звогчений верхній одяг та закриваємо добре піч. Так залишаємо на 30 хвилин (пильнуємо, щоб не згоріли).

23. При будові сховищ від ворога подбати про те, щоб рівночасно вони послужили охороною в обороні проти газових атак.

24. На випадок затруєння газом місцевості – ховатися в такі сховища і при вході класти внутрі огнище.

25. В сховищах завжди мусять бути добре закриті продукти та вода до пиття.

26. На випадок коли б газ проникав до середини сховища або застав вас зверху, дихати через змочений рушник чи якусь шматочку (якщо немає маски).

Пам'ятаймо, де бруд – там воші; а де воші – там може кинутись тиф, дизентерія, холера, короста і інші хвороби.

Суворо дотримуючись повищих правил, збережемо життя своє і своїх близьких, а водночас вдаремнемо ще одну спробу ворога знищити нас.

Український Червоний Хрест

Постій, 1.XI.43 р.

ГДА СБУ, Рівне. – Ф. Р(5). – Спр. П-5952. – Арк. 33 (Пакет з речовими доказами у справі № 285 щодо звинувачення Чміль О.З. за ст. 54-1а КК УРСР).

Копія. Машинопис.

№ 2

1943, грудня 15. – Спільний наказ командира і шефа медичної служби північної групи УПА «Заграда» про упорядкування діяльності санітарних пунктів

Ч[исло] 236/43

До відома завідуючим сан[ітарними] пунктами і лікарям

Наказ: 16

Для упорядкування відносин між сан[ітарними] пунктами, Загонами, а канцелярією Ш[ефа] В[ійськового] Ш[табу] для розграничення компетенцій і усунення безвідповідальностей, пригадую: завідуючим сан[ітарним] пунктом і лікарям невільно давати хворим відпусток (хоча б для поправки здоров'я), як теж звільняти додому, чи переносити на іншу роботу виздоровівших козаків без відома канцелярії Ш[ефа] В[ійськового] Ш[табу], бо тим впроваджується хаос в персон[альних] справах, проваджених в канцелярії Ш[ефа] В[ійськового] Ш[табу], як теж наражається звільнених на доходження, чи навіть підозріння самовільного відходу.

Лікарі подають оцінку здоров'я петента* й внесок, що належить з ним зробити.

Тому, що немає безпосереднього зв'язку між канцелярією Ш[ефа] В[ійськового] Ш[табу], а сан[ітарних] пунктів, а відомо лікарєві наперед (часом 1 місяць), коли належить раненого чи хворого з сан[ітарного] пункту звільнити, пару днів перед проєктованим звільненням пересилають «лікарську посвідку» до канцелярії Ш[ефа] В[ійськового] Ш[табу]. При цьому треба звертати увагу, якого терену виздоровівший походить, куди бажає йти й чи має до кого вертати в свій терен. В такому випадкові проєктувати передання до У[країнського] Ч[ервоного] Х[реста], господарки чи заплілля. В випадкові, коли виздоровівший немає кудою йти, або не хоче йти (бо були такі випадки), лікар порозумівається з завідуючим сан[ітарного] пункту, куди можна було б виздоровівшого примістити й подати в лікарській посвідці.

Канцелярія Ш[ефа] В[ійськового] Ш[табу] дає своє рішення, пересилає до завідуючого сан[ітарним] пунктом, а тоді завідуючий звільняє й направляє виздоровівшого в казане місце.

Тих, що по вилікуванню ран чи хвороби є дальше здібні до військової служби, відсилати безпосередньо до Загону чи в[ідділу] о[собливого] п[ризначення], з якого прийшов, а канцелярію Ш[ефа] В[ійськового] Ш[табу] повідомити в «Недільному звіті».

2. Щонеділі подавати звіт стану ранених, сан[ітарної] обслуги, охорони й адміністрації в формі «Недільного звіту» за поданим взірцем через Мед[ичного] шефа до канцелярії Ш[ефа] В[ійськового] Ш[табу].

Подані рубрики заповнювати точно.

3. Подавати вислід лікарських оглядин присланих Вам людей (подавати тому, хто присилає людей).

4. Зміну місця постою робити тільки в порозумінні з Мед[ичним] шефом і к[оманди]ром Загону, який оперує в даному терені.

В виїмкових обставинах без відома Мед[ичного] шефа, однак якнайскоріше через Мед[ичного] шефа, повідомити канцелярію Ш[ефа] В[ійськового] Ш[табу].

Постій, 15/ХІІ-43 р.

Слава Україні! Героям слава!

Мед[ичний] шеф: (Вороний) *підпис*

Командир: *підпис***

ГДА СБУ, Рівне. – Ф. Р(5). – Спр. П-5952. – Арк. 33 (Пакет з речовими доказами у справі № 285 щодо звинувачення Чміль О.З. за ст. 54-1а КК УРСР).

Оригінал. Машинопис.

У верхньому лівому куті наказу проставлено штамп: «Група «Заграва». Шеф Військового Штабу «Бористен»***; у верхньому правому куті зроблено напис синім олівцем: «Доктор Яворський****. «Долина»*****.

* З пол. petent – прохач, подавач заяви, відвідувач; порівн. петент, лат. – прохач, особа, що вдається з петицією.

** Командиром північної групи УПА «Заграва» був Іван Литвинчук («Дубовий»).

*** Дмитро Корінець («Бористен») – шеф штабу воєнної округи «Заграва».

**** Федір Мартинюк («Яворський») – старший лікар санітарного пункту «Долина».

***** «Долина» – санітарний пункт воєнної округи «Заграва» в селі Тинне на Сарненщині.

№ 3

**1943, грудня 20. - Наказ шефа медичної служби північної групи УПА «Заграва»
«Вороного» про організацію роботи санітарних пунктів**

До відома завідуючих сан[ітарних] пунктів і лікарів

Наказ ч: 1

I. Санітарний пункт розбудовується зо зглядів воєнно-стратегічних (узгляднити безпеку терену) в порозумінні з командиром, діючим у даному терені.

а) Шпиталі для тяжко ранених розміщуються в безпечних місцях.

б) Шпиталі, які не вимагають лікарської опіки, доглядають фельчери, або сестри, час від часу доїжджає лікар.

в) Шпиталі для внутрішньо-хворих.

г) Шпиталі епідемічні.

д) Шпиталі виздоровчиві.

е) Амбулаторії.

є) Мед[ичні] пункти першої помочі.

II. а) Всі приміщення для хворих, всі лікарні, мед[ичні] пункти, хати, приміщені на одному терені – це об'єкти одного сан[ітарного] пункту.

б) сан[ітарний] пункт може бути приміщений в одному більшому будинку, або розміщений в поодиноких хатах.

III. Сан[ітарним] пунктом завідує завідуючий сан[ітарного] пункту.

IV. Завідуючий сан[ітарним] пунктом відповідає за:

а) приміщення сан[ітарного] пункту, його забезпечення в харчі, палево, біл[из]на, урядження. Ніхто інший в справі харчеві, фахово-лікарські сан[ітарного] пункту не сміє вмішуватись хиба контрольні чинники У[країнського] Ч[ервоного] Х[реста],

б) медикаменти,

в) персонал,

г) за гігієну на сан[ітарному] пункті,

д) за забезпечення сан[ітарного] пункту перед небезпекою зо сторони ворога,

е) за виховну роботу на сан[ітарних] пунктах серед хворих і персоналу під оглядом організаційним,

є) за транспорт при сан[ітарному] пункті,

ж) за амбулаторії для війська, так і цивільного населення. Приймання хворих, як військових, так і цивільного населення, відбувається у означених годинах. Приміщення для амбулаторії мусить бути положене дальше від шпиталю. Завідуючий сан[ітарного] пункту відповідає перед мед[ичним] шефом.

Весь медичний персонал на сан[ітарному] пункті (лікарі, мед[ичні] техніки, санітарі) відповідають перед завідуючим сан[ітарного] пункту (фахово перед лікарем).

V. Завідуючий сан[ітарного] пункту має до помочі:

а) медичний персонал,

б) господарчого,

в) завідуючого аптекою,

г) відділ, обезпечуючий сан[ітарний] пункт.

VI. За господарку на сан[ітарному] пункті відповідає господарчий: а) кухня, б) пральня, в) харчевий магазин.

З одягу шпитального хворі користають на час перебування в шпиталі.

VII. Завідуючий аптекою й інструментаром на сан[ітарному] пункті відповідає за господарку аптечними матеріалами, за книговедення, за звітування (що два тижні здає звіт до аптечного відділу).

Завідуючий аптекою не сміє більше передержувати медикаментів, як зазначено нормою. Держить, що йому конечно, а решту здає до аптечного відділу У[країнського] Ч[ервоного] Х[реста]. Лікарям не вільно передержувати в себе жодних аптек, ані інструментаря.

VIII. Охорона шпитальна на час повнення своєї функції організаційно належить до завідуючого сан[ітарного] пункту, а ділово – до своїх зверхників.

IX. Контроля на сан[ітарних] пунктах належить до органів У[країнського] Ч[ервоного] Х[реста], командирів, командантів за відомом завідуючого.

X. Сан[ітарний] пункт мусить бути строго законспірований. Хворих перебирає сан[ітарний] пункт через зв'язок, або амбулаторії через спеціального кур'єра.

XI. Цивільні шпиталі обов'язує той сам правильник, що й військові, з тим, що для цивільного населення організується в кожній станиці пункти для легко-хворих, де поміч дають гігієністки села. Медикаменти для цивільного населення видаються в разі наглих випадків, інфекційних хворіб.

XII. До дня 10/І.1944 р. подати персональний спис мед[ичної] обслуги сан[ітарних] пунктів після залученого взірця.

Постій, дня 20/ХІІ.1943 р.

Мед[ичний] шеф: (Вороний)

ГДА СБУ, Рівне. – Ф. Р(5). – Спр. П-5952. – Арк. 33 (Пакет з речовими доказами у справі № 285 щодо звинувачення Чміль О.З. за ст. 54-1а КК УРСР).

Копія. Рукопис.

№ 4

Без дати. – Регулямін санітарного пункту

Регулямін сан-пункту

Весь персонал сан-пункту зобов'язаний до безоглядного послууху й військової дисципліни перед своїми зверхниками.

1. Кожний працівник сан-пункту дбає про скорє виздоровлення хворих.

2. Керівництво сан-пункту належить до зав[ідуючого].

3. Весь персонал підпорядкований завідуючому й перед ним відповідає.

4. Завідуючий має до помочі: а) лікарів, б) мед-техніків, в) господарчих, г) завідуючий аптекою, е) безпека й транспорт.

Лікар відповідає за: а) фахову ділянку сан-пункту (й фахово підпорядкований йому персонал), б) за догляд під оглядом фаховим хворим, в) за школення фахове персоналу шпиталю, г) за мед-огляд персоналу сан-пункту (що два тижні в порозумінні з завідуючим).

5. Сестрі господині, або дижурній сестрі (вразі відсутності згаданої) підпорядковані сестри й санітарки.

а) дижурна сестра відповідає в часі за лад і порядок й працю персоналу їй підпорядкованого.

б) за школення фахове персоналу.

в) за сумлінний догляд хворих.

г) в часі дижурів нічних і денних персонал не сміє опускати в салі хворих. Санітарки відповідають за санітарний стан лікарні.

6. Господарчий відповідає за: кухню, пральню, за забезпечення в харчі сан-пункту, за магазин харчевий і майно.

7. Зав[ідуючий] аптекою відповідає: а) за господарку медикаментами, перевязочним матеріалом і інструментами (за стерилізацію матеріалу). За книговедення й звітовання аптеки.

8. Охорона шпиталю організаційно підпорядкована завідуючому, а ділово своїому зверхникові. Хворий придержується приписів сан-пункту й зобов'язаний до безоглядного послууху перед персоналом сан-пункту. а) перестерігає приписів гігієни, б) в убранні не сміє лягати на відпочинок, в) рано в означених годинах мусить митись, г) легко хворі не сміють порушувати спокою в салі, коли це шкодить іншим друзям, д) від хати до хати і поза браму подвіря не вільно віддалятися без дозволу дижурного, або завідуючого шпиталю, е) по зірці вечірній на салі обов'язує безоглядна тишина.

Організація шпиталю внутрі

Приміщення під шпиталь мусить бути по можливости просторе, досить повітря, сухе і ясне.

1. Ствердити, чи в приміщенні не було інфекційних хворіб.

2. Перевести дезинфекцію приміщення й умебльовання.

3. Кухня мусить бути велика, простора, з плитою й чиста, а) персонал кухні мусить придержуватись приписів гігієни, б) посуда кухонна приміщена в щільній і замкненій шафі, в) харчі переходять в магазині, або скрині.

4. Постіль, білизна шпиталю й інші речі, призначені для хворих, підлягають дезинфекції.

5. При шпиталі має бути баня, дезкамера, хоч в примітивній формі.

6. Персонал лікарський мешкає при лікарні.

7. Аптека хірургічна з потрібними ліками й перевязочним матеріалом знаходиться при лікарні.

8. Над ліжком висить картка температури, діагнозу й перевязок.

Персонал сан-пункту не сміє без дозволу адміністратора або Ком[енданта] У[країнського] Ч[ервоного] Х[реста] віддалятися поза межі шпиталю.

За порушення приписів буде потягнений до строгої відповідальності.

На сан-пункті зобов'язує безоглядна конспірація. За видавання тайн сан-пункту буде потягнений до відповідальності.

Вступ на салю хворих особам постороннім забороняється.

Порядок дня

1. Вставання – 6 год.

6. Обід – 13 год.

2. Миття хворих – 6,30 год.

7. Мірання температури – 16 год.

3. Снідання – 7.30 год.

8. Вечеря – 18 год.

4. Мірання температури – 8 год.

9. Спання – 19 год.

5. Огляд перевязки – 9 год.

За придержування приписів регуляміну відповідає як персонал, так і хворі.

Ком[ендант] Ч[ервоного] Х[реста]

Маруся*

ГДА СБУ, Рівне. – Ф. Р(5). – Спр. П-5952. – Арк. 33 (Пакет з речовими доказами у справі № 285 щодо звинувачення Чміль О.З. за ст. 54-1а КК УРСР).

Копія. Рукопис.

№ 5

Без дати. – Денна норма харчування для хворих

Залучник ч[исло]: 4.

Норма харчева для хворих

1) 200 грамів м'яса – 800 калорій

2) 100 -//- товщу – 880 -//-

3) 50 -//- круп – 200 -//-

4) 200 -//- хліба – 800 -//-

5) 50 -//- муки – 200 -//-

6) 0,5 літри молока, 2 яйці, капуста, морква, овочі (овочі і деяку ярину давати в сирім стані як вітаміни).

Норма харчева може бути побільшена по припису лікаря

ГДА СБУ, Рівне. Ф. Р(5). – Спр. П-5952. – Арк. 33 (Пакет з речовими доказами у справі № 285 щодо звинувачення Чміль О.З. за ст. 54-1а КК УРСР).

Копія. Рукопис.

№ 6

Без дати. – Рекомендації щодо збору лікарських рослин

Фармацевтологія

Назви рослин

Збирається рослини за зазначеним чином:

а) корені весною перед випущенням листя і осінню, коли рослина починає завмірати.

* Можливо, Матвійчук Марія («Маруся»), надрайонова керівниця УЧХ Костопільщини в 1944 р., родом з Городниці Житомирської області.

- б) листя має найбільш чинних складників, збирати перед розцвітом рослини.
- в) цвіті безпосередньо до розвинення.
- г) зілля, що є тіла рослин, перед повним розцвітом.
- д) овочі, ягоди, насіння по дозріванню.
- е) кора в початках випускання гонів.

Календар збірки

Січень: дубова кора, омела (листя), живиця, модрина, смерека, сосна, ялина, береза.

Березень, квітень: губка, модрина, дубовий мох, дубову омелу (листя), живицю з модрини, живицю зі шпилькових дерев; пуп'янки: береза, смерека, тополя, коріння: бузини, кропиви, лопуху, любисток, первенець, півонія**, підбіл, чемериця біла, шувар, кора: береза біла, верба біла, червона, вовче лико*, черемха*, листя: барвінок, берези, вишні, малин, ожин, смородини чорної, чорниць, зілля: конвалія, кульбаба, проліски*, вишнева гума, сливова гума, цвіті: конвалія, білявки, пахучі фіялки, первенець, підбіл, тернина, черемха.

Травень: вишневу і сливову гуму, губку мордви, дубовий мох, дубові пуп'янки, ялівцеві ягоди, кора: верб, черемхи*, коріння: кропиви, чемериці білої, шувар, цвіті: біла медунка, бузина, кінський каштан, конюшина, конвалія, фіялки пахучі, первенець, пахучі фіялки, черемха, зілля: журавель, заяча капуста, конвалія, кульбаба, незабудька, подорожник, проліски, любисток, чорнобіл, листя: барвінку, берези, бобовнику, вишні, кропиви, мокун, оріха, підбіл, підліски, рута, суниць, чорниць.

Червень: вишнева й сливова гума, губка модрини, кукурудзяну іржу, кора дубова, ягоди суниць, цвіті: біла медунка, лілія, липа, первень, півонія, буркун, журавельник, сосонка, чорнобіл – зілля, листя: барвінку, водяної м'яти, малини, оріха, полину, ожини, підбілу, рути, чорниць, суниці, чорнобіль.

Липень: вишнева і сливова гума, волосся кукурудзи, губку модрини, дубовий мох, живиця (з тих що в червні), хвостики з вишень, коріння шувару, цвіті: білої медунки, блавату, бузини, румянок, хміль, чортополох, зілля: заяча капуста, журавельник, полин, листя: зелена м'ята, подорожник, полин, конюшина, кропива, чорнобіль, тмін, смородина чорна, суниці.

Серпень: живиця, спринь*, хвостики вишень, цвіт білої медунки, блавату, мак, зілля: буркун, заяча капуста, полин, подорожник, кропива, кучерява м'ята, листя: полин, підбіл, рута, чорнобіл, насіння: гірчиця (чорна, біла), тмін, окріп, кропива, любисток, овочі-ягоди: малин, ожин, рябини.

Вересень: опорин, польовий мак*, чорна мальва, огірочник, бабка, гарбуз, дика рожа, кропива, окріп, гірчиця, медунка, салера, соняшник, чернушка, бузина, коріння: лопух, любисток, первенець, петрушка, підбіл, чорнобіль, суниці, шувар.

Жовтень: жолуді, яйцеві ягоди, дубова кора, рябина, терниця, насіння бабки, петрушки, піонія*, суниці, чемериця, чорнобіл, шувар.

Листопад, грудень: жолуді, коріння лопуху, папороті, петрушки, шувару, чемериці білої.

ГДА СБУ, Рівне. – Ф. Р(5). – Спр. П-5952. – Арк. 33 (Пакет з речовими доказами у справі № 285 щодо звинувачення Чміль О.З. за ст. 54-1а КК УРСР).

Копія. Машинопис.

№ 7

Без дати. – Рекомендації щодо використання рослин з лікувальною метою

Рослини, як домашні ліки

Не овочеві дерева і кущі

Способи лікування можуть бути небезпечні з багатьох причин:

- 1). Замість потрібної можна напасти на трійливу рослину.
- 2). Сама рослина може діяти, як лік, чи пожива різно (бараболя з піскового ґрунту є сипкіша, як з глини, а виноград з різних сторін дає неоднакові [...]).
- 3). Рослинні ліки заготовляти в свою пору. Ліки з перестояної або недостояної рослини викликають недугу. Підземні частини, як корняки, бульби, цибулю та тривалі коріні беруть осінню або

* Тут і далі зірочкою позначені трійливі рослини.

весною перед випуском листя. Кору здимається весною, коли вона відстає, а не має розцвіту, листя збираємо цілком розвинене, але не жовте. Овочі, насіння збираються спілі.

4). До сушення береться рослина в суху пору, а не з росною, або по дощі. Тільки на свіжі ліки можна уживати зрошених.

5). Коріння та інші підземні частини чистяться та миються зараз по викопанню, бо промиті в сухім стані втрачають свою силу.

6). Сушення змінює часто найважливіші складники рослини. Листя та кора бузини втрачають лічничу силу по висушенню.

7). Сонячне світло змінює рослини при сушенню. Тільки дещо, як цвіт ливини, рум'янцю, можна сушити на сонці, а так само кору, вважаючи тільки, щоб дощ їх не переполіскував. Сушити треба в тіні, на сухім, продувним місці, на вишні, на горі, на піддаші підвішувати на ряднах.

8). Матеріал розстеляється при сушенні тоненькою верствою, бо верства змінює свій склад.

9). Сушене переходується на сухім, але не гарячим місці, пахучі та легко вітріючі матеріали у замкненій посуді.

10). Злежаний сухий матеріал не дає ліків, за винятком кори крушини, звичайно свіжа висушена рослина є шкідлива, а добра аж по трьох літах.

11). Вивару (коли лік закипає) не мішати з напаром – окропом.

12). Варення змінює часто характер поживи чи ліку. Сира цибуля царського нуня є трійлом, але вивари можна безпечно їсти.

13). Квасні частини рослин, як тоніла, кислоти, як ябкова винна цитринова надгризають метали та міняють силу чи характер ліку. Ліпше зживати камінних, як металевих посуд для соків, виварів, настоек.

14). Там, де порушений матеріал людьми, звірятами – занечищують його. Переполіскується кілька разів у чистій свіжій воді (щоб з соком рослини не потрапили бактерії).

15). Лік дається в приписаній кількості на міру, або вагу, а то не допоможе, або зашкодить.

Лічничі зілля

1). Червоний перець – настойку робити.

2). Листя з дуба з яблучками – жовтий порошок робиться в спирті, гліцерині, воді – при триперії, при спиненні крові.

3). Папороть, збирати коріння, лише з осені, обчищати і сушити.

4). Валеріана – це висока рослина з твердим стоячим стеблом, з протилежним пірчастим листям, з верха – темно-зеленим, зі споду – яскраво-зеленим, цвіт від липня по жовтень. На ліки беруть корені.

5). Гекута-дурман.

6). Горицвіт – на горбках росте.

7). Конвалія – збирається цвіт, при нервовому ослабленні серця.

8). Ріжки в колосі жита, добре діють тільки свіжі. Добре діють при кровотечах матки, при кровотечах легенів, або з інших органів.

9). Яловець звичайний – (перш моравельник), росте в заросниках та порубаних соснових лісах (цвіте в квітні та травні, є овочі, дозрівають аж на другий рік, і ці зрілі овочі збирають цілу зиму аж до травня (при хворобах міхура, як міхур жене, що на мочі).

10). Пирий – ранньою весною, коли він ще не зазеленіє, але вже повний соків. Добре вимити, дрібно пократити і висушити в печі по хлібі. Відвар гонить моч. Робить легкі розвільнення і чистить кров. Вживається при недугах печінки, а сушеними малинами при перестуді.

11). Дика суниця – маленькі карбовані листочки розвиваються в квітні, а навіть в кінці березня. Ті листочки зібрати і висушити. Запахні на чай, добрі при горячці, недугах печінки, а також вживається як домішка до зілля, що очищують кров і при розвільненні.

12). Листя берези білої – в квітні аж до травня, тоді коли цвіте, вживати при хворобах доріг мочевих.

13). Листя мучниці лікарської – подібне до кущика малини з твердими яйцевими листочками, росте в соснових лісах на піскуватій почві. Збираємо від квітня аж до серпня. Уживати також як чай, і також є ліком мочевих доріг.

14). Фіялка трибарвна – (братчики, зіроньки) збираємо ціле зілля, цвіт від кінця квітня аж до осені. Запар уживається як чай на очищення крові.

15). Шалвія – з неї відвар помічний при запаленнях і при обмиванню рани.

16). Цвіт медунки білої – (біла кропива, глуха кропива) зривається тільки цвіт. Чай з цих цвітів п'ють жінки в часі недомагань.

17). Гібник-трилісник (бубівник), жабочі огірочки, заяча капуста, трилейсник, росте на мокрих лугах та болотистих місцях, і в час квітання збираємо листочки. Самі або в сумі з іншими т. зв. гіркими ліками вживається до пробудження, зміцнення, чистоти шлунка.

18). Чорна бузина – (бов, бузина, бзік) це кущ, що росте в лісах і коло плотів. Цей цвіт збираємо та по висушенню протираємо через не дуже густе сито. При перестуді парити чай.

19). Підбіл – білий звичайний лопух, це рослина, яка вже вчасно (березень, квітень) зацвітає жовто та якої всюди багато, її листя збираємо від травня аж до осені. При недугах легенів.

20). Ромянець щирій – королець, ропянка, ділає проти гнильно.

21). Центурія – це лік гіркий. Пробуджує апетит шлунковий і травневий.

22). Полин звичайний – лік шлунковий, але його давати в малих дозах, бо викликає біль і заворот голови.

23). В ровах росте апрік гірська (скосівник), в червні і липні збирати її жовтий цвіт. Помагає при відділюванні мочі і поту. Звичайно мочиться в слабім чистім спиртї та уживається до натирань та окладів при болях, а також до заливання ран.

24). Хвоц польовий (вередниця, мишача гречка), збірка в червні і липні, при хворобах проводів мочевих.

25). Цвіт липи – червень і липень.

26). М'ята кучерява – при нудженнях і болях шлунка.

27). Дивина звичайна і великоцвітна – при перестудах і хворобах легенів.

28). Коріння живокости.

52). Зозульник.

29). Кріп.

53). Волошка синя.

30). Рожа городня.

54). Коляндра.

31). Циноварне насіння.

55). Ліщина звичайна.

32). Молочай.

56). Шафран посівний.

33). Березові бруньки.

57). Гарбуз звичайний.

34). Хміль.

58). Пізноцвіт.

35). Чимириця.

59). Індійські коноплі.

36). Горіх волоський.

60). Ріпак зимовий.

37). Яловець звичайний.

61). Черета.

38). Багно.

62). Дика городина.

39). Дереза.

63). Кривавник.

40). Глід колючий.

64). Рута лікарська.

41). Чорнушка посівна.

65). Салата дика.

42). Фіялка пахуча.

66). Гороб'яче просо.

43). Калина лісова.

67). Мак дикий.

44). Брусниця.

68). Мак чорний.

45). Гвоздики.

69). Черемха.

46). Бук звичайний.

70). Дуб звичайний.

47). Вовче лико.

71). Редька чорна.

48). Гадючий корінь.

72). Порички червоні.

49). Гірчиця чорна.

73). Троянда.

50). Шафран посівний.

74). Вовчий зуб.

51). Береза.

75). Процвіт лікарський – котики.

ГДА СБУ, Рівне. – Ф. Р(5). – Спр. П-5952. – Арк. 33 (Пакет з речовими доказами у справі № 285 щодо звинувачення Чміль О.З. за ст. 54-1а КК УРСР).

Копія. Машинопис.

У верхньому правому куті зроблено напис чорним олівцем: «Ніна. Вишня. Тамара*».

* Можливо, Харчук Раїса («Тамара»), кушова санітарка надрайону «Долина».

№ 8

1943. – Зразок недільного звіту санітарного пункту

У.П.А. – Група «Заграва»
У.Ч.Х. – Сан[ітарний] пункт «Долина»

взірець

Недільний звіт

п/ч	Подрібне зіставлення	Всіх	Ліковані		Мед[ична] обслуга			Адміністрація й господарка	Охорона	Ліжка для хворих
			ранені	хворі	виздоровілі	лікарі	фельчери, медсестри			
1.	Загальн[ий] стан									
2.	Оперовані									
3.	У відпустках									
4.	В служб[овій] подорожі									
5.	Самов[ільно] ві- дійшли									
6.	Арештовані									
Протягом тижня										
			Прибули			Вибули				
п/ч	Псевдо	з якого загону	як ранений	на що хворий	Псевдо	з якого загону куди відійшов				
1.										
2.										
3.										
4.										
5.										
6.										
7.										
8.										
9.										

Постій, дня _____ 1943 р.

Завідуючий сан[ітарного] пункту:
(—)

ГДА СБУ, Рівне. – Ф. Р(5). – Спр. П-5952. – Арк. 33 (Пакет з речовими доказами у справі № 285 щодо звинувачення Чміль О.З. за ст. 54-1а КК УРСР).

Оригінал. Рукопис.

¹ Галузевий державний архів Служби безпеки України, Рівне (ГДА СБУ, Рівне), ф. 5(Р), спр. П-5952 Архівно-кримінальна справа Чміля Олексія Захаровича, 51 арк.

² Літопис УПА, т. 23: Медична опіка в УПА [UPA medical services] / ред. М. Ріпецький, Торонто, Львів, Вид-во «Літопис УПА», 1993, 482 с.

³ Літопис УПА, т. 32: Медична опіка в УПА [UPA medical services], кн. 2 / ред. М. Ріпецький, Торонто, Львів, Вид-во «Літопис УПА», 2001, 583 с.

⁴ Л. Алексійчук, *Санітарний пункт / шпиталь воєнної округи «Заграва» у селі Тинне на Сарненщині* [The medical station / hospital of the military district «Zagrava» in the village of Tynne in the Sarny region], in: «Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Збірник наукових праць Рівненського державного гуманітарного університету», вип. 30, Рівне, 2018, с. 214-219.

⁵ ГДА СБУ, Рівне, ф. Р(5), спр. П-5952, арк. 33 Пакет з речовими доказами у справі № 285 щодо звинувачення Чміль О.З. за ст. 54-1а КК УРСР.

⁶ ГДА СБУ, Рівне, ф. Р(5), спр. П-5952, арк. 33.

⁷ ГДА СБУ, Рівне, ф. Р(5), спр. П-5952, арк. 33.

⁸ ГДА СБУ, Рівне, ф. Р(5), спр. П-5952, арк. 33.

⁹ ГДА СБУ, Рівне, ф. Р(5), спр. П-5952, арк. 33.

¹⁰ ГДА СБУ, Рівне, ф. Р(5), спр. П-5952, арк. 33.

Reference

1. Haluzevyy derzhavnyy arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrayiny, Rivne (HDA SBU, Rivne), f. 5(R), spr. P-5952 Arkhivno-kryminal'na sprava Chmilya Oleksiya Zakharovycha, 51 ark.
2. Litopys UPA, t. 23: Medychna opika v UPA [UPA medical services] / red. M. Ripets'kyu, Toronto, L'viv, Vyd-vo «Litopys UPA», 1993, 482 s.
3. Litopys UPA, t. 32: Medychna opika v UPA [UPA medical services], kn. 2 / red. M. Ripets'kyu, Toronto, L'viv, Vyd-vo «Litopys UPA», 2001, 583 s.
4. L. Aleksiychuk, Sanitarnyy punkt / shpytal' voyennoyi okruhy «Zahrava» u seli Tynne na Sarnenshchyni [The medical station / hospital of the military district «Zagrava» in the village of Tynne in the Sarny region], in: «Aktual'ni problemy vitchyznyanoyi ta vsesvitn'oyi istoriyi. Zbirnyk naukovykh prats' Rivnens'koho derzhavnoho humanitarnoho universytetu», vyp. 30, Rivne, 2018, s. 214-219.
5. HDA SBU, Rivne, f. R(5), spr. P-5952, ark. 33 Paket z rechovymy dokazamy u spravi № 285 shchodo zvyuvachennya Chmil' O.Z. za st. 54-1a KK URSR.
6. HDA SBU, Rivne, f. R(5), spr. P-5952, ark. 33.
7. HDA SBU, Rivne, f. R(5), spr. P-5952, ark. 33.
8. HDA SBU, Rivne, f. R(5), spr. P-5952, ark. 33.
9. HDA SBU, Rivne, f. R(5), spr. P-5952, ark. 33.
10. HDA SBU, Rivne, f. R(5), spr. P-5952, ark. 33.

РЕЦЕНЗІЇ

© Олександр Добржанський* (Чернівці)

ЦІКАВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ З ІСТОРІЇ РУМУНІЇ МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ

Рецензія на книгу: Піддубний Ігор. *Партії, парламент, король та уряд. Розвиток і взаємодія елементів політичної системи Румунії у 1918-1940 рр.* – Чернівці: Друк Арт, 2019. – 912 с.

Важливим трендом сучасної української історичної науки стало збільшення досліджень з історії сусідніх країн членів Європейського Союзу: Польщі, Угорщини, Болгарії, Румунії та ін.

Щодо історії Румунії, в останній час з'явилися дослідження, що торкаються різних аспектів українсько-румунських відносин, вивчаються окремі події пов'язані з Першою і Другою світовими війнами. Нова робота торкається проблеми функціонування складових елементів політичної системи Румунії у міжвоєнний період, коли відбувалася модернізація системи управління державою, були створені нові політичні партії і рухи, вівся пошук шляхів удосконалення взаємодії окремих частин політичної системи і робилися важливі кроки для реалізації цього.

Автор нової монографії демонструє ґрунтовне знання історіографії історії Румунії досліджуваного періоду, виділяючи проблеми та систематизуючи літературу за цими проблемами. Історіографічним оглядом охоплено видання, що вийшли у ХХ ст. та перших десятиліттях ХХІ ст. В роботі є чимало критичних зауважень щодо напрацювань попередників. Послідовним є і аналіз джерел, які автор залучив для написання роботи. Варто відзначити значне використання документів з архівів Румунії, а також залучення періодики та мемуарів політичних діячів різного рівня, що особливо важливо, враховуючи особливості теми дослідження.

Звертається автор до проблеми створення нової держави, обговорюючи питання пошуку урядом Румунії союзників та шляхів здобуття бажаних для країни територій. Також розглянуто у хронологічній послідовності події приєднання Бессарабії, Буковини і Трансільванії, як і дано оцінку діяльності делегації Румунії на Паризькій мирній конференції у відстоюванні вже здобутих територій. Власне ці події автор трактує як реалізацію програми дако-романізму, які фактично вдалося виконати завдяки сприятливим умовам, що склалися для Румунії.

Встановивши умови формування нових кордонів, автор розглядає діяльність політичних партій різних напрямків. В першу чергу він звертає увагу на провідні політичні партії, якими залишалася Націонал-ліберальна партія та стала Цереністська (з 1926 р. Націонал-цереністська) партія. Розгляд питання починається автором з аналізу ситуації з парламентом, а саме з представництвом виборців у парламенті, коли піднімалися питання щодо реорганізації виборчих округів не тільки в приєднаних провінціях, але й у Старому королівстві. Даний виклад дає змогу автору перейти до аналізу діяльності націонал-лібералів. У розгляді дій Націонал-ліберальної партії кінця 1910-х – 1930-х років знаходить місце не тільки опис дій партії, але й реакція на них з боку інших політичних партій. Автором подаються основні положення партійної програми НЛП, дається аналіз дій партійної організації в справі підготовки до політичної діяльності молоді. загалом простежується ситуація в партії, де єдність була пов'язана з іменем І.І.К.Бретіану, тоді як її дроблення – з представниками двох течій в партії. Також зміна ситуації в НЛП та її позиція в системі була викликана і протистоянням з гардістами, що привело до вбивства останніми лідера партії І.Г. Дуки, який став останнім головою партії, що одночасно займав посаду голови уряду. Окремо аналізується і діяльність націонал-лібералів в

---

* д.і.н., професор, декан факультету Історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

умовах авторитарного королівського режиму. Тут слід визнати, що лише окремі з діячів НЛП мали змогу увійти до складу уряду та співпрацювали з королем. Саме це дійсно дозволяло підтверджувати статус «історичної партії».

Іншою історичною партією у період між двома війнами стала Націонал-цереністська, створена в результаті злиття Національної та Цереністської партій у 1926 р. Автором роботи простежено процес створення Цереністської партії та розвитку її діяльності, як і діяльність Румунської національної партії, що дає змогу побачити спільні дії двох організацій, які вели до їх поступового зближення і стали системними від 1922 р. Помітне місце в діяльності обох партій займав період обговорення в парламенті проекту нової конституції, що доволі розгорнуто подано у роботі. Розглянуто і сам процес зближення двох партій, злиття яких відкладалося. Остаточне утворення нової організації фактично відбулося на програмній основі цереністів та впродовж короткого часу дало змогу Націонал-цереністській партії потрапити у владу. Безумовно складним для НЦП став період перебування у владі, в першу чергу з тієї причини, що він припав на період економічної кризи. Правда саме тоді розгорнулася діяльність партії в сфері підготовки молоді, як і здійснювалися заходи по створенню «зелених гвардій» – загонів самооборони в НЦП. Чергове перебування в опозиції стало часом змін в НЦП, що власне привело до включення до складу партії нових організацій та виходу з неї ряду представників. Важливим стало обговорення та прийняття програми у 1935 р., зміст якої в основних положеннях розглядає автор. Простежено і ситуацію з лідерами НЦП, і підготовку до виборів 1937 р. Також проаналізовано ситуацію з націонал-цереністами в період королівського авторитарного режиму, особливо в умовах територіальних втрат Румунії.

Послідовним можна назвати виклад матеріалу, що стосується інших політичних партій, які діяли в Румунії і належали до партій центру. При цьому увага звертається і на діяльність лідерів ряду політичних сил. Увагу автора привертають особистості Н.Йорги, А.Авереску, О.Тоги.

Розглядаючи партії центру, автор торкається проблеми діяльності лівих партій в Румунії, що дає йому змогу структурувати розділ за певними проблемами, принаймні при розгляді соціалістичного руху автор розкриває програмні положення, устрій партійної організації соціалістів, їх парламентську та профспілкову діяльність. Так, Соціалістична партія в Румунії подана як офіційно визнаний елемент політичної системи, який пройшов організаційні стадії в протистоянні з комуністами.

Діяльність комуністичної організації в Румунії простежена у кількох різних за тривалістю часових проміжках. Таким чином автором розкрито процес створення комуністичної організації в Румунії, який вписано у проміжок 1918 – 1922 рр. В діяльності комуністичної організації виділено 1922 – 1928 рр. в якості часу розгортання організації. При цьому 1924 і 1926 р. відзначені як ті, що змушували змінювати форми діяльності, тим паче, що з 1924 р. змінилися й умови діяльності КПП, яка стала відтепер нелегальною. Для продовження розгляду вибрано період 1928 – 1940 рр., де відзначаються всі особливості діяльності КПП, включно з періодом економічної кризи, коли для КПП виникли чи не найкращі можливості в досягненні власної програми. Власне відзначено основні напрями в діяльності КПП, яка намагалася через легальні організації досягнути реалізації програмних завдань. У якості допоміжних представлені в роботі і молодіжна, профспілкова організації.

Одним з учасників політичного повсякдення Румунії у період між двома війнами стали і представники праворадикальних організацій. Вирізнялися вони серед інших політичних сил відкритим антисемітизмом. Принаймні традиції ставлення до чужинців іншої віри і мови як основа програмних засад діяльності Ліги націонал-християнського захисту та її наступниці Націонал-християнської партії викладаються в розділі «Праворадикальні партії та рухи в Румунії». Автор відносить організацію, керовану А.К.Кузою до консервативно-елітарного антисемітизму, що загалом відповідає її характеру та способу діяльності. Простежує автор і ті зміни, що відбувалися в ЛНХЗ внаслідок зростання впливу Легіонерського руху. Розглядається в параграфі і студентський націоналістичний рух, який базувався на поняттях «*numerus clausus*» і створив певне підґрунтя для появи націоналістичних організацій. І перший параграф, і наступні параграфи даного розділу насичені викладом подій, що були проявом діяльності румунських праворадикалів. Автор відзначає, що хоча і мала місце критика існуючої політичної системи з боку учасників кузистської організації, все ж їхнім основним завданням залишався прихід у владу законним, демократичним шляхом. також в роботі знаходить місце і виклад зв'язків кузистської організації з III Рейхом.

Окремо викладено історію Легіонерського руху в Румунії, що змушує автора звертатися не тіль-

ки до документальних матеріалів, але й до мемуарної літератури. Саме тут знаходить відображення позиції засновника і лідера руху К.З.Кодряну, викладена ним у роботі мемуарного та пропагандистського плану «До легіонерів». У відповідному параграфі згаданого розділу наголос робиться на антисемітизмі і традиціоналізмі К.З.Кодряну і формуванні відповідного образу борця. Останнє стало причиною звернення уваги К.З.Кодряну на необхідність творення «нової людини», фактичного морального оновлення на християнських та національних засадах, що і визначило подальші дії організації у 30-х роках. Останнє відбувалося через формування колективістської свідомості легіонерів через участь в трудових таборах, публікацію пропагандистських творів першими особами Легіонерського руху, розробку філософських засад його діяльності. Автор демонструє популярність руху серед значної частини громадян Румунії та боротьбу за вплив на настрої, що мала місце між К.З.Кодряну та королем Каролом II. Власне саме останнім, а також і побоюваннями короля можливості використання легіонерів III Рейхом, можна пояснити судовий процес над К.З.Кодряну та пізнішу страту капітана, Ніка Дорі та децемвірів. Простежує автор і контакти короля Кароля II з наступником К.З.Кодряну Г.Сіма щодо пошуку можливого компромісу у стосунках влади і легіонерів.

Окремим параграфом висвітлюється історія створення та діяльності в період королівського авторитарного режиму партії «Фронт Національного Відродження», створеної як єдиної партії для нової політичної системи. Її характер, програмні положення і форми діяльності, що певним чином наслідували дії італійських фашистів, дозволяють автору говорити про появу в Румунії квазіфашизму, де інтереси держави і нації, завдання формування нової людини виходили на перший план. При цьому автор відзначає, що провідну роль в даній організації відігравали особи, до цього активні учасники різних політичних партій Румунії, франко- та англофіли за своїми переконаннями, одним з провідних діячів ФНВ на початковому, організаційному періоді діяльності справедливо названо автором А.Келінеску, колишнього діяча Націонал-цереністської партії. Даний параграф насичений інформацією про події, пов'язані з політичною організацією, з розвитком її діяльності та діяльності допоміжних організацій.

Невід'ємною складовою політичного повсякдення Румунії у період між двома війнами була особа короля. Це змушує автора звертатися до аналізу діяльності трьох правлячих осіб, які перебували на троні у досліджуваній період. Автор звертає увагу на певний символізм, який був притаманний трактуванню перших осіб, їх участі в політичному житті. При цьому все ж автор дотримується позиції, при якій роль та місце короля Фердинанда I пов'язували зі створенням нової великої держави, як результату реалізації ідей дако-романізму. При аналізі короткого першого правління короля Мігая I автор робить справедливий наголос на діяльності Високої Регенції, яка фактично виконувала повноваження представлення волі малолітнього короля. Виклад матеріалу підводить до думки, що повноваження все більше переходили до рук голови уряду. Такий висновок можна робити навіть виходячи з оцінки дій І.І.К.Бретіану, який у 1927 р., зважаючи на стан здоров'я короля Фердинанда I поспішав затвердити результати парламентських виборів.

Доволі розгорнутим, наскільки дозволяв обсяг роботи, є аналіз подій реставрації - відновлення прав на трон принца Кароля та його сходження на трон. Аналіз діяльності короля у даний період змушує автора звертатися до різних аспектів, характеризуючи заходи короля в сфері внутрішньої і зовнішньої політики та в особистому житті. де відповідне місце займали знову спадкоємці престолу Мігай та Е.Лупеску. Аналізується і спроба короля виступити інтегратором румунського суспільства наприкінці 30-х років, символом нації, особливо на початковому періоді Другої світової війни. Правда, попри виклад, все ж складається стійке враження про поступове згасання ролі монарха в Румунії, що загалом може частково пояснити перехід від монархії до республіки після Другої світової війни.

Достатньо широким за обсягом поданого матеріалу виступає розділ «Політична й економічна діяльність урядів Румунії», де автору доводиться виділяти відповідні періоди в діяльності уряду Румунії як одного з дійових учасників політичного життя країни. так, автору вдається розглянути ситуацію з діяльністю урядів наприкінці Першої світової війни та у перші повоєнні роки, коли основним завданням ставали збереження єдності нової країни в економічному та політичному плані. Саме тут піднімаються проблеми діяльності урядовців на місцях, зокрема на Буковині, даються оцінки ряду політичних діячів, які потрапляли в уряд, розкриваються деякі умови початку реформаторської діяльності урядів. Основний виклад реформаторської та уніфікаційної діяльності уряду

поданий в параграфі обмеженому 1922 – 1928 рр., що загалом можна вважати вірним, адже саме у цей проміжок часу було прийнято нову, фактично модифіковану, конституцію країни, закони та регламенти, які відповідали положенням цієї конституції, завершено аграрну реформу, зміни освітньої системи та ін. разом з тим даний період вписується в діяльність урядів НЛП, Народної партії та уряду Б.Штірбея, що дозволяє говорити про певну послідовність і наступність у діях урядів, попри конфлікт, що виник між А.Авереску та І.І.К.Бретіану в результаті відсторонення першого від влади.

Окремо розкривається урядова діяльність в умовах економічної кризи, коли вперше було зроблено спробу організувати один з урядів спеціалістів (уряд Н.Йорги-К.Арджетояну), який так і не зміг повністю виконати поставлене перед ним завдання. Помітне місце в аналізі урядової діяльності періоду кризи займає виклад фінансових проблем та їх вирішення на початку 1930-х років. Стабільною, попри вбивство голови уряду І.Г.Дуки у грудні 1933 р. виглядає діяльність уряду націонал-лібералів у 1934-1937 рр., що автор зокрема пояснює і фігурою самого голови уряду І.Тетереску, який був доволі вигідним для короля Кароля II.

Логічним і послідовним є виклад подій в період короткотермінової діяльності уряду О.Тоги, яка заклала основи дій урядів періоду авторитарного королівського режиму, принаймні в частині, що стосувалася частини єврейського населення країни. Саме у частині, присвяченій урядовій діяльності 1938-1940 рр. робиться наголос щодо помітної ролі короля в управлінні державою та спіранні його в цій діяльності на «потрібних і прийнятних» осіб – патріарха Мірона, А.Келінеску та І.Тетереску. Послідовними і зваженими є загальні висновки до роботи.

Загалом, рецензована робота, стала значним внеском в розвиток сучасних досліджень з історії Румунії. Вона написана на багатому фактичному матеріалі, містить цікаві порівняння й висновки, дає можливість зрозуміти чимало тих подій і явищ які відбувалися в Румунії в міжвоєнний період і дати їм об'єктивну оцінку. Вона, безперечно, буде цікавою і корисною як для істориків, які займаються дослідженнями міжвоєнного періоду, так і для політологів, фахівців з проблем розвитку і взаємодії елементів політичних систем.

Наукове видання

Науковий вісник Чернівецького університету імені Юрія Федьковича :
Ч-49 Історія. – Чернівці : Чернівецький університет, 2019. – № 2. – 104 с.
ISSN 2414-9012
ISSN (Online) 2616-8766

Літературний редактор ***Ботушанський В. М.***
Комп'ютерна верстка ***Басараба А. Т.***

Підписано до друку 20.12.2019. Папір офсетний. Формат 60x84/8.
Ум. друк. арк. 12,09. Тираж 100 прим. Зам. № 124.

Виготівник: Яворський С.Н.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ЧЦ № 18 від 17.03.2009 р.
58000, м. Чернівці, вул. І. Франка, 20, оф. 18, тел. 099 732 25 44